Наукові перспективи
Видавнича група

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group

Svazek XXXVIII mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2023

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Institut filozofie a sociologie Ázerbájdžánu Národní akademie věd (Baku, Ázerbájdžán)
Institut vzdělávání Ázerbájdžánské republiky (Baku, Ázerbájdžán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné správě" (Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny" (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva "

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XXXVIII mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2023

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences (Baku, Azerbaijan)
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

38- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2023

DOI: https://doi.org/10.52058/38-2023
UDC 001.32: 1/3] (477) (02)
C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Zápis č. 76/2023 ze dne 8. prosinec 2023)

Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači Google Scholar

Recenzenti:
Karel Nedbálek - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)
Iryna Zhukova -kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Humeir Huseyn Akhmedov - doctor of pedagogical sciences, professor (Baku, Azerbaijan);
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačišin - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevska - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XXXVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. str. 399

Svazek XXXVIII mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovnictví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

© Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
© Publishing Group „ Vědecká perspektiva “, 2023
© autoři článků, 2023

OBSAH

PŘEDMLUVA…….....9

ODDÍL 1.
VEŘEJNÁ SPRÁVA…….....10

*§1.1 ПІДГОТОВКА ДО НОВИХ УМОВ ОПЛАТИ ПРАЦІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ У 2024 РОЦІ (***Романенко Є.О.,** Збройні Сили України, **Акімов О.О.,** Збройні Сили України)…….....10

§1.2 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСАМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВТРАТ ЗАВДАНИХ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (**Маслак О.М.**, Сумський національний аграрний університет).....21

ODDÍL 2.
PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, FILOLOGIE….....21

*§2.1 ORGANIZATION OF PROJECT ACTIVITY IN EDUCATION OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS (***Bilushchak T.,** Lviv Polytechnic National University, **Bakhmach L.**, Research department University of the National Education Commission)…….....48

§2.2 COMMUNICATIVE BASES FOR CHANGING PARADIGM IN LEGAL EDUCATION **(Kravtsov Yu.S.,** Dniprovsk State Technical University, **Bogomaz K.Yu.,** Dniprovsk State Technical University, **Sorokina L.N.,** Dniprovsk State Technical University).....59

*§2.3 APPLICATION OF THE COMPETENCY BASED APPROACH FOR TEACHING FUTURE MARITIME SPECIALISTS AT MARITIME EDUCATIONAL INSTITUTIONS (***Tokarieva O.V.,** Kherson State Maritime Academy)…….....74

*§2.4 INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INTERDISCIPLINARY COOPERATION AMONG TEAM MEMBERS SUPPORTING PUPILS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT (***Zahutina-Vizer Ya.,** Borys Grinchenko Kyiv University)…….....83

*§2.5 НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА ТА ПОБУДОВА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ - ВАЖЛИВІ ЧИННИКИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (***Бойченко В. В.,** Київський університет імені Бориса Грінченка)…….....100

*§ 2.6 СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ (***Великжаніна Д.В.,** Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради).....112

*§ 2.7 ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ З ГАЛУЗІ ЗНАНЬ «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ» НА ЗАСАДАХ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ (***Желєзко А.М.,** Український державний університет імені Михайла Драгоманова)…….....124

*§2.8 ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ (***Паршукова Л.М.,** Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, **Паршуков С.В.,** Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)…….....146

ODDÍL 3.
TECHNICKÉ VĚDY…….....158

*§3.1 PROSPECTIVE TECHNOLOGIES OF INDUSTRIAL PROCESSING OF WHEY FROM SOUR MILK CHEESE (***Kolesnyk V.,** State Biotechnological University, **Polupan V.**, State Biotechnological University, **Penkina N.**, State Biotechnological University, **Penkin A.**, State Biotechnological University, **Veretennikov S.**, State Biotechnological University, **Veretennikov O.**, State Biotechnological University)…….....158

*§3.2 СУКУПНІСТЬ МЕТОДИК ПІДВИЩЕННЯ ОПЕРАТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УМОВАХ АПРІОРНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ (***Шишацький А.В.,** Національний авіаційний університет, **Бабенко В.О.**, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Гура В.Л.**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, **Маций О.Б.,** Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, **Канішов В.І.**, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Ковтун Є.С.,** Харківський національний автомобільно-дорожній університет)…….....168

ODDÍL 4.
EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU…….....198

§4.1 ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ (**Романенко Є.О.,** Збройні Сили України)…….....198

§4.2 ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДОЦІЛЬНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ (**Руденко В.О.**, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)…….....207

ODDÍL 5.
PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR…….....218

§5.1 STATE SUPPORT FOR BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE DURING MARTIAL LAW (**Pikhotska O.M.,** Lviv Polytechnic National University)…….....218

ODDÍL 6.
NÁRODNÍ BEZPEČNOST……..... 231

§6.1 НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА СТІЙКОСТІ (**Романенко Є.О.,** Збройні Сили України, **Непомнящий О.М.,** Національний авіаційний університет)…….....231

ODDÍL 7.
PRÁVNÍ VĚDY…….....243

§7.1 ПИТАННЯ ПОРУШЕННЯ НОРМ МОРСЬКОГО ПРАВА ТА ДЕЯКІ НЕВІЙСЬКОВІ ЗАХОДИ ЩОДО БЕЗПЕКИ СУДНОПЛАВСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ РОСІЇ З УКРАЇНОЮ **(Костиря О.В.**, Національний університет «Одеська Морська Академія», **Іванова А.В.**, Національний університет «Одеська морська академія»)…….....243

ODDÍL 8.
LETECKÉ TECHNOLOGIE…….....268

§8.1 ЗАСОБИ РЕБ – ОСНОВА ДЛЯ ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ СУЧАСНОСТІ (**Романенко Є.О.,** Збройні Сили України, **Хращевський Р.В.,** Збройні Сили України)…….....268

ODDÍL 9.
HISTORICKÉ VĚDY…….....286

*§9.1 ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ «ЦЕНТРОСОЮЗУ» В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (***Савченко О.,** Національний університет «Львівська політехніка»).....286

ODDÍL 10.
LÉKAŘSKÉ VĚDY…….....297

§10.1 СПОСОБИ ОДЕРЖАННЯ СОЛЕЙ АМІНОКИСЛОТ В РОЗЧИНІ ДЛЯ РОЗРОБКИ ЛІКАРСЬКИХ ФОРМ (**Алмакаєва І.Г.**, Ужгородський національний університет, **Стан І.Ю.**, Ужгородський національний університет)…….....297

ODDÍL 11.
ŘÍZENÍ…….....308

*§11.1 TYPES, FORMS, MODELS AND METHODS OF TRAINING THE STAFF OF THE ORGANIZATION (***Vynnychuk R.O.,** Lviv Polytechnic National University)…….....308

ODDÍL 12.
MEZINÁRODNÍ EKONOMIE…….....321

*§12.1 FORMATION OF BASIC PROFESSIONAL COMPETENCIES OF NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITY STUDENTS USING THE TEACHER'S WEBSITE (***Drozdova I.P.**, **Kirvas V.A.**, **Herasymchuk T.V.**)…….....321

§12.2 IMPACT OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR ON THE ECONOMIC WELFARE OF UKRAINE (2014-2021) (**Kyrychenko Ye.M.**, Taras Shevchenko National University)….....340

*§12.3 DIGITAL MARKETING AS A NEW MARKETING PARADIGM OF INDUSTRY 4.0 (***Mushka D.V.,** Uzhgorod National University)…….....356

ODDÍL 13.
PSYCHOLOGICKÉ VĚDY…….....374

§13.1 МЕТАМЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ **(Савчин М.В.**, Дрогобицький державний педагогічний універ-ситету імені Івана Франка, **Заміщак М.І.**, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, **Зимянський А.Р.**, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка, **Ожубко Г.В.**, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)…….....374

*§13.2 ЕМОЦІЙНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У СТОСУНКАХ: СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ, ТИПОЛОГІЯ (***Сметаняк В.І.,** Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)…….....389

Дорогі колеги!

Вітаю Вас із виходом XXXVIII-го тому міжнародної колективної монографії "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки").

Із зацікавленістю ознайомилася із матеріалами чергового тому міжнародного видання.

Вони є корисним джерелом експертних оцінок із різних питань суспільних і гуманітарних наук.

Професійні підходи до пошуку вирішення актуальних проблем міжнародного порядку денного з кожним днем вимагають все більшої залученості та відповідальності як представників закладів вищої освіти, науково-дослідницьких центрів так і державних структур, громадських організацій.

Бажаю нових творчих здобутків, реалізації цікавих проєктів, стабільних тиражів, міцного здоров'я, благополуччя та процвітання!

З повагою,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України
для молодих вчених **І.В. Жукова**

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA

*§1.1 ПІДГОТОВКА ДО НОВИХ УМОВ ОПЛАТИ ПРАЦІ ДЕРЖСЛУЖБОВЦІВ У 2024 РОЦІ (***Романенко Є.О.,** Збройні Сили України, **Акімов О.О.,** Збройні Сили України)

Вступ. Одним із ключових елементів зовнішньої політики України є інтеграція до Європейського Союзу та НАТО. 28 лютого 2022 року, невдовзі після російського вторгнення, Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. 23 червня 2022 року лідери країн-членів Європейського Союзу підтримали надання Україні й Молдові статусу кандидата на вступ до ЄС. За надання Україні кандидатства проголосували представники усіх 27 країн Євросоюзу.[1]

В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України продовжується проведення реформ. На виконання Плану заходів з реалізації Концепції реформування системи оплати праці державних службовців, затвердженого розпоряд-женням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 року № 622-р, на виконання Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки, затвердженої Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-IX «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» проводиться розробка плану заходів на післявоєнний період, зокрема, щодо оптимізації центральних і місцевих органів виконавчої влади, щодо нової моделі державного управління, посилення співпраці з ЄС тощо. [2]

Виклад основного матеріалу. Незбалансована система оплати праці протягом останніх років призвела до нерівності у системі державного управління. Заробітна плата на посадах державної служби залишається нижчою за мінімальну та є неконкурентною у порівнянні з ринковою, про що свідчать

численні звернення державних службовців державних органів, апаратів судів тощо. Така ситуація не сприяє залученню на державну службу фахових спеціалістів, та призводить до втрати досвідчених фахівців і менеджерів, «міграції» персоналу між державними органами, відтік професіоналів на роботу за кордон, до приватних компаній та проектів, непривабливості роботи у державних органах для залучення громадян в цілому.

У державну службу хочуть запровадити сучасні практики управління персоналом, які давно використовує приватний сектор. Ефективність роботи чиновників почнуть вимірювати зрозумілими цілями і, відштовхуючись від їх виконання, планувати бюджети тих чи інших державних органів. Зміняться й підходи до оплати праці. Пропонується відійти від радянської системи рангів державної служби та перейти до системи грейдів - система, яка структурує розмір заробітної плати, обґрунтовує справедливість виплат та дозволяє планувати кар'єрне зростання. Тепер на розмір зарплати впливатиме не трудовий стаж, а знання, навички, ступінь впливу роботи на кінцевий результат, рівень відповідальності співробітника.[2]

Оклад у структурі винагороди чиновників займатиме 70%, решту 30% становитимуть бонуси за результатами роботи, зокрема виконання KPI та поставлених завдань. Наразі ж у структурі зарплати чиновників частка окладу становить лише 30%, а решту 70% формують надбавки та премії, які часто не залежать від ефективності.

Розміри посадових окладів на посадах державної служби будуть переглянуті у бік збільшення за рахунок зменшення надбавок за вислугу років, інших тимчасово встановлених стимулюючих виплат, а також скорочення граничної чисельності пропорційно кількості посад, які були вакантними протягом року, а також інших джерел, не заборонених законом.

22 листопада 2022 року уряд схвалив проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад» та 23 листопада 2022 року зареєстрував його у Верховній Раді за №8222.[3] Проект Закону розроблено з метою зміни системи та підходів до регулювання оплати праці у сфері державної служби шляхом запровадження прозорої системи оплати праці державних службовців на основі класифікації посад державної служби, посилення ролі посадового окладу та припинення надмірних необґрунтованих виплат, запровадження дієвого механізму оптимізації граничної чисельності працівників державних органів, впровадження системи грейдів.

28 липня 2023 року проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад підтримано у першому читанні. «За» проголосував 281 народний депутат.[3]

Основні положення законопроекту:

- запровадження оплати праці на основі класифікації посад на єдиних підходах;
- прозорість і прогнозованість заробітної плати як антикорупційна складову реформи;
- чітке розмежування заробітної плати на сталу та варіативну. Обмеження стимулюючих виплат. Премії і компенсації за додаткове навантаження, що залежатимуть від особистого внеску в загальний результат;
- грейди за змістом фактично дорівнюватимуть окладу, їх розмір є достатнім і прогнозованим;
- класифікація посад як чинник кар'єрного зростання, професіоналізації і спеціалізації державної служби. [3]

23 жовтня 2023 року на засіданні уряду було ухвалено постанову Кабінету Міністрів України «Про підготовку до

запровадження умов оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2024 році».[4] Даний акт було розроблено Національним агентством України з питань державної служби з метою забезпечення підготовки до впровадження реформи системи оплати праці державних службовців з 1 січня 2024 року. Кабінет Міністрів затвердив:

- Каталог типових посад державної служби і критерії віднесення до таких посад;
- Алгоритм проведення класифікації посад державної служби в умовах воєнного стану.

Каталог типових посад державної служби визначає перелік сімей та рівнів типових посад державної служби, містить їх опис з метою проведення класифікації посад державної служби. Цим Каталогом визначаються 27 сімей посад державної служби, які позначаються арабськими цифрами:

адміністративне керівництво (1);
адміністрування та надання публічних послуг (2);
аналіз державної політики та нормотворча діяльність (3);
бухгалтерія (4);
внутрішній аудит (5);
господарські функції (6);
державний нагляд і контроль (7);
діловодство, канцелярія та архів (8);
забезпечення реалізації (координації реалізації) державної політики (9);
закупівлі (10);
запобігання корупції (11);
інформаційна безпека та кіберзахист (12);
комунікація та інформаційне забезпечення (13);
літературне редагування (14);
міжнародне співробітництво (15);
оборонна робота, мобілізаційна підготовка і мобілізація (16);

організаційне забезпечення виконання функцій суду або конституційного провадження (17);
організація засідань (18);
правове забезпечення (19);
протокол та церемоніал (20);
режимно-секретна діяльність (21);
управління державною власністю (22);
управління інформаційно-комунікаційними системами (23);
управління персоналом (24);
управління проектами інформатизації (25);
управління фінансами (26);
цивільний захист та охорона праці (27).

Опис кожної сім'ї посад включає:

1) назву та номер сім'ї посад державної служби;
2) основний функціонал типових посад;
3) рівні посад;
4) таблицю класифікації посад державної служби.

Основний функціонал типових посад містить узагальнений опис основних напрямів роботи на відповідних посадах державної служби. Перелік основного функціоналу типових посад не є вичерпним. Основний функціонал типових посад містить узагальнений опис основних напрямів роботи на відповідних посадах державної служби. Перелік основного функціоналу типових посад не є вичерпним.

.Кожна сім'я включає посади різних рівнів відповідно до ролі та місця посади в організаційній структурі державного органу, основної мети посади. Кожен рівень позначається римською цифрою. Усього визначено дев'ять рівнів посад державної служби:

1) для посад державної служби категорій "А" та "Б", які є керівниками державної служби в державних органах або здійснюють колективне керівництво колегіальним державним органом:

I (перший) керівний рівень;
II (другий) керівний рівень;
III (третій) керівний рівень;
2) для посад державної служби категорії “Б”:
IV (четвертий) керівний рівень;
V (п’ятий) керівний рівень;
VI (шостий) керівний рівень;
3) для посад державної служби категорії “В”:
VII (вищий) фаховий рівень;
VIII (середній) фаховий рівень;
IX (початковий) фаховий рівень.

У межах сімей посад може визначатися різна кількість рівнів посад. В одному структурному підрозділі можуть бути посади державної служби, віднесені до різних сімей та рівнів посад.

Посади заступників керівників державної служби в державних органах або заступників керівників та членів колегіальних державних органів класифікуються за посадами керівників державної служби в державному органі або керівників колегіальних державних органів.

Рівень посади заступників керівників структурних підрозділів визначається за посадами керівників таких підрозділів. Рівень посади керівників головних управлінь у складі самостійного структурного підрозділу, координатора в державних органах першого (1) типу, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, визначається за посадами керівників самостійних структурних підрозділів таких органів.

Типові посади, визначені в межах кожної із сімей посад, можуть бути представлені у державних органах трьох юрисдикцій:

першої (1) — державні органи, юрисдикція яких поширюється на всю територію України;

другої (2) — державні органи, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, мм. Києва та Севастополя, територіальні органи центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики, юрисдикція яких поширюється на територію одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення;

третьої (3) — державні органи, юрисдикція яких поширюється на територію одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення.

Юрисдикція державного органу позначається арабською цифрою.

Державні органи в межах першої (1) юрисдикції поділяються за типами:

перший (1) — Апарат Верховної Ради України, Секретаріат Кабінету Міністрів України, постійно діючий допоміжний, допоміжні, консультативно-дорадчі органи, утворені Президентом України, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, міністерства, з якими обов'язковому погодженню підлягають проекти актів Кабінету Міністрів України, за результатами розгляду яких оформлюється висновок, апарати (секретаріати) Ради національної безпеки і оборони України, Центральної виборчої комісії, Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Офісу Генерального прокурора;

другий (2) — інші міністерства, державні органи із спеціальним статусом або діяльність яких спрямовується і координується безпосередньо Кабінетом Міністрів України, до повноважень яких належить формування державної політики в одній чи декількох сферах, центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики, НКЦПФР, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку, АРМА, ДСА, центральний орган управління Служби судової охорони;

третій (3) — інші державні органи, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, їх апарати та секретаріати, територіальні органи центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, мм. Києва та Севастополя.

Тип державного органу позначається арабською цифрою від 1 до 3 через крапку після проставлення цифри, якою позначена юрисдикція.

Класифікаційний код посади визначається відповідно до таблиці класифікації посад державної служби згідно з додатками 1-27 шляхом послідовного проставлення через дефіс цифр, якими позначені:

сім'я посад;

рівень посад;

юрисдикція та тип державного органу.

Під час встановлення фахового рівня для посад категорії “В” керівник державної служби в державному органі (керівник державного органу) враховує:

- можливість віднесення посади головного спеціаліста та прирівняних до неї посад до VII (вищого), VIII (середнього) та IX (початкового) фахового рівня;

- можливість віднесення посади провідного спеціаліста та прирівняних до неї посад до VIII (середнього) чи IX (початкового) фахового рівня і те, що вони не можуть бути віднесені до VII (вищого) фахового рівня;

-те, що посада спеціаліста та прирівняні до неї посади належать до IX (початкового) фахового рівня та не можуть бути віднесені до VII (вищого) чи VIII (середнього) фахового рівня.

Рішення щодо кількості посад державної служби у відсотках категорії “В” в межах відповідного фахового рівня приймає керівник державної служби в державному органі (керівник державного органу) виключно в межах видатків, передбачених на оплату праці працівників державних органів у Законі України “Про Державний бюджет України на 2024 рік”.

Віднесення посад державної служби до сім’ї “Аналіз державної політики та нормотворча діяльність (3)” здійснюється виключно у державних органах першого (1) та другого (2) типів за наявності відповідних функцій у положенні про такий державний орган, іншому акті законодавства, що визначає його основні завдання та функції.

Кількість посад, які віднесено до сім’ї “Аналіз державної політики та нормотворча діяльність (3)” в межах державного органу (його апарату, секретаріату) визначається у відсотках загальної кількості посад державної служби, класифікацію яких проведено, згідно із Законом України “Про Державний бюджет України на 2024 рік”.[4]

Кабінет міністрів постановив, що у 2023 році з метою підготовки до впровадження у 2024 році єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад державної служби після набрання чинності законом щодо зміни моделі оплати праці державних службовців класифікація посад державної служби державними органами проводиться у місячний строк з дня набрання чинності цією постановою згідно з Алгоритмом проведення класифікації посад державної служби в умовах воєнного стану, затвердженим цією постановою.

Державним органам необхідно провести класифікацію посад державної служби із штатною чисельністю:

до 100 посад — протягом 10 робочих днів з дня набрання чинності цією постановою;

до 500 посад — протягом 15 робочих днів з дня набрання чинності цією постановою;

до 1000 посад — протягом 20 робочих днів з дня набрання чинності цією постановою;

понад 1000 посад — не пізніше ніж через місяць з дня набрання чинності цією постановою.[4]

Висновки. Постановою «Про підготовку до запровадження умов оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2024 році» затверджується каталог типових посад державної служби та критерії віднесення до таких посад, визначається алгоритм проведення класифікації посад державної служби, а також державні органи зобов'язуються провести класифікацію посад державної служби у місячний строк.

Цей акт дасть змогу розпочати класифікацію посад державної служби в держаних органах, як одного з ключових етапів підготовки до впровадження реформи системи оплати праці державних службовців. Так, класифікація посад дозволить запровадити систему визначення вартості посад -

грейдінг. Це дасть змогу враховувати навантаження, складність та відповідальність роботи при встановленні зарплат та запровадити єдині підходи на державній службі - однакова робота має оплачуватись на одному рівні у всій системі державного управління. Такий підхід посилює роль посадового окладу та врегульовує граничні розміри премій.

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О. Російська федерація є державою-терористом // Moderní aspekty vědy: XXVII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. - str.10-22.

2. Романенко Є.О., Малахов Р.В. Нові вимоги до державних службовців //Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXIX Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукова, Є.О. Романенка. Тепліце (Чехія): ГО «ВАДНД», 07 лютого 2023 р. –с.20-27

3. Про внесення змін до Закону України "Про державну службу" щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад: проект Закону від 23.11.2022 №8222. Режим доступу: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40885

4. Про підготовку до запровадження умов оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2024 році: постанова Кабінету міністрів від 23 жовтня 2023 р. № 1109. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua /npas/pro-pidhotovku-do-zaprovadzhennia-umov-oplaty-pratsi-derzhavnykh-sluzhbovtsiv-na-osnovi-klasyfikatsii-posad-u-2024-rotsi-i231023-1109

§1.2 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСАМИ ВИЗНАЧЕННЯ *ВТРАТ ЗАВДАНИХ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ* РФ ПРОТИ УКРАЇНИ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

(**Маслак О.М.**, Сумський національний аграрний університет)

Вступ. Військове вторгнення рф 24 лютого 2022 року в Україну призвело до значних соціальних, економічних та екологічних втрат, у тому числі в сільському господарстві.

За попередніми оцінками Світового банку, внаслідок збройної агресії Російської Федерації економіка України у 2022 році зазнала спаду на 29,2 відсотка. У той же час витрати на відновлення України зросли вже до 411 млрд дол. США. Ця сума понад два рази перевищує розмір економіки країни за підсумками 2021 року. Факт вчинення рф збройної агресії проти України визнаний і засуджений більшістю країн світу. Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 02.03.2022 підтримала 141 країна світу. Крім того, 40 найбільш розвинених країн світу ввели економічні санкції проти рф та осіб, пов'язаних з її владою, та арештували належні їм активи.

У правовому полі України формується комплексний та загальний механізм відшкодування збитків і втрат, завданих рф, у тому числі сільському господарству

Метою наукового дослідження є проведення аналізу важелів державного регулювання процесами визначення втрат завданих військовою агресією рф проти України у сфері сільського господарства. Виходячи з мети наукового дослідження визначені наступні завдання:

провести узагальнення та аналіз нормативно-правових, розпорядчих актів та інших документів, які регламентують підходи та процедури визначення соціально-економічних втрат у сфері сільського господарства, завданих Україні внаслідок збройної агресії рф, та процес їх фіксації;

провести аналіз системи збору інформації, необхідної для визначення втрат внаслідок збройної агресії рф у сфері сільського господарства та порядок її опрацювання, узагальнення;

провести аналіз статистичної, аналітичної та іншої офіційної інформації, в тому числі з електронних платформ, щодо соціально-економічних втрат у сфері сільського господарства;

провести аналіз інформації центральних органів виконавчої влади та обласних державних адміністрацій (на період воєнного стану – військові адміністрації) щодо соціально-економічних втрат у сфері сільського господарства.

При проведенні наукового дослідження застосовувалися методи систематизації, порівняння статистико-економічним, розрахунково-конструктивний, індукції та дедукції, аналогії та порівняння.

Виклад основного матеріалу. При проведенні наукового дослідження використовувалася прийнята відповідними нормативно-правовими актами. Під збитками слід розуміти вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів в ході збройної агресії рф, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії рф (упущена вигода). До категорії постраждалих віднесено громадян України, іноземців або осіб без громадянства, суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, державні або комунальні установи, організації, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, державу України, яким завдано збитків внаслідок збройної агресії рф [1].

Оцінка збитків здійснюється з метою: визначення розміру реальних збитків (у вартісному виразі); визначення упущеної вигоди; визначення витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу. До об'єктів збитків відноситься майно, майнові права та інші активи, що належать постраждалим та зазнали руйнівного впливу [1].

Оцінка прямих збитків агропромислового комплексу та сільськогосподарської інфраструктури передбачає: втрати сільськогосподарської техніки; втрата елеваторів та інших зерносховищ; втрати тваринництва від загибелі тварин та від забою тварин внаслідок неможливості їх утримання; втрати виробників багаторічних культур через пошкодження насаджень; втрати бджільництва; втрати факторів виробництва та готової продукції через їх пошкодження та крадіжки.

Вищезазначені втрати оцінюються непрямими методами, поєднанням відповідної державної, регіональної статистики, а також - даних з опитувань сільськогосподарських виробників, проведених у 2022 році. Проводяться такі дослідження громадською організацією «Інститут Київська Школа Економіки». За результатами досліджень за ввесь період воєнних дій, а саме з лютого 2022 року по 1 вересня 2023 року сума прямих збитків завданих агропромисловому комплексу України становить $8,7 млрд. [2, 3].

Найбільша частка втрат належить втратам через знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки, внаслідок чого оціночні втрати сільськогосподарських товаровиробників складають понад $4,66 млрд. Другою за розміром категорією є втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції. Сукупна вартість знищеної та вкраденої продукції оцінюється в $1,9 млрд.

Суттєвих втрат зазнала інфраструктура аграрного ринку, зокрема об'єкти зберігання виробленої сільськогосподарської продукції. Сумарна потужність зруйнованих зерносховищ

досягає 8,2 млн тонн одночасного зберігання продукції, а потужність пошкоджених зерносховищ - 3,2 млн тонн. Вартість відновлення зруйнованих потужностей оцінюється у $1,32 млрд [3, с. 19].

Непрямі збитки включають в себе втрати рослинництва, тваринництва, втрати сільськогосподарських товаровиробників через порушення експорту, втрати через зростання виробничих витрат, а також втрати через потребу у рекультивації. Ці втрати оцінюються непрямими методами шляхом поєднання державної, регіональної статистики, а також даних опитування сільськогосподарських виробників, проведених у 2022 році. Непрямі втрати агропромислового комплексу за лютий 2022 – серпень 2023 року оцінюється у $40,3 млрд [3].

Найбільша частка непрямих збитків спричинена зниженням виробництва продукції рослинництва. Виробництво продукції рослинництва скоротилось, здебільшого через зниження посівних площ та зміну технології виробництва, що зумовило зниження врожайності основних сільськогосподарських культур. Сукупні непрямі втрати через зменшення виробництва продукції рослинництва склали $23,0 млрд є наслідком зменшення виробництва однорічних сільськогосподарських культур у 2022 та 2023 календарних роках.

Другою за розміром категорією непрямих збитків є втрати через порушення експорту. Блокування морських шляхів продажу вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства до інших країн, запровадженого рф на початку військового вторгнення на територію України, а згодом обмежене функціонування «зернового коридору», призвели до зростання логістичних витрат, що вплинуло на зниження внутрішніх цін на основні види експортно-орієнтованої продукції аграрного сектору. Втрати внаслідок впливу на експорт вітчизняної агропродукції оцінюється у $14,5 млрд.

Непрямі збитки внаслідок скорочення виробництва у тваринництві складають $1,7 млрд, втрати внаслідок подорожчання окремих статей виробничих витрат (пального та мінеральних добрив) становлять $0,8 млрд, а втрати через потребу в рекультивації земель оцінюються у $0,2 млрд [3, с. 20].

Урядовою постановою від 20 березня 2022 р. № 326 затверджено порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії рф. Цей Порядок встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії рф. Визначення шкоди та збитків у сільському господарстві здійснюється окремо за такими напрямами:

шкода, завдана земельним ресурсам, - напрям, що включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів.

економічні втрати підприємств, у тому числі господарських товариств, - напрям включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, втрати фінансових активів, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності.

шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи - підприємці, - напрям, що включає шкоду від каліцтва, тілесного ушкодження, загибелі сільськогосподарських тварин, а також збитки внаслідок знищення чи пошкодження сільськогосподарської техніки та обладнання для агропромислового комплексу [1].

До основних показників, які оцінюються при визначенні шкоди, завданої земельним ресурсам, належать:

витрати на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництво, облаштування та утримання

інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону;

збитки, завдані власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

витрати на відновлення меліоративних систем;

шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок забруднення ґрунтів речовинами, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості;

шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок засмічення земельних ділянок сторонніми предметами, матеріалами, відходами та/або іншими речовинами [1].

Визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії рф передбачає використання актів обстеження земельних ділянок, актів комісій із визначення збитків власників землі та землекористувачів, звітів про експертну грошову оцінку земельних ділянок, первинних документів, облікових регістрів, бухгалтерської та іншої звітність, що ґрунтується на даних бухгалтерського обліку підприємств, установ та організацій, проектно-кошторисної документації, відомостей Державного земельного кадастру, документації із землеустрою, даних дистанційного зондування землі та інших документально підтверджених відомостей, що загалом формують інформаційну базу для визначення відповідної шкоди та збитків [4].

Витрати власників землі та землекористувачів на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону, визначаються на підставі кошторисної вартості запроектованих робіт відповідних реалізованих робочих проектів землеустрою щодо рекультивації порушених

земель, які розроблені у відповідності до Правил розроблення робочих проектів землеустрою, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02 лютого 2022 р. № 86 [4].

Розмір завданих збитків власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення, в тому числі із урахуванням фактично понесених витрат на приведення земельних ділянок у придатний для використання стан, визначається відповідно до Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284 [4].

Витрати на відновлення меліоративних площ включають втрати на відновлення меліорованих земель, водогосподарсько-меліоративних систем, об'єктів інженерної інфраструктури зрошувальних і осушувальних систем, дренажної інфраструктури, об'єктів сільськогосподарського водопостачання та водовідведення, які були порушені та зруйновані внаслідок бойових дій, та визначаються на підставі кошторисної вартості робіт у відповідних проектах реконструкції та капітального ремонту меліоративних систем та/або окремих об'єктів інженерної інфраструктури, що розроблені у відповідності до ДБН В.2.4-1-99 «Меліоративні системи та споруди», що затверджений наказом Держбуду України від 25 червня 1999 р. № 153 [4].

Власники землі та землекористувачі, підприємства, установи та організації, земельним ділянкам яких були завдані шкода та збитки внаслідок збройної агресії рф за цими показниками, інформують обласні, Київську міську державні адміністрації (на період воєнного стану - військові адміністрації) про розмір завданої шкоди та збитків [4].

Розмір шкоди, завданої внаслідок забруднення (засмічення) ґрунтів обчислюється уповноваженими особами, що здійснюють державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного

середовища, на основі, зокрема, матеріалів, що підтверджують факт забруднення ґрунтів. Основою таких розрахунків є нормативна грошова оцінка земельної ділянки, ґрунти якої зазнали забруднення [5].

Забруднюючі речовини, що спричинили забруднення земельної ділянки, поділені на 4 групи небезпечності, основою для визначення яких є величини гранично допустимих концентрацій (ГДК) та орієнтовно допустимих концентрацій (ОДК) хімічних речовин в ґрунті (додаток 1 до Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171 (у редакції наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 04 квітня 2007 року № 149), а також постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2021 року № 1325 «Про затвердження нормативів гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, а також переліку таких речовин») [5].

Віднесення відходів, що спричинили засмічення земельної ділянки, до категорії небезпечних (токсичних) відходів здійснюється у відповідності до чинних нормативних документів у сфері поводження з відходами, затверджених у встановленому порядку, переліків небезпечних (токсичних) відходів тощо [5].

Всі матеріали, які використовувалися для проведення розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок забруднення ґрунтів та засмічення земель, зберігається в уповноваженому органі, що здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, а копії відповідних матеріалів

можуть надаватися органам державної влади, місцевого самоврядування та правоохоронним органам [5].

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції України шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам (земельно-екологічний напрям, без врахування втрат земельного фонду на тимчасово окупованих територіях України), становить 867 951,2 млн грн, в тому числі: шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок засмічення земельних ділянок сторонніми предметами, матеріалами, відходами, га/або іншими речовинами, 856 035,1 млн грн; шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок забруднення ґрунтів речовинами, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості, - 11 916,1 млн гривень [6].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України та обласних державних (військових) адміністрацій попередньо обрахована шкода, завдана землі, ґрунтам сільськогосподарського призначення (земельно-виробничий напрям), становить 5 694,8 млн грн, в тому числі: збитки, завдані власникам (землекористувачам) землі, - 5 584,2 млн грн; витрати па відновлення меліоративних систем - 110,5 млн грн та витрати на рекультивацію земель - 0,1 млн гривень [6].

До того ж за даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій витрати, зафіксовані у результаті пожеж/вибухів, завданих землям сільськогосподарського призначення, становлять 2 243,1 млн гривень [6].

До основних показників, які оцінюються при визначенні економічних втрат підприємств, а також установ та організацій, інших суб'єктів господарювання всіх форм власності, належать: вартість втраченого, знищеного (пошкодженого) майна підприємств; вартість втрачених фінансових активів підприємств; упущена вигода підприємств;

втрати підприємств від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях [1].

Оцінка (визначення розміру) реальних збитків, упущеної вигоди та оцінки потреб у відновленні, здійснюється на підставі національних та міжнародних стандартів оцінки, а також керівних принципів Світового банку щодо оцінки збитків та інших матеріалів, що розроблені організаціями, визнаними у світовому співтоваристві [7].

Оцінка економічних втрат суб'єктів господарювання здійснюється з такою метою: визначення збитків, завданих внаслідок збройної агресії, у межах кримінальних проваджень відповідно до законодавства України; визначення збитків, завданих внаслідок збройної агресії, для цілей подання постраждалими заяв на компенсацію; визначення збитків, завданих внаслідок збройної агресії, для цілей подання позовів (у тому числі колективних) постраждалими до судових інстанцій, зокрема міжнародних, а також подання позову державою Україна до міжнародних судових інстанцій; інші цілі, визначені законодавством [7].

Така мета згідно досягається шляхом визначення у вартісному виразі: розміру реальних збитків; упущеної вигоди; потреб у витратах, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу внаслідок збройної агресії [7].

Оцінка збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, здійснюється шляхом проведення незалежної оцінки збитків або є результатом проведення судової експертизи (експертного дослідження) [7].

Незалежна оцінка збитків забезпечується суб'єктами оціночної діяльності - суб'єктами господарювання, визнаними такими Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (далі - суб'єкти оціночної діяльності), з дотриманням національних та

міжнародних стандартів оцінки. Судова експертиза (експертне дослідження), що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії [7].

За результатами незалежної оцінки збитків складається звіт про оцінку збитків в електронній формі та за необхідності у паперовій формі. Звіт про оцінку збитків підписується всіма оцінювачами, які безпосередньо проводили оцінку збитків, а також керівником суб'єкта оціночної діяльності або уповноваженою ним особою [7].

Звіт про оцінку збитків складається суб'єктом оціночної діяльності з дотриманням вимог нормативно-правових актів з оцінки майна у стислій або повній формі. Для цілей подання позовів до міжнародних судових інстанцій складається повна форма звіту про оцінку збитків, який повинен відповідати міжнародним стандартам оцінки або загальновизнаним у світі стандартам, у випадку, якщо їх застосування вимагається відповідною міжнародною судовою інстанцією. Звіт про оцінку збитків, що складається у стислій формі, повинен містить таку інформацію: опис об'єкта оцінки; стислий опис характеру та ступінь пошкоджень, яких майно зазнало, з посиланням на наявні підтверджувальні матеріали; мету оцінки; вид вартості; дату оцінки; використані вхідні дані та джерело їх отримання; аналіз достовірності та достатності наявної вхідної інформації для проведення оцінки; припущення та спеціальні припущення, на які спирався оцінювач під час проведення оцінки; оціночні процедури, що були застосовані під час оцінки; висновок про вартість; дату складання звіту про оцінку збитків [7].

Висновок експерта складається судовим експертом з дотриманням вимог статті 4 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Закону України «Про судову експертизу», відповідного процесуального законодавства. У дослідницькій частині висновку експерта відображаються всі процедури, пов'язані з оцінкою збитків [7].

Дата оцінки є датою, на яку проводиться оцінка збитків. Дата оцінки встановлюється з урахуванням положень частини третьої статті 225 Господарського кодексу України та є будь-якою датою, що передує або збігається з датою подання позову до суду (датою звернення до відповідного органу про компенсацію), але не раніше ніж 23 лютого 2022 року. Звіт про оцінку збитків є дійсним до дати відшкодування збитків (включно). Під час проведення оцінки збитків (визначення розміру збитків у вартісному виразі) релевантними видами вартості можуть бути: ринкова вартість, вартість заміщення, вартість відтворення, валова вартість девелопменту [7].

Виконавці оцінки (визначення розміру) збитків мають право доступу до об'єкта оцінки, документації та іншої інформації, яка є необхідною або має суттєве значення для проведення оцінки, отримують пояснення та додаткові відомості, необхідні для проведення оцінки, від замовника оцінки та інших осіб та здійснюють огляд об'єкта оцінки, зокрема із використанням технічних засобів та інформаційних джерел (дані дистанційного зондування Землі та їх похідних продуктів, фотоматеріали, відеоматеріали та інше) [7].

Особистий огляд об'єкта оцінки проводиться оцінювачем суб'єкта оціночної діяльності, який здійснює незалежну оцінку збитків, або судовим експертом, який проводить (виконує) судову експертизу (експертне дослідження), зокрема з урахуванням режимних обмежень та за умови наявності доступу до такого об'єкта (на дату оцінки здійснено розмінування, доступ до майна наявний, безпечний та інше) [7].

Оцінка (визначення розміру) збитків здійснюється за наявності вихідних даних, необхідних для проведення оцінки, та наявності інформаційних джерел. Копії документів, що використовуються як вихідні дані, повинні бути чіткими та засвідчені в установленому законодавством порядку [7].

Інформаційними джерелами, що застосовуються під час оцінки збитків, є: результати огляду об'єкта оцінки, що здійснений, зокрема із використанням технічних засобів та інформаційних джерел (фотоматеріали, відеоматеріали, дані дистанційного зондування Землі та їх похідні продукти, аналітика соціальних мереж, існуюча публічна інформація та інше); ринкові дані, які застосовуються під час проведення оцінки збитків: інформація про угоди купівлі-продажу подібного до об'єкта оцінки майна, ринкові ціни на подібне майно тощо; інформація з інших актів (звітів, висновків експертів), складених за результатами оцінки збитків; інші інформаційні джерела, які можуть бути застосовані під час оцінки збитків [7].

Під час оцінки (визначення розміру) збитків необхідним є отримання визначеного законодавством документа, який підтверджує, що втрата, руйнування або знищення майна відбулася внаслідок збройної агресії.

Рецензування звітів про оцінку збитків є обов'язковим у разі, якщо об'єктом оцінки є майно, яке належить до державної або комунальної форми власності. У такому випадку рецензування забезпечується Фондом державного майна України, його регіональними відділеннями, органами місцевого самоврядування (якщо об'єктом оцінки є майно, що належить до комунальної власності), які отримали повноваження на здійснення оціночної діяльності в процесі виконання функцій з управління та розпорядження майном і у складі яких працюють оцінювачі, та проводиться рецензентами, що працюють у Фонді державного майна

України, його регіональних відділеннях, органах місцевого самоврядування (якщо об'єктом оцінки є майно, що належить до комунальної власності), або експертними радами саморегулівних організацій оцінювачів. В інших випадках рецензування звіту про оцінку збитків здійснюється на запит особи, яка має заінтересованість у неупередженому критичному розгляді оцінки, за наявності конфліктів, спорів тощо та проводиться експертними радами саморегулівних організацій оцінювачів [7].

У разі виникнення спорів, пов'язаних із результатами оцінки збитків (визначеного розміру збитків), зокрема спорів, які розглядаються в суді, неякісна (недостовірна) оцінка збитку встановлюється виключно за результатами рецензування звіту про оцінку збитків. Якщо за результатом проведення рецензування звіту про оцінку збитків встановлено, що оцінка є неякісною (недостовірною), оцінка майна здійснюється повторно [7].

Оцінка збитків (визначення розміру збитків) здійснюється в такій послідовності: підготовчий етап; здійснення оціночних процедур або експертних досліджень; складання звіту про оцінку збитків або висновку експерта. На підготовчому етапі здійснюється: ознайомлення з об'єктом оцінки шляхом опрацювання вихідних даних; аналіз повноти вихідних даних; аналіз інформаційних джерел; аналіз рівня надійності ринкових даних - для випадків проведення незалежної оцінки збитків або судової експертизи (експертного дослідження); укладання договору про проведення оцінки збитків - для випадків проведення незалежної оцінки збитків або призначається (доручається) згідно із Законом України «Про судову експертизу» та відповідним законодавством судова експертиза (експертне дослідження) [7].

На підготовчому етапі проведення незалежної оцінки або судової експертизи (експертного дослідження) суб'єкт оціночної

діяльності або судовий експерт аналізує рівень надійності ринкових даних у кожному конкретному випадку проведення оцінки збитків та відображає відповідну категорію надійності ринкових даних у звіті про оцінку збитків або висновку експерта. З цією метою ринкові дані поділяються на такі категорії:

1) категорія «А» - прямі зіставлення. До цієї категорії належать всі типи відповідних доказів про ціни, що були сплачені, запропоновані чи запитувані на ринку подібного майна;

2) категорія «В» - загальні ринкові дані. До цієї категорії належать дані, які можуть бути опосередкованим джерелом інформації про вартість, зокрема: інформація з опублікованих джерел чи комерційних баз даних; її відносна важливість буде залежати від актуальності, авторитету та можливості перевірки; інші непрямі докази (наприклад, індекси, історичні свідоцтва та інше); дані про попит (пропозицію) на оренду, вакантність, інвестиції та інше;

3) категорія «С» - інші джерела. Існує також широкий спектр даних, які можуть дати загальне уявлення про вартість, зокрема свідоцтва про транзакції з нерухомістю інших типів та місць розташування, а також інші вихідні дані (наприклад, відсоткові ставки, рухи на фондовому ринку та прибутковість, які можуть бути індикатором прибутковості нерухомості).

Оплата робіт з проведення незалежної оцінки збитків, судової експертизи (експертного дослідження) та рецензування звітів про оцінку збитків у разі їх рецензування експертними радами саморегулівних організацій оцінювачів здійснюється за кошти підприємств, установ, організацій, фізичних осіб або інших джерел, що не заборонені законодавством [7].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України та обласних державних (військових) адміністрацій економічні втрати підприємств (крім підприємств оборонно-

промислового комплексу), у тому числі господарських товариств, а саме сільськогосподарських суб'єктів господарювання, становлять 21 370,4 млн грн, з яких 10 216,1 млн грн - прямі збитки (вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна підприємств недержавної форми власності 10 206,9 млн грн та втрати підприємств недержавної форми власності від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях, - 9,2 млн грн) і, 11 154,3 млн грн - непрямі (упущена вигода), при цьому експертними висновками підтверджені лише 40,9 млн грн, або 0,2 % загального обсягу. За даними обласних державних (військових) адміністрацій шкоди та збитків зазнали 1444 сільськогосподарських підприємств (господарств) недержавної форми власності, якими втрачено 12,4 тис. од. техніки (у т.ч. сільськогосподарської), 398 будівель тваринницьких комплексів, 5,5 млн голів сільськогосподарських тварин (у т.ч. птиці) та 6 тис. бджолосімей [6].

До основних показників, при оцінюванні шкоди завданої особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи - підприємці, належать:

втрати внаслідок отримання каліцтва, тілесного ушкодження, загибелі сільськогосподарських тварин, зокрема великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, бджолосімей;

збитки внаслідок знищення чи пошкодження сільськогосподарської техніки та обладнання для агропромислового комплексу [1].

Інформаційною базою для визначення шкоди та збитків, завданих особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи - підприємці, внаслідок збройної агресії Російської Федерації є відповідні акти комісійних обстежень (далі - акт комісійного обстеження) [8].

Організаційні заходи щодо визначення втрат сільськогосподарських тварин та збитків, завданих сільськогосподарській техніці та обладнанню, внаслідок збройної агресії рф, здійснюються виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад, а в разі їх відсутності - військовими адміністраціями (далі - уповноважений орган) на підставі звернень особистих селянських господарств та/або фермерських господарств, що зареєстровані як фізичні особи – підприємці. Відповідальними за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є обласні, Київська міська державні адміністрації (на період воєнного стану - військові адміністрації) (далі - відповідальні органи) [8].

За результатами комісійного обстеження складається акт комісійного обстеження, до якого додаються:

у разі визначення розміру втрат сільськогосподарських тварин: копія ветеринарно-санітарного паспорта пасіки; витяг з Єдиного державного реєстру тварин станом на дату завдання втрат; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань про настання події, що призвела до завдання втрат, внаслідок збройної агресії Російської Федерації (за наявності); результати фото- та/або відеофіксації фактів каліцтва, тілесного ушкодження, загибелі сільськогосподарських тварин, зокрема великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, бджолосімей (за наявності);

у разі визначення розміру збитків, завданих сільськогосподарській техніці та обладнанню: копії технічного паспорта, інших документів з відомостями про їх технічні характеристики; копії свідоцтва про реєстрацію машини та інших документів, які підтверджують право власності на сільськогосподарську техніку та обладнання (за наявності); акти обстеження технічного стану (за наявності); копії інших документів, що містять відомості про технічні характеристики, склад, необхідні витрати на відновлювальний ремонт або

ліквідацію сільськогосподарської техніки та обладнання, та інші відомості стосовно зазначеної сільськогосподарської техніки та обладнання; витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань про настання події, що призвела до завдання збитків, внаслідок збройної агресії Російської Федерації (за наявності); результати фото- та/або відеофіксації фактів знищення чи пошкодження сільськогосподарської техніки та обладнання (за наявності) [8].

Акт комісійного обстеження складається у двох примірниках, з яких перший примірник надається власнику втрачених (скалічених, таких, що отримали тілесні ушкодження, загиблих) сільськогосподарських тварин та/або знищеної чи пошкодженої сільськогосподарської техніки та обладнання, а другий примірник - залишається в уповноваженому органі, а його копія надсилається до відповідального органу. Акт комісійного обстеження є дійсним до дати відшкодування втрат та збитків у вартісному виразі (грошової компенсації) [8].

У разі початку виплати та з метою підтвердження наміру щодо отримання нарахованого розміру втрат та збитків (грошової компенсації), постраждалі додатково подають до відповідальних органів наступні документи: копію паспорта громадянина України; копію документа, що засвідчує реєстрацію у Державному реєстрі фізичних осіб - платників податків (крім фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідному контролюючому органу і мають відмітку в паспорті); довідку про відкриття поточного рахунка, видану банком [8].

З метою забезпечення проведення комісійного обстеження втрат сільськогосподарських тварин, збитків, завданих сільськогосподарській техніці та обладнанню,

внаслідок збройної агресії рф, уповноваженим органом утворюється комісія з обстеження щодо втрат сільськогосподарських тварин, збитків, завданих сільськогосподарській техніці та обладнанню, виходячи із особливостей власної організаційної структури, до складу якої залучається уповноважений представник територіального органу Держпродспоживслужби. До проведення комісійного обстеження можуть залучатися фахівці підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної поліції України, а також за необхідності - підрозділів Збройних Сил України та Служби безпеки України [8].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України та обласних державних (військових) адміністрацій шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи - підприємці, — 41,0 млн грн (інформацію щодо знищення чи пошкодження виробничих потужностей у сфері рослинництва, а саме овочівництва, у тому числі закритого ґрунту, надано лише Донецькою військовою адміністрацією).

Загалом за інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної поліції України та 24 обласних державних (військових) адміністрацій, попередньо обраховані втрати у сфері сільського господарства, що враховує шкоду, завдану земельним ресурсам, економічні втрати підприємств (крім підприємств оборонно-промислового комплексу), шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи - підприємці становлять 897 300,5 млн гривень [6].

При цьому на тимчасово окупованій території залишається 4 124 суб’єктів господарювання. Відповідно,

порахувати шкоду та збитки, завдані сільськогосподарським підприємствам (господарствам), які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, до повної деокупації територій неможливо [6].

Таким чином оцінка шкоди та збитків є аналітичною і неповною, а отже, і недостатньо доказовою у судовому розгляді. Крім того, оцінити реальні масштаби втрат, у тому числі у сфері сільського господарства, стане можливим лише після відновлення територіальної цілісності України.

Загалом питання визначення та відшкодування шкоди та збитків на національному рівні регулюються, зокрема, Конституцією України, Цивільним та Кримінальним процесуальним кодексами України, законами України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» (далі – Закон № 2923).

Національне законодавство, що регулює питання визначення та відшкодування шкоди та збитків, крім норм Закону № 2923, передбачає можливість відшкодування шкоди і збитків, завданих фізичним та юридичним особам, в цілому, у тому числі і внаслідок збройної агресії рф проти України, за цивільним позовом у кримінально-процесуальному порядку [6].

Конституція України (частина третя статті 124) визначає, що юрисдикція судів України поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [9].

Кримінальний процесуальний кодекс України (стаття 55) передбачає, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [10].

Закон № 2923 визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, а також правові засади створення та ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [11].

При цьому дія Закону № 2923 в частині надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна не поширюється на об'єкти нерухомого майна, що на день набрання чинності Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», знаходилися на тимчасово окупованій рф території України [11].

Закон № 2923 (стаття 2) отримувачами компенсації за пошкоджені/знищені об'єкти нерухомого майна визначає лише фізичних осіб - громадян України (пункт 1 частини першої статті 2) та об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, управителів багатоквартирних будинків, житлово-будівельні (житлові) кооперативи. Отже, Закон № 2923 не регулює питань компенсації за пошкодження та знищення об'єктів нерухомого майна будь-яких суб'єктів господарювання внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій,

спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [11].

Закон № 2923 (стаття 14) визначає правові засади створення та ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. При цьому пунктом 2 частини першої статті 14 визначено, що реєстр пошкодженого та знищеного майна створюється для забезпечення збирання, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації та документів про пошкоджене та знищене майно (у тому числі пошкодження, завдані земельним ділянкам, землям, пошкодження та знищення надр, лісових, водних та інших природних ресурсів, а також біологічного різноманіття) незалежно від того, чи передбачається компенсація за пошкодження або знищення такого майна відповідно до цього Закону. Отже, національне законодавство потребує подальшого удосконалення у частині визначення правових та організаційних засад, зокрема, надання компенсації за пошкодження, завдані земельним ділянкам, землям, пошкодження та знищення надр, лісових, водних та інших природних ресурсів, а також біологічного різноманіття [11].

У зв'язку з ухваленням Комітетом Міністрів Ради Європи рішення від 12.05.2023 щодо створення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією рф проти України, та Статуту, яким керуватиметься Реєстр, а також приєднанням (або виявленням наміру приєднання) Європейського Союзу та 43 країн до Реєстру, створеного учасниками Саміту глав держав та урядів Ради Європи, який проходив у м. Рейк'явік 16-17 травня 2023 року, нагальною є потреба у створенні правового механізму включення до міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією рф проти України, даних Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного

внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією рф проти України, який створено відповідно до Закону № 2923 [11].

Розширена часткова угода про Реєстр збитків, завданих агресією рф проти України, передбачає створення бази даних для фіксації доказів втрат або збитків, завданих державі Україна, фізичним та юридичним особам через протиправні дії рф, починаючи з 24 лютого 2022 року. Також до цієї бази даних вноситимуть фінансові претензії постраждалих до рф. Угодою встановлено, що узгоджені та підтверджені претензії будуть реалізовані згодом, коли міжнародна спільнота погодить механізм компенсації та джерела його наповнення [12].

Реєстр охоплюватиме період три роки та забезпечуватиме запис доказів та інформації про претензії щодо втрат, збитків чи пошкоджень, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Реєстр є лише першим кроком до створення комплексного механізму компенсації, який забезпечить виплату Російською Федерацією повного відшкодування відповідно до міжнародного права, в тому числі за рахунок активів, розташованих в інших країнах. Кінцевою метою є створення Компенсаційної комісії, яка безпосередньо розглядатиме претензії та присуджуватиме компенсації, та Компенсаційного фонду, який акумулюватиме кошти для виплати компенсацій, на підставі міжнародного договору [12].

Наразі інформацію про завдані пошкодження через воєнну агресію рф можна розмістити на відповідних інтернет-ресурсах:

1) https://dokaz.gov.ua/. Цей веб-портал створений за ініціативи Офісу Президента України, Мін'юсту, Офісу Генерального прокурора України, Мінцифри, Представництва Президента України в АР Крим та Київської школи економіки. Він призначений для документування воєнних злочинів та

злочинів проти людяності. Усі докази використовуватимуться для притягнення рф до відповідальності в Міжнародному кримінальному суді в Гаазі, Європейському суді з прав людини, спеціальному трибуналі після його створення;

2) https://warcrimes.gov.ua/. Цей веб-портал створений Офісом Генерального прокурора для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні.

3) https://damagedagro.in.ua. Це електронна платформа для збору інформації про завдані збитки аграрному сектору України. Мета платформи – фіксація та документування завданих збитків та шкоди для опрацювання органами державної влади та подальшого відшкодування і компенсацій [13].

Висновки. За результатами проведеного наукового дослідження нормативно-правових актів, які регулюють процеси визначення шкоди, завданої земельним ресурсам, сільськогосподарським тваринам та техніці, а також економічних втрат підприємств агропромислового комплексу та їх компенсації, встановлено, що відповідне правове поле перебуває на стадії формування.

Для подальшого удосконалення нормативно-правової бази, створення комплексного механізму оцінки та компенсації збитків і шкоди, завданих збройною агресією рф, необхідно розробити та внести зміни до нормативно-правових актів в частині:

визначення джерел, порядку та механізмів відшкодування збитків, завданих суб'єктам господарювання збройною агресією рф;

внесення змін до Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284 в частині врахування особливостей встановлення шкоди та збитків, завданих збройною агресією, та визначення

власників або користувачів земельних ділянок, яким завдано шкоди та збитків, замовниками землевпорядної документації, висновків експертів, розрахунків втрат тощо;

порядку оцінки, фіксації, документування та реєстрації макроекономічної шкоди, збитків або втрат, завданих державі Україна, фізичним та юридичним особам внаслідок міжнародно-протиправних діянь рф в Україні або проти України;

правового механізму включення до міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією рф проти України, даних Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією рф проти України, який утворено відповідно до Закону № 2923.

внести зміни до Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженої Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295, в частині: врахування особливостей проведення рекультивації земель та відновлення меліоративних систем в умовах воєнного стану, зокрема безпекової складової (проведення першочергових заходів з розмінування земель/будівель тощо); встановлення суб'єкта-ініціатора визначення таких збитків та порядку фіксації фактів (документування, збору доказової бази) уповноваженими органами (Національна поліція, Служба безпеки України, Державна служба з надзвичайних ситуацій);

ініціювати проведення на рівні обласних (районних) військових адміністрацій заходів щодо: роз'яснювальної роботи з сільськогосподарськими підприємствами (господарствами) щодо фіксації, обрахунку та інформування про завдані шкоду та збитки з метою отримання компенсації у подальшому; розробки покрокового плану заходів з відновлення порушених земель, який би включав, зокрема,

еколого- геохімічну оцінку земель, розробку робочих проєктів землеустрою щодо рекультивації порушених земель і проєктів реконструкції та капітального ремонту меліоративних систем та/або окремих об'єктів інженерної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. – Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. - https://zakon.rada.gov.ua.

2. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає $151,2 млрд. – Новини. - Київська школа економіки - https://kse.ua/ua/about-the-school/news/ zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/

3. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. - Громадська організація «Інститут Київська Школа Економіки». – липень, 2023. – 59 с.

4. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. – Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295. - https://zakon.rada.gov.ua.

5. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. – Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. - https://zakon.rada.gov.ua.

6. Звіт про результати аналізу поточного стану щодо оцінки соціально-економічних втрат у сфері сільського господарства. – Рахункова палата, м. Київ. - http://www.rp.gov.ua

7. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. – Наказ Міністерства економіки України, Фонду державного майна України від 18.10.2022 № 3904/1223. - https://zakon.rada.gov.ua.

8. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи - підприємці, внаслідок збройної агресії Російської Федерації. – Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 28.06.2023 № 1328. - https://zakon.rada.gov.ua.

9. Конституція України. - https://zakon.rada.gov.ua.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. - https://zakon.rada.gov.ua.

11. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. – Закон України. - https://zakon.rada.gov.ua.

12. Міжнародний реєстр збитків, завданих агресією рф проти України, - створено. – Новини веб-сайту Міністерства юстиції України. - https://minjust.gov.ua.

13. Правові механізми відшкодування збитків аграріїв через воєнну агресію рф. – Ліга Закон. - https://biz.ligazakon.net.

ODDÍL 2. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, FILOLOGIE

*§2.1 ORGANIZATION OF PROJECT ACTIVITY IN EDUCATION OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS (***Bilushchak T.,** Lviv Polytechnic National University, **Bakhmach L.**, Research department University of the National Education Commission)

Introduction. At the stage of formation of the information society, future specialists of their specialty need new mechanisms of interaction between theory and practice. In order to increase the competitiveness of university graduates in the labor market, there is an urgent need to introduce the most modern learning technologies that would stimulate the activation of critical thinking, the development of a creative approach to solving technological problems. One of the effective modern innovative educational environments of higher education institutions, is the project method.

The research objective of the article is to substantiate the project activity in the education of students of higher education institutions.

The research methodology is based on the application of general scientific methods (analysis, synthesis, comparison and generalization, systematization, classification), as well as theoretical analysis of scientific literature on the organization of project activity in the educational environment.

The topic of organizing project activity in the educational process is constantly in the field of view of local scientists and was considered in various aspects of scientific investigations. Among the researchers of this issue, it is necessary to name such researchers as:

Kravchenko G., Lukyanova L., Sysoeva S., Tadeush O., Potapchuk O., Bem I., and others.

Presenting main material. Project activity stands out as a dynamic and essential element within the educational process, fostering the conditions for the creative self-development and self-realization of students. It serves as a catalyst for shaping the vital life competencies identified by the Council of Europe as fundamental in the 21st century: multicultural, speech, informational, political, and social skills.

In the contemporary educational landscape, the primary objective of project technologies in schools is to facilitate the development of key competencies. The emphasis is on cultivating informational competency, encompassing the ability to conduct effective search activities, formulate action plans, process information, and engage in fruitful information exchange. Furthermore, there's a focus on the ability to learn throughout life, nurturing the capacity to plan and organize one's activities. Entrepreneurial competency comes to fruition through the adept and articulate presentation of one's ideas, while social competency ensures the ability to express one's civic position thoughtfully and competently.

The project method is a pedagogical approach aimed at attaining didactic objectives through the comprehensive resolution of a problem, culminating in a tangible, practical outcome crafted in a thoughtful manner. To realize this objective, students are tasked with cultivating independent thinking, problem delineation and resolution, integration of knowledge from diverse educational domains, discernment of cause-and-effect relationships, and anticipation of consequences arising from the implementation of various options.Implementation of projects is calculated for a certain period of time, during which independent, individual, pair and group work will be carried out.

At its core, the project method seeks to foster critical thinking, enhance cognitive skills, and instill the ability to autonomously construct knowledge and navigate the information space within students. This educational methodology is centered on the self-directed activities of students within a specified discipline or through interdisciplinary integration, whether undertaken individually or collaboratively and within a stipulated time frame.

The project method seamlessly integrates with a group-based learning approach, entailing the systematic resolution of a given problem. This involves the utilization of diverse learning methods and tools, incorporating competencies spanning various scientific, engineering, technological, and creative disciplines. Completed projects are expected to yield specific outcomes; for theoretical problems, the result should manifest as a method of resolution, while practical issues necessitate a development ready for implementation [1, P. 60].

While student project activity shares some characteristics with professional project activity, it possesses distinctive qualities related to motivation, purpose, and outcomes due to its unique nature as a form of educational engagement. These distinguishing features are evident in the structured framework of student project activity, as illustrated in Figure 1 [2, P. 105].

Depending on the predominant field of knowledge and the age distribution of participants, each stage of the project method is infused with specific content. Let's delve into this conceptualization of the structure:

- The Stage of Goal Setting: This marks the initiation of the project, where students gain awareness of a specific task, shaping the foundation for project organization.

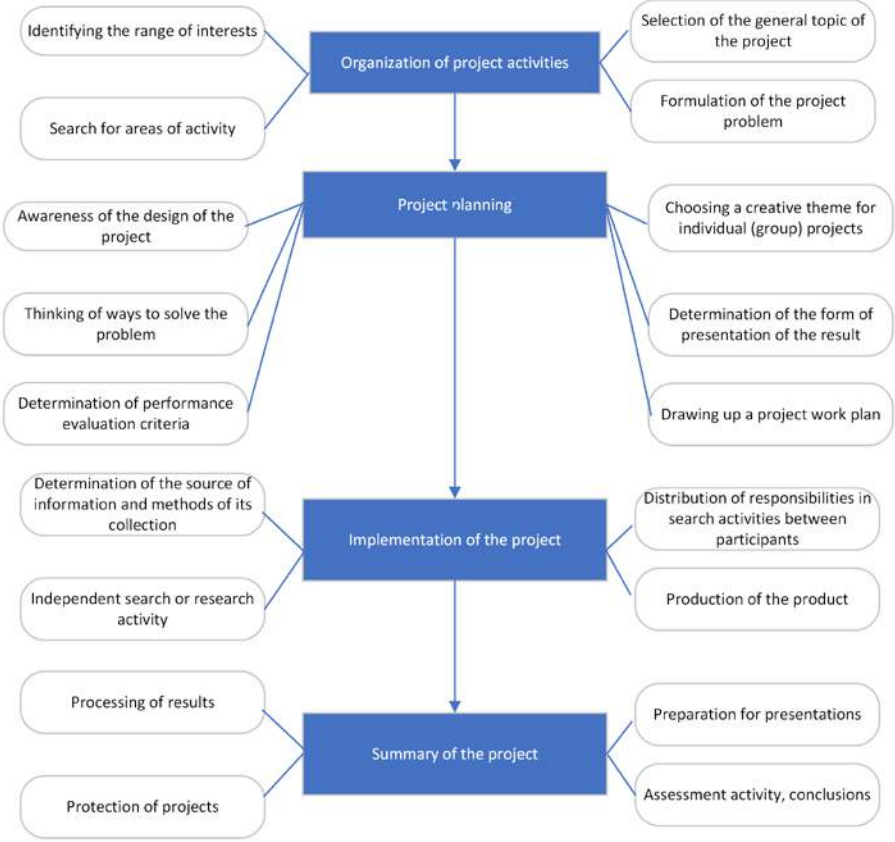

Fig. 1. *Structure of project activities*

- The Stage of Work Planning: At this juncture, participants engage in selecting a course of action, constituting the planning phase of the project, where strategies and approaches are determined.
- The Implementation Stage: This phase involves executing planned activities, accompanied by ongoing monitoring and, if necessary, restructuring, constituting the core of project implementation.

- The Stage of Results Assessment: Following project execution, this stage involves checking outcomes, rectifying errors, comparing achieved results with the planned ones, summarizing the work, and conducting an overall evaluation–culminating in the project summary. A detailed depiction of the structure of students' project activities is provided in the diagram (Fig. 1) [3].

The project approach enhances the management technologies employed in the educational activities of higher education students, serving various functions–didactic, cognitive, developmental, educational, and socializing. These functions are specifically aligned with the tasks assigned to students [4, P.19].

Didactic Function: This function is geared towards nurturing the ability to independently construct knowledge, acquainting individuals with effective methods of information processing, fostering the capacity to articulate and present work results, and instilling self-organization skills.

Cognitive Function: The cognitive aspect focuses on heightening students' motivation to seek out new knowledge, cultivating the ability to generate, articulate, and defend personal ideas, and nurturing skills related to emotional and voluntary conduct.

Developmental Function: Central to the developmental function is the enhancement of creative and research capabilities within the student's personality. This includes fostering the ability for self-determination and a comprehensive understanding of subjects, as well as honing critical thinking, analysis, and reflection skills. Additionally, the function encompasses the development of effective communication skills and abilities.

Educational Function: The educational function goes beyond imparting subject-specific knowledge; it involves instilling significant universal values and fostering a sense of responsibility and self-discipline among students.

Socializing Function: With a focus on societal integration, the socializing function is dedicated to shaping effective communication skills within the broader community. It also contributes to the development of an individual's unique perspective on events, understanding one's capabilities, and recognizing personal significance within team-oriented endeavors, including the planning and execution of activities.

The objective of project activity is to foster students' capacity to autonomously navigate through all its phases, seamlessly transitioning from formulating the purpose of their own endeavors to the proficient implementation of project operations. This encompasses the journey from project initiation to the exercise of self-control and self-evaluation, ultimately cultivating the prowess to execute operational and executive functions effectively.

The development of project activity involves a progression through several stages, beginning with the introduction and understanding of this novel type of endeavor, followed by the initial acquisition of its principles, and ultimately leading to the independent mastery and execution of various project stages. Through this process, individuals cultivate skills that collectively constitute the ability to undertake effective project actions. To construct a tangible model of design and technological activity within the confines of a higher education institution, certain crucial steps need to be taken [5, P. 16]:

- Incentive Organization by Departments: Departments should orchestrate a targeted set of incentives designed to stimulate the cultivation of students' projective thinking and foster a keen interest in project-technological activities.
- Algorithm Familiarization: Students must be acquainted with the project implementation algorithm, along with an understanding of the technological components integral to the process.

- Promotion of Creative Interpersonal Interaction: Creating an environment that encourages creative interpersonal interaction between teachers and students at every stage of project implementation is vital. This facilitates a collaborative and supportive atmosphere.
- Activation of Social Activity: There should be an active promotion of social activity among all participants engaged in design and technological endeavors, emphasizing the emotional experience inherent in the process itself.

In his work, Tadeusz O. proposes a comprehensive typology of educational projects, classifying them based on various distinguishing features: according to the type of activity that dominates the project (research, search, creative, role-playing, applied, informational, game, familiarization-oriented); by subject-content field of knowledge (single project, interdisciplinary project); by the nature of project coordination (direct; indirect); by the nature of contacts (participants of the same group, educational institution, city); by the number of participants (individual, pair, group); according to the duration of the project (short-term, medium-term, long-term); by degree of complexity: simple, complex, complex (includes two or more subprojects or involves different types and forms of creative activity); by the nature of partnership interactions between design participants (cooperative, competitive, competitive); according to the nature of target attitudes: realization of an idea or plan; receiving aesthetic pleasure; overcoming intellectual barriers; acquisition of new knowledge and experience; by professional orientation (communication, environmental, social); by interdependence with other projects (separate, end-to-end, spiral, similar); according to the level of independent performance (performed together with the teacher; with other students and the teacher; with other students without the guidance of the teacher; mostly independently); by execution time: during school hours (current, final); in extracurricular time; partly

during school and extracurricular time; according to the final result (material, personal); according to the form and methods of organization (business game, practical work, etc.); by essential characteristics: created (productive), related to labor activity; consumer (preparation of excursions, information services, etc.); problem solving project (scientific and research); exercise project (training and training project for mastering certain skills [6, P.143].

Let's delve into the specifics of Research projects, characterized by a predominant focus on in-depth research activities. These projects closely mirror the structure of scientific research, encompassing crucial elements such as the identification and formulation of the research problem, definition of its subject and object, development of a comprehensive plan, generation of solutions, establishment of clear goals, selection of methodology, formulation of hypotheses, application of appropriate research methods and information sources, meticulous processing and systematization of data, and comprehensive discussion of obtained results. The outcomes of research projects often take diverse forms, including the creation of theses, articles, reports presented at scientific conferences, essays, analytical works, studies, and the synthesis of prospective pedagogical experiences, culminating in the completion of diploma theses.

Creative projects are characterized by a flexible approach to joint activities, focusing primarily on agreement regarding planned outcomes and the chosen presentation format. These projects can take various forms such as essays, films, newspapers, videos, events, games, expeditions, and more. The design process for creative project outcomes involves structuring elements like video film scripts, work plans, articles, reports, event programs, designs, newspaper columns, and albums.

Role-playing projects share a similar open-ended structure with creative projects, evolving as the work progresses. The unique aspect of role-playing projects lies in their reliance on participant

roles, often revolving around literary characters or fictional heroes. These projects boast a high degree of creativity, with role-playing elements taking precedence. Project outcomes are either planned at the project's onset or emerge organically towards the conclusion of the implementation phase.

Information projects serve the purpose of gathering, summarizing, and analyzing information related to a specific phenomenon or object. The project's structure encompasses: a) Introduction: Addressing the relevance of the project, its purpose, and identification of information sources. b) Information Processing: Involving stages such as analysis, generalization, comparison, and drawing conclusions from the gathered information. c) Result:Culminating in the creation of a tangible output, which could be an article, abstract, report, video, etc. d) Presentation: Showcasing the results through various means, such as publication or teleconference discussions.

Introductory projects, a subset of information projects, seamlessly integrate into research projects as an organic module. Their primary aim is information search and analysis, sharing a structural similarity with subject-research projects. The structure is determined by the subject of the information search, phased search activities with designated intermediate results, analysis of collected facts, formulation of general conclusions, exploration of specific information areas, analysis of new facts, generalizations, and final conclusions. The project concludes with the presentation of results, often involving discussions, formal presentations, and external evaluations.

Practically oriented projects operate on the premise that the outcomes of participants' endeavors are established from the project's inception and are geared towards addressing the social interests of the participants. These projects necessitate a well-defined structure, outlining the participants' activities through a structured scenario that assigns specific functions to each

contributor. Central to this approach is the active involvement of each participant in shaping the final product. Critical elements of these projects include the organization of coordination efforts, which involves step-by-step discussions, the fine-tuning of collective and individual contributions, and the systematic organization of obtained results. This meticulous approach ensures the seamless implementation of results in practical settings, underscoring the project's tangible impact on real-world scenarios.

Conclusions. This study has delved into the various types and stages involved in organizing project activities. It is noteworthy that the project method's versatility, demonstrated through its diverse goals and tasks, underscores its multifunctionality. This versatility is anchored in its didactic, cognitive, educational, socializing, and developmental functions. Through the application of the project method in the educational process, a significant impact is anticipated in the development of students' intellectual capacities. This includes the cultivation of skills such as working with information, analysis, systematization, generalization, establishing associations with previously studied material, drawing conclusions, and formulating ideas. Importantly, students gain practical experience in exploring options for problem-solving within their subject area, foreseeing potential consequences of decisions, articulating and justifying their perspectives, and forecasting the outcomes of their actions. The integration of the project method thus stands to enrich the educational experience, fostering a holistic and dynamic development of students' cognitive and practical skills.

References:

1. Potapchuk O. Peculiarities of project activity of students in the educational process of institutions of higher education. *Youth and Market*. 2019. № 2 (169). P. 59–63 [in Ukrainian].

2. Komar T. Methodology of project activity: theoretical aspect. *Collection of Scientific Works of the Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University "Ukraine"*. 2013. № 2. C. 102-107. [in Ukrainian].

3. Vashchenko L. Management of innovative processes: a monograph. Kyiv: VOC "Tirazh", 2005. 379 p. [in Ukrainian].

4. Lukyanova L. Technology of project activity organization. *The Image of a Modern Teacher.* 2009. № 10. P. 16–21. [in Ukrainian].

5. Kravchenko G. & Movmyga N. Project approach as a component of pedagogical innovation on the way to high-quality higher professional education: monograph. Pedagogical and psychological sciences: development prospects in countries of Europe at the the beginning of the third millennion: Collective momograph Volume 2. Riga Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2018 P. 192 -209. [in Ukrainian].

6. Tadeush O. The method of projects as a form of productive education of students. Scientific Journal of the M.P. Drahomanov National University of Education. Series 16: Creative personality of the teacher: problems of theory and practice. 2017. Issue 29. P. 142-146. [in Ukrainian].

§2.2 COMMUNICATIVE BASES FOR CHANGING PARADIGM *IN LEGAL EDUCATION*

(Kravtsov Yu.S., Dniprovsk State Technical University, **Bogomaz K.Yu.,** Dniprovsk State Technical University, **Sorokina L.N.,** Dniprovsk State Technical University)

Introduction. The subject of any science is qualitatively defined, and the integration of the sciences involves a strict delineation of objects of research, so it is necessary to have a clear idea of the objective grounds for the classification of different fields of scientific knowledge. Of course, lawyers, sociologists and philosophers, from their theoretical and methodological positions, explore the object and subject of legal education. For example, jurisprudence brings to the concept of legal education its legal system and internal patterns and mechanisms of interaction of its structural elements. The legal person is perceived here from the standpoint of legal norms. But for the concept of continuous legal formation, this is clearly not enough.

The concept of legal education is interdisciplinary: being in the philosophy of law, its formation depends on the reliance of law. It should be borne in mind the system of continuous legal education, which shapes legal consciousness in people of school, university and post -university age and including a meaningful legal part. Then special legal education will represent a separate case here, and legal education as a whole will be a set of disciplines, including the philosophy of law, not just one legal science. Thus, legal education and education in the field of law are not identical. The substantive side of the concept includes more general and broad problems: philosophical, sociological and psychological aspects of law, for example, understanding of law as an instrument of development of freedom of the autonomous person: external freedom, freedom of will and formal measure of freedom, the principle of generality and inevitability of responsibility. Assumes the mission of protecting these values. In turn, both law and

morality are deeply related to the concept of justice, when justice acts as a legal concept, sanctioned certain social relations, rules of behavior and actions of people.

Domestic legal science is in the stage of systemic transformation. Systemic transformation in science is the formation of a new paradigm scientific knowledge, accompanied by a meaningful expansion of the boundaries of traditional methodology, taking into account the achievements of other sciences and, as a consequence, improving your own research methodology. Domestic legal science is in the stage of systemic transformation. Systemic transformation in science is the formation of a new paradigm of scientific knowledge, which is accompanied by a meaningful expansion of the boundaries of traditional methodology, taking into account the achievements of other sciences and, as a consequence, improving their own research methodology. In the list of topical researches of methodological foundations of modern jurisprudence, priorities are given to systematic knowledge of law .

The priorities are due to the fact that the overall entry of law is the initial, subject -forming concept of legal science as a whole and certain branches of legal knowledge, in particular. Therefore, it should be taken into account and be present in the specific, detailed definitions and characteristics of law, as a regulatory and regulatory system, in the whole system of concepts developed within the framework of legal science .

Naturally, in such a quality, the concept of "law" acquires the status of system-categorical identification (subject-forming category) and is qualified as a tool of science itself. With other categories and concepts, they form a stable system of scientific knowledge with potential developmental opportunities. Meanwhile, in scientific publications on the problems of legal science, both methodological and pedagogical and theoretical and applied nature, paradigm inertia of thinking, and more commonly observed. It is difficult to overcome the canons of the classical scientific

paradigm, based on the principles of legal positivism as a whole and clairic legal positivism, in particular.

Formulation of the problem. At the present stage, philosophy's approach to the phenomenon of education is actualized by the need for a constructive solution to theoretical and practical problems facing society. Starting from the middle of the 20th century in social philosophy, there is a fact of isolation of a new direction in the spiritual production of society - the philosophy of education. Throughout its development, philosophical thought persistently investigated education as a special social and value knowledge. And only now has philosophy begun to study education as a separate sphere of social reality.

The difference between education and the field of design and project development is that in education, the project is implemented only in order to reveal the methodological prerequisites of thinking, the methods of action and communication that implement it. subdivisions of educational economy, educational reform of the army, educational security, educational regional - state construction, educational ethno-national policy, educational law, educational personality, etc.

Education should contribute to the fact that a person is fully armed in the face of the demands of society. Education, by its structure, is designed to ensure the protection of a person, providing him with some capital that allows him to find his place in the modern world, clearly orienting himself in the situation. This is the socio-cultural function of education, its social-critical potential, which allows people to critically relate to contemporary phenomena**.**

Analysis of research and publications. All philosophical universals are value-based in nature and the axiological component of their content always has the most extreme, universal character. Therefore, many educational researchers first of all begin with an explanation of its content as a socio-cultural phenomenon. Here we

can highlight the works of I.P. Andrushchenko, T.N. Buiko, B.S. Gershunsky, I.A. Zyazyuna, G.L. Ilyina, V.G. Kremenya, S.B. Krymsky, Levchuk, K.S. Lutaya, B.C. Lyakhovich, S.A. Nikolaenko, O.P. Punchenko and many others. In Western philosophy, one can highlight the works of J. Bruner, M. Weber, B.L. Wulfsona, G.-G. Gadamera, G.G. Hoffman, E. Durkheim, G.E. Zborovsky, G. Simmel, F.G. Klumbs, Cornel Popa, P.P. Singh, P. Sorokin, V. Frankl, M. Foucault, M. Schiller and others.

The process of transition from industrial to post-industrial or information society calls into question the possibility of understanding modern forms of sociality from the perspective of social theory. The constantly changing realities of the information society cannot be considered from the standpoint of classical theory, which views society as a certain certainty accessible to rational description. An authentic way of describing society is the critical theory of society, presented primarily in the works of representatives of the Frankfurt School (T. Adorno, M. Horkheimer), and the systemic theory of society of the functionalist type (E. Durkheim, R. Merton, T. Parsons). However, with the transition of society to an information model of development, the need arises to create a theory that adequately describes the communicative nature of the information society. Description of modern social processes from the position of traditional theories turns out to be impossible, if only because the analysis of social problems involves turning to the theory of communication.

Presentation of the main material. A feature of modern social cognition, which sets a new paradigm, is that it is carried out through an analysis of what ideas indirectly the cognitive attitude towards social phenomena is accompanied by a deep rethinking of the communicative nature of social reality, changes in the socio-communicative sphere. Social phenomena and processes appear not as a reality independent of a person, but in the form of the effect of agreement / disagreement / subjects, the effect of their mutual

influence. The communicative field of agents is determined by rules, when the interaction of horizons makes conscious intentions and volitional decisions secondary. A characteristic feature of communicative consciousness is the necessary structurally organized space of the social field. An agent of social action is not just the performer of some type of social action, he is also the author of these types of action. But, having once created representatives of social norms, he finds himself hostage to his own invention. The created institutions begin to lead an independent life, already influencing the agent himself. This is how the alienation of one's own activity from the creator occurs: a social institution is created, which is the material embodiment of the structures of consciousness of agents operating within the social field. Social reality is transferred from "physical space" to the plane of consciousness, i.e. begins to be thought of as intentional relationships of meanings in the minds of the subjects of actions, with the only caveat that these relationships are not always transparent to the agents themselves [1, p. 29].

According to Habermas, real communicative action differs from all others in that it acts as a mechanism for coordinating the plans of social actions of subjects, achieved in the perlocutionary acts described in analytical philosophy by Austin and Strawson [3, p. 87]. The state of post-modern society is determined primarily by culture. First of all, culture internalizes, on the scale of society, external influences, including economic ones, into the human life world. It is culture that acts as a mechanism that mediates the external influence of society on law. The state of culture in post-industrial society is called the meaningless term "postmodern". The unprecedented popularity ideas of J. Baudrillard, F. Guattari, J. Deleuze, J. Derrida, F. Jamieson, J.-F. Lyotard, R. Rorty, I. Hassan, V. Eco and others, forces us to take seriously other claims for understanding postmodernity and, in accordance with the conclusions obtained, determine how the new picture of the world

determines the ontology of law. “Postmodernism... accomplishes something like a revision of the foundations of science,” writes P. Bourdieu[2]. This is nothing more than a continuation (radicalization) of the position of postpositivist philosophy about the absence of absolute truth. Theory does not have a monopoly on truth when “falsificationism” is recognized as the criterion of scientificity.

Regarding jurisprudence, such a position can be designated as radical relativism. According to this point of view, the concept of law cannot be considered justified, since no description of law is adequate. Scientific language is no longer a “mirror of nature”, but is the same part of the “inventory of reality” as the objects studied by science. Language used in science is a subject; objects of reality, in turn, acquire features of linguistic nature" [3]. In essence, this approach is a type of “linguistic revolution” in scientific studies. This idea is used quite actively in sociological phenomenology, from the point of view of whose supporters social reality is formed not by things or events of the material world, but by the meaning invested in these objects and events.

Dialogue theory has two directions. First of all, the philosophical (existential) tradition stands out, represented by the work of M. M. Bakhtin and the successors of his ideas today (for example, B. S. Bibler), as well as members of the “Patmos” circle, organized in Berlin in 1919, among whom should be noted. Buber and O. Rosenstock - Hussy. The main attention here is paid to the formation of personality, the unique life world of a person, which is possible only through meeting with another. Thus, we have two approaches not only to the ontology of being as such, but also to the ontology of law. In the first (existential) case, the emphasis is on the subject being in a legal relationship with another subject, and in the second - on the rule of law, institution, system of law. At first glance, these are two incompatible points of view. However, it seems that the principle of dialogue itself, which is in many ways

similar to the principle of complementarity, allows us to identify similarities and interpenetration of these approaches. Thus, law is both a structure (rules of behavior) and its reproduction (which is accompanied by both practical actions and and mental processes) in human behavior. In general, dialogue is a contradiction of existence, which simultaneously contains a mechanism for resolving this contradiction. The philosophy of education includes paradigms and maxims: humanization, socialization, heuristics, elitism (with an analysis of its criteria), dialogue, etc. This is thinking about a person about her freedom, about “my”, “my” belonging to a community, to the culture of a people and another culture (social, national, educational, artistic, etc.). In the new understanding, the paradigm of research and the praxeological means of cognition and action is dialogue. Dialogue is the existence of spiritual and in particular legal and philosophical culture - meetings of cultures - mutual understanding and penetration of cultures.

Critical thinking is dialogical, interested in expanding discourse. Its metacriteria are truth, justice, goodness, beauty, components of the meaning of human life. In determining a person's intellectual independence and responsibility, critical thinking involves the connection between the creative person and the community in which he or she interacts, and the search for alternatives and priorities for self-realization. However, in the conditions of unprecedented social transformations, the study of previous experience loses its meaning. Since the conditions for further action are no longer the same as they were in the beginning, but are constantly changing, thinking must be critically innovative.

Thus, all these factors and circumstances of the constitution of reality (specific "material" at each level of social organization; the modal aspect of existence; the unity of the ontic and ontological aspects of social life; mass and statistical nature of social phenomena; the role of language of observation and

conceptualization in their objectification ; dialectics is not completely coincident ratio of social constructs and their concepts) cause a flexible combination of certainty and uncertainty, clarity and blur in the ontological status of social objects. The latter have certainty, clarity, reliability to the extent that they become objects of activity and thinking of social actors and give the opportunity to achieve effective results (suffice it to recall the famous interpretation of the ontological argument for pudding). However, the presence of many social phenomena of the nature of "fuzzy set", the probabilistic nature of social facts, the ambiguity of natural language determine the degree of uncertainty of the data subject.

Physiologists and cybernetics, neuropsychologists and linguists, semiotics and psychologists work today to study the role of language in the conscious reflection of reality and the organization of human behavior. The individual results of specific sciences, extended to the whole of nature as a whole, and to the nature of the relationship between language and thought, quite often not only do not collide with each other, but also mutually exclusive. This fact makes relevant the philosophical study of the relationship of language and consciousness, the role and place of language in the spiritual development of human world and the organization of their behavior.

Today in the philosophical, cybernetic and synergetic literature there is a difference of forms of real space. If earlier space was understood only as the physical arrangement of things / substrates, bodies /, now researchers are increasingly guided by the philosophical definition of space as a structure of coexistence of properties and qualities of arbitrary nature. Overcoming a purely substratum interpretation of space, science introduces the idea of a real functional space, which is not described by point and metric localization of some quality.

Today, the old paradigm is being replaced by the paradigm of intersubjective understanding and communication. Today, "the

focus of research has shifted," Y. Gabermas notes, "from cognitive-instrumental to communicative rationality. For him, the paradigm is not the attitude of a private subject to anything in the objective world that can be presented and manipulated, but the interpersonal attitude that subjects capable of communication and action enter into if they rotate in the environment of natural language, use culturally-dedicated interpretations and at the same time turn to something objective, common to them social and in accordance with the subjective world" [4, p. 58]. Y. Gabermas substantiates the essence of communicative rationality, notes that it has its own structure. Y. Gabermas characterized it as follows: "When the speaker expresses himself about something within the framework of the everyday context, he enters into a relationship not only with something existing in the objective world... but also with something in the social world ... and to something in his own subjective world" [4, p. 88].

Communicative rationality is purposefully focused on the search for truth through a system of mutual understanding.The content of education is realized in communication in the form of discussion, polemic, dispute and, most importantly, dialogue. Without them, education cannot function, as they are universal forms of knowledge transfer and acquisition. If the discussion is not always carried during the discussion a pronounced militant character, the etymology of the word "polemic" itself comes from the Greek "polemus" - war. A dispute in a broad sense is also a polemic that arose after an interestingly formulated problem. The main concept in this triad is discussion, as one of the forms of acquiring knowledge in the process of searching for the truth. It teaches the subject of learning to think broadly, freely, creatively.

Being both the field of science and the field of practical activity, the right provides unique opportunities for solving modern pedagogical tasks, allows not only to acquire legal knowledge, but also to develop special abilities and practical skills of action in the

social sphere. The uniqueness of law, as a specific form of social consciousness and social practice, also determines the considerable educational potential of legal courses. The position of the active one, its identity determines the situations in the legal space. The choice of one or another method of action depends on its purposes, values, personal preferences. Familiarity with legal situations as situations of choice, analysis of the position and actions of the person, which is their subject, creates the conditions for personal self -determination - to find the answer to the question "who do I, what do I want?". Legal regulation covers all spheres of public life. A person active in society is the subject of many types of legal relations - civil, administrative, labor, family, etc. The use of relevant legal material in teaching contributes to the formation of a complex multidimensional view of oneself, to pass the process of identification. The need to act in the light of other people, taking into account the legal norms, becomes a condition for the development of the "I" of the child as a complex organized for "I" of other people.

Thus, law as educational content sets the conditions for the development of abilities that are substantially different from the abilities formed on scientific content, including on the materials of other courses of the social and humanitarian cycle-is the development of self-concept of self and self-concepts. In addition, working with legal content creates the conditions for the formation of a number of abilities related to the development of thinking and language, which, just, form the basis of human identification on the one hand - legal.

On the one hand, in law, as in most training courses, the task, exercise allow you to practice the rules. On the other hand, the analysis and solution of each individual legal case requires its multidimensional consideration, accounting for the diversity of legislative acts, different norms, interests and positions of the parties. When applying legal norms to each case, the dialectic of the

general and the individual realizes itself. The ability to project a norm for a particular situation and see a specific norm through the prism is a completely unique ability to identify, which arises in the field of law and which is based on a special type of thinking (critical thinking).

This type of thinking provides an analysis of open -type situations: they do not have a reference solution, they are related not only to traditional mental operations, but also to the value choice, with the recognition of the multiplicity of the right decisions. The material for its development is also present in other socio-humanities, especially in some fields of philosophy. But the fundamental difference between legal courses is that thinking in them is formed within practical actions to analyze situations, that is, formed as a side of practical consciousness.

The work of a person (especially young people) with legal material becomes a condition for the development of special linguistic means of expression of their own thoughts. Language development is a special task that is solved during work with any educational material, if it is decorated verbally. But in the field of law requires an expanded argumentation of your thoughts, the use of special linguistic means to strengthen the impact on the listener, build and verbal design of complex multi -level logical conclusions. Special legal rhetoric, of course, is unattainable at school, but acquaintance with its best models, attempts to organize complex language periods independently - all this can and should open the child in the form of the ability to build his own action.

Thus, working with training courses provides the development of ideas about themselves, relationships to themselves and community of people, assimilation of generally accepted and developing personal value orientations, rules and norms of behavior, ways of action in society, as well as the development of thinking and language. All this together and determines the legal identity of a person.

Dialogue in education is not just a form of acquiring knowledge through broadcasted information, it is not a process of passive accumulation of knowledge, it is an interactive form of searching for the truth. Dialogism in the assimilation of the spiritual culture of Ukraine is the universality of "deepening historical forms of culture" into the consciousness of modern man, transforming external dialogue with former forms of culture into a dialogue of self-awareness, into a micro-dialogue of spiritual enrichment, that is, the interpenetration of the past and present into a single spiritual phenomenon. In the process of such dialogue, the simultaneity of the spiritual cultures of the people is created. It can be assumed that dialogue is the universality of the humanitarian [5, p. 84].

Today it is considered proven that reality is dichotomous (antinomic in the ontological sense): it includes opposite aspects, sides that are in a state of not only difference, but also mutual conditionality (due to which the integrity of the structure is maintained and at the same time the possibility of its modification, response to external influences). Dialogue is tension, conditionality and mutual transition of antinomies. This fully applies to law. P. Berger and T. Luckman [1], believe that such a mechanism represents successively changing stages in which the resolution of the contradictions of social (in this case, legal) reality between the material and the ideal, the existing and the proper, the individual and the general and etc. , and thereby a reproduction of legal reality.

The initial stage of this process is externalization, which is the manifestation of human activity on the outside. In this case, we mean legally significant externalization - the implementation of legal acts - actions. The external legal activity of a person is inevitably objectified in legal consequences, which, "breaking away" from the subject - their "author", acquire an independent life, i.e. objectified. Objectification is the second stage of the mechanism of law reproduction. Behavior and its result are

inevitably correlated (by both the individual and society) with the rule of law that functionally precedes this behavior. In most cases, behavior is consistent with the rule of law (even if it is an offense, in most cases it corresponds to a prohibited rule of law). Therefore, as a rule, the mechanism of reproduction of law contains these two stages, which at another level - the level of mental processes - are accompanied by the stage of internalization (reflection, reproduction, cognition and other external manifestations of human legal activity).

However, more complex cases are also possible, related to human creative activity, when legal behavior (in this case, having social significance) and its consequences “do not fit” into the existing normative and institutional system. This innovative process seems to be the most important and interesting because it does not show the mechanical reproduction of law, but its change when new norms are formed. Assessing legal behavior and its results as innovative presupposes society's response to this innovation. Often (especially in traditional societies) such a reaction is negative.

But not always. Sometimes innovation is assessed positively. A positive assessment on the part of the ruling elite or a reference group for the general population is the next stage in the reproduction of law (already innovative), which is called selection. Only a specific historical and sociological analysis can clarify (although not always and never completely) why this or that new legal institution was chosen, especially in the field of public law. However, the adoption of a law does not mean that it has become law, i.e. entered into the flesh and blood of the legal order, the life world of the common man, in the legal culture of a given society. This requires legitimation of this innovation.

The mechanism of legitimation of a legal norm is even more complex than the mechanism of its selection, that is, selection by a relatively narrow group of officials (especially in a multicultural

society). This includes the historical past of the people, and today's expectations, and cultural heritage (archetypes of the collective unconscious), and the manipulation of public consciousness by the media, and the economic situation, and the political situation, etc. and so on. At the same time, legitimation is not just momentary approval of the political course of a leader, but the introduction of a new rule of behavior into collective and individual attitudes at the level of "body language" (a practical stereotype of behavior). This point brings legal legitimation closer to the content of internalization i.e. with legal socialization, which, as is known, accompanies every action of a person throughout his life.

The formation of information and communication technologies transforms the fase of the entire education system.This is due to the fact that new ways of bringing information to the subject of education are widely implemented in education today. This not only has expanded the field of distance learning as a complex of educational services, which with the help of a specialized information and educational environment provides the necessary information for the subject of education, but, importantly, contributes to the expansion of continuous value-oriented education. Information technologies acted as the basis for the formation of general educational space.

Conclusions. The solution to the conflict between paradigms may consist in the construction of a more general global theory, which contains contradictory paradigms as their own special cases. The process of personality formation in modern Ukraine poses urgent problems before the higher school, which are united in a single but substantiated complex of philosophy. The law, sociology and psychology of law in order to form in student youth the image of a socially active, self -aware and critically thinking personality, which is capable of independent decisions and balanced actions, which correlate with the principles of humanism and justice.

References:

1. Zinchenko E.V. (2003) "Communicative rationality" as a priori of social sciences (methodological review of projects) // Theoretical Journal of Credo New No. 3, pp. 23–32 (in Ukraine)

2. Bourdieu P.(1994) *Rethinking the State*: *Genesis and Structure of the Bureaucratic Field.* // Sociological Theory. Vol. 12. No. 1. P. 1-19 (in Ukraine)

3. Habermas Jurgen.(1996) Communicative action and discourse // Primary sources of communicative philosophy -K. : Lybid, pp. 84–91. (in Ukraine)

4. Berger PL, Luckmann T (1966) The *Social Construction of Reality*: *A Treatise in the Sociology of Knowledge.* Garden City, NY: Doubleday. 36 (in USA)

5. Konoh M.S. (2001)Formation of a new philosophy of education in Ukraine:Socio-philisophical analysis: [monograph].-K.: Higher Sc.,223 p. (in Ukraine)

§2.3 APPLICATION OF THE COMPETENCY BASED APPROACH FOR TEACHING FUTURE MARITIME SPECIALISTS *AT MARITIME EDUCATIONAL INSTITUTIONS (***Tokarieva O.V.,** Kherson State Maritime Academy)

Problem statement. Modern requirements require rapid changes in the higher education system, in particular its integration into the European educational space and adaptation to meet the needs of society in lifelong learning. The signing of the Bologna Declaration in 1999 marked the beginning of one of the largest reforms in higher education. Its topical issue is the replacement of the "teacher-oriented system" with the "student-oriented system" [7]. In order to implement the above, vocational training educational institutions are tasked with providing training of qualified personnel who would be competitive on the national and international labor market. Therefore, one of the main directions of modernization of higher education in Ukraine, taking into account the requirements of the Bologna process, is the introduction of a competency-based approach.

The merchant fleet is one of the most developed branches of the world economy. The specificity of work on ships at sea requires their constant updating with new, modern, technical equipment; improvement of the quality of professional training of maritime specialists based on the introduction of the latest technologies into the educational process of maritime educational institutions; training of mariners to competently perform professional activities.

The ideas of competence-oriented education are revealed in works of Bibik N., Cherniavskyi V., Pometun O. I., Sukharnikov Yu., Taranenko I., etc.

V. Cherniavskyi believes that the specialized and auxiliary departments of maritime higher educational institutions are challenged by an important task, which is the organization and methodical support of the training of maritime specialists. The

fulfillment of this task involves the adjustment of the industry standards of higher education of maritime specialties and experimental training programs as well as educational and methodological complexes of disciplines based on the competency approach [2,p. 390].

N. Bibik draws attention to the uncertainty of the conceptual and innovative potential of the competence approach, in particular the lack of understanding of the fundamental difference between the latter and the historical psychological and pedagogical concepts of the activity and developmental system of orientation [1].

However, most researchers believe that the competence approach in all its meanings and aspects most deeply reflects the modernization processes that are currently present in all European countries.

Presenting main material. Ukrainian education is just beginning to operate with the concept of competence, which means that a systematic approach to it does not yet exist. Analyzing the scientific and methodological literature, it should be noted that the competence approach has a wide range of statements both in favor of it and against it. A competent approach in the system of higher education requires the development of a new theoretical basis, identification of the conceptual fund of European pedagogical terminology understandable to all participants of the educational space [3].

Ukrainian teachers understand the concept of "competence approach" as the focus of the educational process on the formation and development of social, personal and professional competencies of the individual. This approach requires: updating the standards of higher education, developing and implementing unified approaches to building a pedagogical system, creating a model of a graduate of a higher educational institution [6].

Thus, the Law of Ukraine on Higher Education states that each industry standard of specialist training must contain

requirements for competence and other socially important qualities of a graduate of a higher educational institution, a system of production functions and typical activity tasks and skills for their implementation [4].

According to N. Bibik, competence regarding the structure of the content of education, built in modern standards according to the industry principle and in programs, derives a universal meta-level that represents educational results in an integrated form [1].

According to O. Pometun, the competence-based approach in education is connected with personally oriented and activity-based approaches to learning. It requires a transformation of the content of education, which consists in the use of fundamentally different principles of selection and structuring, which is aimed at the final result of the educational process - the acquisition of competencies by students [6].

Competencies are a key aspect in assessing the competence of a future specialist, since the development of industry standards of higher education based on the competence approach requires the restructuring of the system of diagnostic tools for the quality of education - the transition from the assessment of knowledge to the assessment of the competencies of a graduate of higher education institution. As some scientists note, in essence there is a transition to a new paradigm of education.

Society needs specialists not with mechanically acquired knowledge, but with spiritual and personal, creative and cultural experience. Four main components of cultural experience are defined: knowledge in various fields of activity, experience of performing various types of activities, experience of creative activity, and experience of emotional and valuable attitude to objects and methods of human activity. It is the acquisition of certain experience that leads to the socialization of the future specialist. Modern education is not reduced to simple memorization and reproduction of acquired knowledge but necessarily includes

culturally appropriate learning - the interaction of learning and teaching [8].

A graduate must master a set of competences - professional abilities and skills. Competence includes theoretical knowledge of the academic field, practical and operative application of knowledge to specific situations, values as an integral part of the way of perceiving and living with others in a social context, a subject area in which an individual is well-versed and in which he shows readiness to perform activities.

Each competence of the graduate should be provided with the appropriate number of disciplines and practices combined in the corresponding modules, and the content of the modules should fully correspond to the level of acquired competences. One of the first steps is the formation of competencies according to discipline programs (disciplinary competencies); the second step is assigning disciplinary competences to key or professional ones; the third step is to define core competencies.

After all, as you know, competence implies not only the presence of knowledge in a certain field, but also the presence of a certain qualification. And the main thing is the opportunity, right and authority to perform a certain type of work.

Only part of the system of concepts can be formed in the process of educational and professional training in institutions of higher education. Competences as a result of education at a university form the basis of the further development of professionalism and the personality of a specialist. With the growth of a specialist as a professional, not only his competencies change, but also the number of competencies he learns increases, which means the appearance of qualitative changes in his professional activity. The sphere of competences can objectively expand if the specialist has professional growth, and can remain stable if the employee is not focused on higher results of his work.

Yu. Sukharnikov notes that as the student's educational and qualification level (socio-cultural level of competence) increases, the share of educational competences decreases, and the share of professional competences increases [7].

Note that the range of professional competencies of a specialist grows and expands with the acquisition of professional experience or further training, which, in fact, is a transition to a higher educational and qualification level in accordance with the National Qualifications Framework [5].

Given that Ukraine is practically the third country for training maritime officers for the international merchant fleet, graduates must meet the requirements of the International Maritime Organization. These requirements are set in International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, which is based on the multi-level training of maritime specialists based on the competency approach [7].

For example, in the process of training ship mechanics, there are five levels, starting with an oiler and ending with a chief engineer. The first two levels are prepared by the lyceum, the second one is prepared by the college, the third and fourth ones are prepared by the academy. For each level, the main functions that this or that specialist must perform on the ship are highlighted, and each function defines certain competencies that the applicant for the corresponding position must possess. The higher the level of training, the more competencies the applicant must possess including competencies of previous levels.

In the context of the recognized need to improve the quality of training of maritime industry specialists, the Kherson State Maritime Academy actively participated in this process. In this regard, a working group was created at the academy, which develops theoretical material and basic approaches to teaching various disciplines including Maritime English. This provides an opportunity to improve the system of the educational process and thereby ensure a high level of qualification of the academy's graduates.

Undoubtedly, in order to improve the professional training of specialists in the maritime industry, it is necessary to adjust the curricula, training programs of all cycles in accordance with the requirements of the competency approach, form a list of educational disciplines of the variable part, adjust the educational and methodological complexes of all educational disciplines, review approaches to the organization of practical training. The formation of professional competence is carried out in two interrelated and complementary directions, namely, academic training within the walls of educational institutions and training in the corresponding training centers.

The scheme of the sequence of the construction of the curriculum and interdisciplinary connections includes the following:

- area of competence;
- knowledge, understanding and professional competences;
- methods of demonstrating competence;
- criteria for assessing competence;
- educational discipline within which mastery of competence is ensured;
- list of topics of the relevant academic discipline, number of hours, form of conduct;
- list of educational material of the cycle of mathematics and science training, which is necessary for mastering the material;
- list of educational material of the cycle of professional and practical training necessary for mastering the material.

Academic training combines theoretical training and practical training of general professional orientation. Simulators training is aimed at instilling highly specialized knowledge, abilities and skills in candidates for the corresponding position. Only an effective combination of both types of training can give the result that the employer is counting on nowadays.

In the new curricula, part of the training courses is supposed to be integrated into the structure of academic disciplines. Thus, in the 2nd year, cadets study the academic discipline "Life Safety", which is integrated with a corresponding training course. Similarly, the training course "Refrigerated Container" is integrated into the "Ship Refrigeration Installations" discipline.

For example, a new discipline "Management of marine resources" has been introduced to the curricula. This course is aimed at establishing positive relations between officers and promoting effective communication and adequate perception of officers' opinions in teamwork, training in them exemplary leadership skills and adherence to standard procedures in decision-making. Studying this course will make it possible to significantly reduce the risks of accidents caused by the influence of the so-called "human factor", will influence the resolution of issues of effective interaction of ship crew members in extreme conditions, the adoption of balanced and adequate management decisions, training of leadership qualities in ship crewmembers [8, pp. 5-6].

The concept of competence is based on the idea of educating a competent person and employee who has the necessary knowledge, professionalism, knows how to act adequately in appropriate situations, applying this knowledge, and takes responsibility for certain activities.

Despite the differences and different terminology, it is possible to make sure that the skills necessary for real life activities are considered common to all - professional skills, the ability to adequately apply knowledge, obtain information, renew knowledge and continue learning, self-education, social and communicative skills, the ability to communicate, solve problems and controversial issues or conflicts, work in a team, feel responsible, etc.

This system of training, adopted in most countries of the world, is a new direction for Ukraine. Therefore, the relevance of introducing a competency-based approach to the professional

training system will increase taking into account the entry of our country into the world labor markets, and for our maritime industry, which is already international, such a task is of primary importance.

Conclusions. Considering the above, it can be concluded that the educational process must be directed to the formation and development of key and professional competencies of the individual by updating the standards of higher education and creating a model of a graduate who will be competitive in the modern labor market. In order to improve the professional training of the graduate, it is necessary to adjust the curricula, training programs of all cycles in accordance with the requirements of the competency approach, form a list of educational disciplines of the variable part, adjust the educational and methodological complexes of all educational disciplines, review approaches to the organization of practical training.

The implementation of all the planned measures will contribute to solving the strategic tasks of national maritime education in the preparation of future specialists in the maritime industry in the context of a competence approach in the new economic and socio-cultural conditions of Ukraine's integration into the European educational space.

In modern conditions, it is expedient to continue the work on defining approaches to the construction of the educational process in higher education institutions for the formation of the competence of the future specialist in the maritime industry on the basis of the defined competencies as the final result of the student's education. This can become the subject of further scientific research.

References:

1. Bibik N. (2004) Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyvnyi analiz zastosuvannia [Competency approach: reflective analysis of application]. Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives. 45-50. [in Ukrainian].

2. Cherniavskyi V. (2017) Metodychni zasady zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu do orhanizatsii osvitnoho protsesu v systemi stupenevoi pidhotovky morskykh fakhivtsiv [Methodological principles of introducing a competency-based approach to the organization of the educational process in the system of graduate training of maritime specialists]. Collection of scientific works of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, no. 1. 383-391. [in Ukrainian].

3. Kodeks z pidhotovky i dyplomuvannia moriakiv ta nesennia vakhty (PDMNV). Ofitsiinyi perekl. [International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers (STCW). Official translation] Ministerstvo promyslovoi polityky Ukrainy [Ministry of Industrial Policy of Ukraine]. 2010. 530 p. [in Ukrainian].

4. Law No. 1556-VII of 1 July 2014 "On Higher Education". URL: https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=105562 (assessed: 04.11.2023).

5. National Qualifications Framework. Ministry of Education and Science of Ukraine: website. URL: https://mon.gov.ua/eng/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij (assessed: 04.11.2023).

6. Pometun O. I. (2004) Dyskusiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu v ukrainskii osviti [Discussion of Ukrainian teachers on the issues of introduction of the competence approach in Ukrainian education]. Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives. 66-72. [in Ukrainian].

7. Sukharnikov Yu. (2012) Kontseptualni pidstavy rozrobky i vprovadzhennia natsionalnoi ramky (akademichnykh) kvalifikatsii Ukrainy [Conceptual foundations of the development and implementation of the national framework of (academic) qualifications of Ukraine]. High school, no. 3. 16-38. [in Ukrainian].

8. Taranenko I. (2000) Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti ta sotsialnoi intehratsii: dosvid Yevropeiskykh krain [Development of life competence and social integration: experience of European countries]. Steps to competence and integration in society. 37-40. [in Ukrainian].

*§2.4 INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INTERDISCIPLINARY COOPERATION AMONG TEAM MEMBERS SUPPORTING PUPILS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT (***Zahutina-Vizer Ya.,** Borys Grinchenko Kyiv University)

Introduction. Inclusive education is a modern model of organizing education for all children, the main goal of which is to eliminate any educational barriers by providing quality and equal support for the educational needs of various categories of learners, creating an environment that is conducive to learning, development, socialization, and joint activities for all participants in the educational process on the basis of partnership [1; 2; 3].

The introduction of inclusive education in leading countries around the world is currently a long and quite successful process. Education in modern educational institutions is individually oriented and involves the necessary socio-pedagogical support for children with special educational needs (SEN) and support for their families. The role of specialists who are part of interdisciplinary teams in the process of supporting younger schoolchildren with SEN is crucial in paving an individual educational trajectory for them in an educational institution. Therefore, interaction between different specialists and the organization of their joint activities are important processes that should be improved by using the experience of various countries.

Since the implementation of interdisciplinary cooperation of professionals in supporting schoolchildren with SEN is based on the model of inclusive education, which has been recognized as effective and has been introduced in many developed countries for many years, we believe it is advisable to consider the features of interdisciplinary cooperation of professionals from the perspective of experience in organizing inclusive education in different countries.

Presenting main material. The inclusiveness of the educational environment forms the basis of interdisciplinary interaction among specialists in support teams for schoolchildren with special educational needs, providing professionals with the opportunity to gain a deeper understanding of the specifics of interaction in the formation of personal relationships within the team; to cooperate effectively with each other; to jointly seek solutions to pedagogical tasks that arise during practical activities; and ensures opportunities for professional development [4].

However, despite significant experience in creating an inclusive environment in foreign educational institutions, questions of the readiness of professionals to interact with each other, the search for ways to overcome obstacles in this process, the selection of effective forms and methods, and the involvement of all participants in joint interaction remain relevant. Researchers and practitioners emphasize that achieving effective interdisciplinary teamwork requires significant effort, time, and resources, which are often limited for various reasons [5].

Ukraine is one of the countries that started introducing inclusive education much later and was historically forced to do so in the post-Soviet space, where children with disabilities were avoided for a very long time, isolating them from society in special educational institutions [6]. Today, the strategy for the development of inclusive education in Ukraine is also one of the main strategic directions of state educational policy. However, questions regarding the practical mechanisms for involving children with special educational needs in the educational space of educational institutions remain acute and controversial, and the processes of forming interdisciplinary interaction among professionals in support teams require improvement and the search for effective solutions to problematic issues [7].

Therefore, for the effective interdisciplinary interaction of specialists in support teams for younger schoolchildren with special

educational needs, it is extremely important to analyze foreign approaches to the organization and management of joint activities, the practical implementation of effective forms and methods of work in a modern safe inclusive educational environment.

Analyzing modern research by scientists on the foreign experience of implementing inclusive education, the organization of interdisciplinary interaction among specialists in an inclusive institution, some important aspects have been noted.

Firstly, in most countries, there are special organizations or centers that deal with supporting inclusive education and act as a link between inclusive and special educational institutions, the community, and the authorities [2].

Secondly, in many foreign practices, interdisciplinary interaction is reinforced by staffing for the competent implementation of psychological and pedagogical support for schoolchildren with special educational needs in an educational institution. Often, a special educator is part of the interdisciplinary team, coordinating joint activities and working in the educational institution on a regular basis. The search for and implementation of innovative approaches to providing a qualitatively new level of professional training is of great importance, aiming to develop inclusive competence in specialists and their readiness for interaction with each other during the support of schoolchildren with special educational needs in an inclusive educational institution [8].

It is worth noting that in most progressive countries, there is a well-developed legislative framework that enshrines clear mechanisms for regulating inclusive education and the interaction of specialists in an inclusive environment [2]. The approaches of different countries to the formation of an inclusive environment and the interaction of specialists in it around the needs of all participants in the educational process are interesting. The experience of various countries, their national, historical, and

economic conditions play a key role here. The necessary consolidation of state efforts with the involvement of public associations, charitable organizations, and more is taking place [4].

In order to conduct a comprehensive analysis of international experience in the interdisciplinary interaction of specialists in support teams for schoolchildren with special educational needs in an inclusive environment, we have studied the research of both Ukrainian scientists who directly addressed these issues using examples from various countries and foreign researchers.

Ukrainian scientists who have investigated the experience of supporting children with special educational needs, the specifics of the interaction of various specialists in inclusive educational institutions, using examples from different countries, include N. Babych, O. Martynchuk, I. Sadova, T. Skrypnyk, N. Sofii, L. Tyshchenko, Z. Udyh (coordination of support teams, the specifics of implementing interdisciplinary team support in the inclusive educational environment of Ukraine); H. Tymoshko, V. Hladush (development of communicative competence of educators in the conditions of inclusive educational environment); A. Semenyuk, O. Khnykina, A. Shkarovetska (implementation of the educational concept of teaching children with special needs); I. Zyazyun (foreign experience in preparing specialists for pedagogical activities); H. Skachkova (analysis of foreign and domestic experience in preparing future social workers to work with individuals with special educational needs); L. Martynets (professional development experience of teachers in Great Britain, Canada, and the USA), and others.

Among domestic scholars, the experience of supporting children with special educational needs, the specifics of the interaction of various specialists in an inclusive educational institution using examples from different countries were studied by I. Greba, M. Levrints, L. Lungu, H. Kaidalova, L. Yatsenyuk, R. Kozak, H. Gryshchenko, T. Lukina, V. Hrytsanyuk, O. Korolyuk

(international experience of implementing inclusive trends in Ukraine based on European countries); I. Shulha, O. Ohiienko (experience from Denmark); O. Korkh, S. Stebliuk (experience from Sweden); N. Kravets, O. Palahnyuk (USA, Israel, and Poland); N. Linnik, L. Rusnak (legislative regulation of the right to education for children with special needs in Ukraine and the UK); M. Utkina, K. Yanishevska, H. Davidenko (characterization and comparative analysis of legislation in the educational sphere in Ukraine and integrated education in the French Republic); V. Pryskar, R. Kozak, O. Kovalenko, Yu. Bondarenko, L. Dyachenko, O. Sulyma (experience from Germany); N. Avshenyuk (experience from the United Kingdom, Canada, and Cyprus); K. Kotun (Finland); M. Marusynets (Austria); N. Postryhach (experience from Turkey and France), among others.

Among foreign scholars who have researched issues related to the development of inclusive education in their respective countries and the interaction of specialists in addressing various pedagogical tasks within the educational space, notable authors include: B. Morgado, M.D. Cortes-Vega, R. Lopez-Gavira, E. Alvarez, A. Moriña (Teaching Strategies: Moving Towards Inclusive Pedagogy in Higher Education, Spain); C. Nilholm (Research on Inclusive Education in 2020, Sweden); A. Schleicher (Creating a 21st Century Education System, Germany); G. Koutsouris, L. Stentiford, B. Norwich (A Critical Review of Inclusion Policies in Elite British Universities, United Kingdom); D. Sklenon, S. Radyeva, G. Makenna, K. Maguire (Together from Kindergarten: A Study of Quality to Inform Inclusion in Early Childhood in Bulgaria); L. Clerry, E. Wood, T. Long (Systematic Review of Evidence Supporting Expert Practice in Education and Care for Children and Young People with Special Educational Needs and Disabilities in the UK); D. Hutchinson, S. Timimi, N. McKay (Trends in the Identification of SEN: Contexts, Causes, and Consequences, United Kingdom); L. Ugalde, M. Santiago-Garabieta,

L. Puigvert (The Impact of an Interactive Learning Environment on Learning and Cognitive Development of Children with Special Educational Needs, Spain); D. Navarro-Mateu, T. Gomez-Dominguez, M. Padros Cuxart, E. Roca-Campos (A Dialogic Learning Environment Enhancing Instrumental Learning and Student Engagement in Secondary Education for Pupils with Special Needs, Spain); D. Michel James, S. Fisher, S. Vincent (Recommendations for Staff Teams in Special Educational Settings Working with Children with Intellectual Disabilities and Challenging Behaviors, United Kingdom); Miguel A. Gilomiya, H. Ignacio Artigas, Jorge L. Falco (Cognitive Accessibility and Support in Special Education, Spain).

Foreign researchers have different interpretations of the concept of inclusion [9]. For us, the important definition of inclusion is one that refers to an inclusive educational environment that involves all participants in the educational process in shared activities and provides opportunities for their comprehensive development, according to their abilities. Therefore, we are interested in theories and foreign practices that demonstrate how effective interdisciplinary interaction among support teams of professionals can be achieved in an inclusive educational institution.

Contemporary pedagogical thought, as shaped by modern scholars, also presents inclusion as the foundation for positive interpersonal relationships within an educational environment. The sense of belonging in shared activities is fostered through ongoing positive interaction with all participants in the educational process. In this sense, everyone plays a role in creating an inclusive environment where a culture of acceptance and respect for one another is cultivated, promoting the development of all participants by providing encouragement and support and preventing any form of discrimination or exclusion [5].

We also agree with the idea that by considering inclusion as the integration into everyday interaction among all participants in the educational process, the environment in which an interdisciplinary support team for children with SEN collaborates should also exhibit inclusiveness. This means that there should be a respectful and reflexive attitude toward all its participants [5].

Despite the fact that modern special education has undergone restructuring and in most developed countries, the implementation of a person-centered approach, integrated, and inclusive education for children with SEN has been ongoing for many years, the so-called "dual approach" or "two-track" is still maintained in many countries. This approach involves the simultaneous inclusion of children with SEN in mainstream educational settings and the existence of a developed network of special education institutions. This is known as the post-Soviet model of organizing education for children with SEN, where two educational systems run parallel, and children with severe developmental disorders are also offered the option of studying in special education institutions. The drawback of this system is not only the lack of opportunities for socialization for children with SEN but also the relative segregation of special education, and the absence of interaction between specialists in special and mainstream educational institutions, which are inclusive [1]. This model, with its retention of special institutions and simultaneous development of inclusive educational institutions, remains acceptable for Ukraine today [10].

At the same time, the implementation of the model of inclusive education, known as the "one-track" approach, has a long history of implementation, is legislatively supported in many developed countries, continuously improved, and aligns with the demands (as seen in the experience of the USA and Scandinavian countries) [1; 11]. This model is characterized by a desire to involve as many pupils as possible in regular mainstream schools. Special educational conditions are created for children with SEN,

and appropriately trained professionals are engaged to work with them [1]. Abandoning special educational institutions for children with SEN encourages the development of resource and rehabilitation centers, where experts help pave individual educational and developmental trajectories in inclusive educational institutions for these children. There is a well-developed model of joint consultations between teachers from mainstream schools and specialists from other institutions to create effective interdisciplinary support teams [2].

All these components create conditions for the successful implementation of inclusive education in educational institutions. In the USA, the success of interdisciplinary interaction among specialists is ensured by the functioning model of joint consultations between specialists from general education institutions and involved experts. The distribution of necessary responsibilities among each participant of the interdisciplinary team, coordination of interaction during joint activities by a facilitator, and the creation of an optimal learning environment for all participants are key elements [10; 12; 2]. Such a model for organizing education and support for children with SEN in educational institutions is valuable to us for potential use in domestic experience.

In contrast, the European model of "multi-track" organization of inclusive education for children with SEN envisions the simultaneous existence of a developed system of inclusive educational institutions alongside special institutions, with organized interaction between specialists with specific expertise and professionals from general education institutions [1]. Therefore, inclusive and special education are interconnected and mutually complementary systems, meeting the diverse educational and developmental needs of children with various pathologies (as seen in the experience of Italy, the UK, Belgium, Spain, France, Germany, Austria, and Portugal) [1; 6; 3; 12].

For example, in the UK, an existing interaction between inclusive and special education is observed [3]. The implementation of inclusive education at the state level is considered a political process, the issue of which is resolved primarily through pedagogical means, involving teachers, specialists, school administration, and local authorities, through an advanced educational management system and interaction [13]. Among the advantages of organizing inclusive education in the UK are continuous professional development of specialists [14], attention to the preparation and support of professionals within the educational institution by specialists in special education, the presence of a coordinator of interdisciplinary interaction in the educational institution during the socio-pedagogical support of pupils with SEN, and active engagement of parents in collaborative interaction within interdisciplinary support teams [13].

In addition to ongoing collaboration between specialists from regular and special education institutions, most foreign institutions have their necessary staff of professionals, including special educators who take on the role of coordinators, manage the process of interdisciplinary interaction among specialists, and develop and implement individual educational trajectories for children with SEN in educational institutions (as seen in the experience of the USA, Norway, the UK, Poland, Israel, and Austria) [15; 2; 16; 17; 3; 6]. Professional standards for the position of coordinator of interdisciplinary interaction have been developed and improved over many years, and have now taken the form that best ensures the successful practice of interdisciplinary interaction among specialists during the support of pupils with SEN [15].

In Poland, models and principles of interaction among members of the inclusive process are constantly evolving, emphasizing the importance of interaction among all participants in the interdisciplinary support team to create conditions for the effective implementation of inclusive education. Centers for

education and rehabilitation of individuals with SEN operate, assisting educational institutions in developing individual development programs and educational plans for pupils with SEN [17].

A common feature in all developed countries in organizing inclusive education in educational institutions is also providing parents with the opportunity to choose the educational institution for their children, receive consultations from various specialists as needed, and receive continuous psycho-pedagogical support from members of the interdisciplinary team [3; 13; 18; 1; 19; 20].

Therefore, based on the analysis of researchers' studies regarding the experiences of different countries in organizing interdisciplinary support for pupils with SEN, we have identified four important components of such interaction in an inclusive space:

-Interaction among specialists from different organizations, support centers for individuals with SEN, educational institutions, including special schools (as seen in the experience of Italy, the UK, Poland, Israel, Belgium, Sweden, Spain, France, Germany, Austria, Portugal, and Denmark) [6; 19; 3; 1; 7; 12];

-Internal provision of inclusive education and the mastery of various strategies for individualized approaches to organizing the education of pupils with SEN by specialists, the implementation of the principles of interdisciplinary interaction of all participants in the inclusive process at the level of educational institutions and at the legislative level (as seen in the experience of the USA, Norway, Italy, the UK, Poland, Israel, Belgium, Sweden, Spain, France, Germany, Portugal, and Denmark) [12; 2; 17; 10; 12; 19; 16; 3; 1; 7; 6; 11; 13; 18; 21];

-The presence of a permanent coordinator of interaction in the interdisciplinary support team within the educational institution or the position of a special educator who performs this function (as seen in the experience of Norway, Italy, the UK, Israel, Belgium, Sweden, France, Germany, and Austria) [16; 1; 13; 17; 21; 12; 6; 7];

-Continuous professional development of specialists regarding their interaction with each other during joint activities and the formation of inclusive competence within them (as seen in the experience of the USA, Canada, Norway, the UK, Israel, Belgium, Sweden, Spain, and France) [14; 16; 13; 12; 18; 17; 1; 21; 3].

Analyzing the foreign experience, it is worth noting that despite the almost perfect legislative framework and extensive experience in the implementation of inclusive education, there are several problems that may arise during its implementation. Understanding potential issues and obstacles that may arise during the organization of interdisciplinary interaction will help avoid or minimize their negative impact in domestic practice. These issues may include: insufficient development of a general inclusive culture in educational institutions among professionals and all participants in the educational process [4; 7; 22; 16]; a formal approach to organizing individualized education [4]; unpreparedness of professionals in general educational institutions to work with pupils with SEN [22; 7]; insufficient professional training of specialists for work in inclusive institutions, leading to negative attitudes towards the implementation of inclusive education as a whole and towards collaborative activities in interdisciplinary support teams in particular; the unwillingness among specialists from special education institutions to work in general education institutions [22; 16].

The analysis of international experience in interdisciplinary collaboration of specialists and the organization of inclusive education shows that involving special education professionals in supporting children with special educational needs (SEN) increases its effectiveness. Furthermore, the preparation of professionals to work in the inclusive space is a crucial component of efficiency for interdisciplinary interaction among specialists in the educational institution [16].

Since the quality of any educational system depends on the level of preparation of professionals who interact within it,

continuous development and engagement of the best specialists is the most important task when organizing interdisciplinary interaction in the inclusive environment of educational institutions [20]. To achieve this, the following factors need to be considered: formation of a team capable of effective interaction when addressing shared educational tasks; continuous professional growth and development of all members of the support team; a culture of mentoring, support, and mutual assistance among professionals during their interaction; optimization of each employee's performance; the presence of communication competence; interpersonal perception and mutual understanding; transition from individual approaches to shared effective practices; development of mechanisms for monitoring the results of collaborative activities. A purposeful state policy to support inclusive education and engage professionals of different profiles in the inclusive space is also necessary to foster a positive attitude towards inclusive education among the public [20; 23; 2; 4].

Under the measures aimed at professional development of specialists, the following practices are understood, which take place in educational institutions and enable interdisciplinary specialists to interact effectively within their joint groups [20]:

-Stimulating genuine interaction among professionals by developing leadership development strategies among members of support teams, incorporating indicators of professional collaboration into the procedures for reviewing and accrediting educational institutions, and linking performance and competency indicators with their salaries.

-Allocating time and providing opportunities for collective practice (joint research projects, teacher networks for active discussions of urgent issues, exchange of experiences, and mutual support in addressing educational tasks).

-Encouraging professionals to continuously engage in research on effective practices in collaboration and their own

professional development. This involves using the potential of the most successful professionals at the state level, encouraging them to engage in mentoring and research activities among their colleagues. Such experiences can also be seen as an incentive for professionals to pursue learning, self-development, and interaction not only with other specialists but also with other organizations and educational institutions (as seen in the experience of Finland and China) [20].

Autonomy of professionals in organizing their individual and collaborative activities, characterized by a high level of cooperation, leadership, and the qualifications of professionals, which makes such autonomy effective. Autonomy provides space for the flourishing of creativity and innovation (as seen in the experiences of Australia, Canada, Estonia, Finland, and the Netherlands). At the same time, so-called "planned collegiality," i.e., top-down imposed interaction, can restrain professional initiatives arising among specialists and true interaction among them (as seen in the experience of the USA) [20].

Conclusions. Inclusive education today is an innovative form of organizing the educational environment by establishing an effective interaction process among all its participants. This interaction ensures the implementation of a personalized and individualized approach to each participant in the joint activities. By innovative methods of interaction, we mean the effective interconnected collaborative activities of all participants in the educational process, taking into account their different needs, personal and professional qualities. The realization of these innovative methods is achieved, including through active subject-to-subject interaction among interdisciplinary specialists. Such joint activities contribute to the comprehensive development of all its participants as individuals, stimulate the acquisition of active communication skills, and foster lasting positive interpersonal relationships [10].

Today, professionals who interact with each other in inclusive educational institutions are expected to be motivated for their professional development and collaboration within a team of like-minded individuals on partnership principles [20]. Since the adaptation of general educational environments in domestic educational institutions to meet the diverse educational needs of pupils is still in development, most domestic researchers emphasize in their studies the development of such strategic directions of inclusive education in general and interdisciplinary interaction among professionals [22; 2].

Naturally, our ultimate goal should be to reduce the number of special education institutions and fully transition to the "one-track" model, following the example of the most developed countries. However, in today's reality, we can focus our attention on the development of interaction among professionals across different institutions, aiming to establish effective interdisciplinary support teams. This can ultimately increase the overall number of inclusive educational institutions and the number of pupils with special educational needs studying in them.

References:

1.Ildiko Greba, Levrints M., International experience of implementing inclusive education in European countries. Origins of Pedagogical Mastery. 2022. Issue 29. P. 81-86. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19289

2.Gryshchenko H., Lukina T. State policy on the implementation of inclusive education: foreign approaches and Ukrainian realities. East European Scientific Journal #9 (61), 2020. P. 27-36. URL: https://eesa-journal.com/wp-content/uploads/ EESA_ 9_61_september_2020_part_3.pdf

3.Kaidalova H. Foreign experience in implementing inclusive education in Ukraine. Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies, 2015, No. 6 (50). P. 108-116. URL: https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/2100

4.Tymoshko H., Gladush V. Development of communicative competence of educators in the conditions of inclusive educational environment: monograph. Nizhyn: Publisher Lysenko M.M., 2023. 192 p.

5.Koutsouris G., Stentiford L., Norwich B. A critical exploration of inclusion policies of elite UK universities. British Educational Research Journal. 2022. No. 48 (1). P. 1-18. Available at: https://doi.org/10.1002/berj.3799

6.Grytsanyuk V., Korolyuk O. European experience of inclusive education development. Social Work: Formation, Prospects, Development: Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, June 5-6, 2020. Lviv: LDU BZHD. P. 67-71.

7.Prysakar V., Kozak R. Development of school inclusive education in the Federal Republic of Germany. Inclusion and Society, Issue 2, 2022. P. 39-47. URL: https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/18

8.Foreign experience of teacher professional training: analytical materials / [Avshenyuk N.M., Dyachenko L.M., Kotun K.V., Marusinets M.M., Ogienko O.I., Sulima O.V., Postryhach N.O.]. – Kyiv: DKS "Center," 2017. – 83 p.

9.Nilholm C. Research about inclusive education in 2020. How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*. 2021. Vol. 36. № 3. P. 358-370. Available at: https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547

10.Semenyuk A., Khnykina O., Shkarovetska A. Implementation of the educational concept of teaching children with special needs. Correctional Pedagogy. Issue 11. Vol. 3. 2019. P. 77-80. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/16112

11.Davidenko H. Legal Framework of Integrated Education in the French Republic. Current Issues of Teaching and Education of People with Special Needs. Collection of Scientific Papers. Issue: No. 12(14) 2015. P. 26-35. URL: https://ap.uu.edu.ua/

12.Yetskalo I. Inclusive Education Abroad. 2023. [Online resource]. -Access mode: https://schoolnavigator.com.ua/uk/posts/inkliuzyvna-osvita-za-kordonom

13.Linnik N., Rusnak L. Realization of the Right to Education for a Child with Special Needs: Ukrainian and International Experience. Kyiv University Law Journal, 2023/1. P. 192-195. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/840/781

14.Martynets L. On the Professional Development of Teachers in the UK, Canada, and the USA. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects. Series 5. Issue 69, 2019. P. 125-128.

15.Skrypnyk T., Martynchuk O., Sofii N., & Babych N. Coordination of the Support Team for Children with Special Educational Needs in the Context of Management Activities. Education of Persons with Special Needs: Ways of Development, 1(22), 2023. P. 103-119. URL: https://doi.org/10.33189/epsn.v1i22.223

16.Lungu L. International Experience of Inclusive Trends in Education. Social Partnership in Inclusive Education: Acmeological Foundations, Modern Realities. April 25, 2019. P. 84-87. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=rGNGF8EAAAAJ&citation_for_view=rGNGF8EAAAAJ:VOx2b1Wkg3QC

17.Kravets N., Palahniuk O. Foreign Experience of Inclusive Education and Prospects of Its Implementation in Ukraine. Bulletin of the Scientific Research Laboratory of Inclusive Pedagogy Based on the Materials of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference: "Inclusive Education: Theory, Methodology, Practice" (March 29, 2018). [Ed. Demchenko 1.1.]. Uman: VPTs "Vizavi", 2018. Issue IV. 167 p. [Крав]

18.Demisheva M. Implementation of Inclusive Education in Israeli Schools. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Youth Science for Peace and Development," November 9-11, 2022, Chernivtsi. P. 475-479. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12751/

19.Shulha I. Education of Children with Special Educational Needs: the Experience of Denmark. Materials of the III All-Ukrainian Interdisciplinary Scientific and Practical Internet Conference with International Participation "Inclusive Education: Idea, Strategy, Result" on April 23-24, 2023. P. 320-324. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29774/1/63_Shylga.pdf

20.Andreas Schleicher. The Best Class in the World: How to Create a 21st Century Educational System / Translated from English by H. Leliw. Lviv: Litopys, 2018. 296 p.

21.Korkh O., Steblyuk S. The Experience of Sweden in the Development of Inclusive Education. Materials of the III International Scientific and Practical Internet Conference with International Participation "Methods of Implementing Distance Learning for Children with Special Needs" on April 20-21, Uzhhorod, 2022. P. 75-80. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9302/1/Methods_%20of_%20implementing_%20distance_%20learning_%20for_%20children%20_with%20_special%20_needs.pdf

22.Komar O., Pisnyak V. Current Issues of Inclusive Education: Main Directions. Academic Vision, Issue 17/2023. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/download/248/212

*§2.5 НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА ТА ПОБУДОВА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ - ВАЖЛИВІ ЧИННИКИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (***Бойченко В. В.,** Київський університет імені Бориса Грінченка)

Вступ. В сучасному суспільстві відбуваються кардинальні зміни в науці, економіці, промисловості, культурі. Ці зміни визначають подальший розвиток освіти. Неперервна освіта та навчання протягом життя є пріоритетним напрямком державної політики в сфері освіти. Для України створення системи розвитку сучасного професійного компетентного педагогічного працівника є важливою умовою успіху на шляху розбудови незалежної та квітучої держави. Актуальним залишається завдання формування сучасного фахівця у системі неперервної освіти у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. Значущість системи неперервної освіти у створенні інтелектуального капіталу суспільства полягає в тому, що під час її реалізації людина одержує професійні знання, уміння, навички, компетенції та компетентності. Вона передбачає не тільки підвищення кваліфікації та перепідготовку, а й застосування постійної й дієвої самоосвіти.

Виклад основного матеріалу.

Неперервна освіта та побудова індивідуальної освітньої траєкторії педагога – провідна тенденція розвитку освіти в світі та Україні. Відповідно до положень Національної доктрини розвитку освіти [1] шляхами реалізації неперервної освіти є:

- забезпечення наступності змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, як продовження попередніх для підготовки громадян для можливого переходу на наступні ступені;
- оптимізація системи перепідготовки працівників і підвищення їх кваліфікації;

- модернізація системи післядипломної освіти на основі відповідних державних стандартів;
- забезпечення зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною, вищою та післядипломною освітою.

Державна політика стосовно неперервної освіти здійснюється з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти протягом життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін. Відповідно до Закону України „Про освіту" це відбувається за принципом єдності і наступності системи освіти, неперервності і різноманітності її форм. В цьому ж документі визначено такі види освіти: формальна, неформальна та інформальна. Для кожного педагога вони є необхідними та у сукупності визначають ІОТ його професійного розвитку. Всі ці види освіти об'єднує неперервність освіти. В законі України «Про загальну середню освіту» проголошено завдання наукового та методичного забезпечення системи загальної середньої освіти:

- координація діяльності інститутів післядипломної педагогічної освіти, методичних кабінетів та методичних об'єднань педагогічних працівників;
- організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- налагодження співпраці з вищими навчальними закладами всіх рівнів акредитації для підвищення ефективності навчально-методичного забезпечення.

Значущість неперервної освіти зумовлена загальною кризою освіти, характерної для початку XXI століття для різних країн. Як відмічається в роботі [2] ознаками цієї кризи та наслідками є:

- криза соціалізації – неможливість системи освіти забезпечувати гармонічне входження людини в реальне соціальне життя;

- зростання розриву між освітою та культурою – можливість фахівця одержувати в кращому випадку знання, але не цінності культури;
- наростання відставання освіти від сучасної науки – неосвічена людина стає об'єктом маніпуляції, зокрема у процесі свого професійного самовизначення і розвитку.

Меморандумом про неперервну освіту Комісії Європейського Союзу було визначено шість основних напрямів розвитку безперервної освіти з відповідною метою кожного з них [3]:

- нові базові знання і навички для всіх - представлення загального безперервного доступу до освіти з метою отримання і вдосконалення умінь і навичок, необхідних для «життя» в інформаційному суспільстві;
- суттєве збільшення інвестицій у розвиток людських ресурсів - підняття пріоритету найважливішого надбання – людини;
- інноваційні методики навчання - запровадження розробок нових технологій навчання для системи неперервної освіти;
- принципово нова система оцінки здобутої освіти - докорінна зміна підходів до розуміння і визнання навчальної діяльності та її результатів, особливо у сфері освіти;
- розвиток наставництва і консультування - забезпечення кожному вільного доступу до освітньої інформації та необхідних консультацій і рекомендацій;
- наближення освіти до місця проживання – використання мережі навчальних і консультаційних пунктів, сучасних інформаційних та комунікаційних технологій.

Сутність, принципи, форми та напрямки реалізації неперервної освіти педагогічного працівника. Неперервна освіта педагогічного працівника передбачає отримання професійних знань, умінь та навичок, необхідних компетенцій та передбачає:

- підвищення кваліфікації, перепідготовку;
- постійну самоосвіту для успішної реалізації навчального процесу та життєдіяльності.

Організація й управління самоосвітою є однією з найбільш актуальних проблем в системі неперервної освіти. Самоосвіта є провідною формою неперервної освіти, що визначає пошук і реалізацію індивідуальних шляхів її реалізації.

На думку авторів роботи [4] освіта може визначатися як:

- цілеспрямований процес виховання й навчання в інтересах людини, суспільства, держави з досягненням певних освітніх рівнів (освітніх стандартів);
- процес розвитку та вдосконалення системи знань, накопичених людством;
- нескінчене та неперервне оволодіння знаннями, уміннями й навичками відповідно до змін умов життя, розвитку науково-технічного прогресу;
- основа психологічної готовності людини до неперервного накопичення знань, їх використання в повсякденному житті;
- очікуваний результат процесу навчання, результатом якого є сформована система знань, умінь і навичок, ставлення до явищ природи й громадського життя.

В Законі про освіту неперервна освіта розглядається як «безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності».

Сфера неперервної освіти базується на наступних провідних принципах, що передбачає досягнення визначених цілей:

- гуманізму – закріплення норм людяності в суспільстві;
- демократизму – рівне ставлення та рівний доступ до людських цінностей;
- доступності – можливість кожної людини користуватися різними структурами і рівнями освіти;
- інтеграції – об'єднання єдиними цілями формальних і неформальних освітніх структур традиційного і нового типу;
- гнучкості – широкий спектр навчальних планів і програм, способів організації навчального процесу, стратегій навчання;
- релевантності – індивідуальні особистості людини, її власна професійна і соціальна діяльність.

В соціально – педагогічному словнику [5] наведено наступне визначення самоосвіти, як освіти, що отримується у процесі самостійної роботи, без проходження навчання в освітному закладі. У системі неперервної освіти самоосвіта виступає зв'язуючим ланцюжком в процесі організованого навчання. При цьому освітній процес набуває бажаної цілісності. Самоосвіта більшою мірою пов'язана з організацією індивідуальної траєкторії освіти з задоволенням власних потреб, цілей, інтересів, використовуючи індивідуальні методи та способи, форми та підходи навчання. Завданням освітнього закладу, в якому працює педагогічний працівник, є створення сприятливих умов для побудови та реалізації індивідуальної траєкторії освіти за його вибором, зацікавленості та реалізації самоосвіти та надання дієвої підтримки керівництва і фахівців. При цьому вибір ІОТ здійснюється на основі взаємного урахування індивідуальних цілей, потреб, мотивів інтересів працівника та цілей і вимог освітнього закладу, де працює педагогічний працівник.

Спираючись на дослідження [1, 2, 6-8] можна визначити переваги, пов'язані із організацією навчання й розвитку педагогічного працівника на основі реалізації індивідуальної траєкторії освіти для навчального закладу:

- здійснення підвищення професійної компетентності й кваліфікації педагогічного працівника найбільш раціональним і ефективним для нього способом;
- забезпечення конкурентоспроможності освітньої закладу в мережі закладів;
- можливість вибору навчання й саморозвитку сприятиме формуванню кваліфікованого та професійного кадрового персоналу закладу та зниженню плинності кадрів;
- планування розвитку кар'єри різними способами є джерелом визначення потреб працівників у професійній освіті та приваблює працівника до подальшої роботи в закладі;
- використання успішної індивідуальної траєкторії працівника для розповсюдження нових технологій навчання та їх впровадженні в закладі;
- побудова та реалізація індивідуальних траєкторій навчання й розвитку працівників веде до ефективних організаційних змін у закладах освіти;

Серед переваг, пов'язаних із організацією навчання й розвитку працівників на основі реалізації індивідуальної траєкторії освіти, для самого педагогічного працівника можна визначити наступні:

- розширення можливостей освітнього процесу та його простору, вибору найефективніших і найзручніших шляхів і способів неперервної освіти;
- зростання професійної компетентності й кваліфікації педагогічного працівника з підвищенням його цінності, значущості й конкуренто-спроможності в закладі, рейтингу серед працівників;

- формування й розвиток різнобічних знань, навичок та умінь, що урізноманітнює та розширює сфери професійної діяльності;
- здійснення зручного шляху освіти (без відриву від основної роботи, а в разі необхідності з відривом),що надає можливості кар'єрного зростання й підвищення рівня життя працівника;
- підвищення мотивації й задоволення працею, її ефективності та результативності;
- послаблення стресу та підвищення здатності працівника пристосовуватись до змін і роботи у нових і складних умовах.

Спільною перевагою як для працівника, так і закладу освіти є можливість здійснення цілеспрямованого саморозвитку працівника шляхом узгодження мети організації й працівника.

Однією з переваг самоосвіти є можливість надання більшої свободи у виборі шляхів навчання й розвитку особистості у відповідності з її потребами. Реалізація індивідуальної траєкторії освіти в системі неперервної педагогічної освіти здійснюється у вигляді різних форм:

- підготовка фахівця у закладах вищої освіти шляхом вибору освіти, фаху, навчального закладу з можливістю реалізації індивідуальної траєкторії освіти у вигляді варіативної складової навчальних планів, індивідуальної та самостійної і науково – дослідної роботи;
- перепідготовка, яка здійснюється шляхом усвідомленого вибору освіти, навчального закладу, форми навчання (очна, заочна, вечірня, дистанційна) у вигляді варіативної складової навчальних планів, індивідуальної та самостійної і науково – дослідної роботи;
- підвищення кваліфікації шляхом проведення планового обов'язкового підвищення кваліфікації у вигляді

реалізації варіативної складової навчальних планів, підвищення кваліфікації, індивідуальної форми навчання, спецкурсів, самостійна роботи;

- самоосвіта через усвідомлення потреб і мотивів освіти у вигляді самостійного вибору змісту, термінів, форм, методів і технологій освіти.

Наведені різні форми реалізація індивідуальної траєкторії освіти в системі неперервної педагогічної освіти підтверджують, що індивідуальна траєкторія освіти може здійснюватися:

- за вибором різних форм безперервної освіти, але слід зазначити, що в організованих формах (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації);
- одночасним здійсненням пошуком шляхів, прогнозування та визначення результатів реалізації індивідуальної траєкторії освіти.

Пошук шляхів індивідуальної траєкторії освіти на думку авторів [6] являє собою:

- метод дослідження об’єктів пізнання за їхніми моделями;
- побудову та вивчення моделей реальних предметів, явищ та об’єктів для визначення або поліпшення їхніх характеристик, раціональних способів їхньої будови, керування ними тощо.

Пошук шляхів індивідуальної траєкторії освіти та самоосвіти повинен враховувати внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на вибір чи побудову траєкторії, прийняття рішень щодо вибору форм і способів освіти, розробку моделей освіти, інструментарію вимірювання результатів. До внутрішніх факторів можна віднести задоволення матеріальних потреб, потребу в афіляції, професійну конкурентоспроможність, кар’єрне зростання та самореалізацію. Постійні зміни та розвиток науки і

виробництва у сфері діяльності, умови ринку праці, вимоги до професійної компетентності з боку роботодавця становлять зовнішні фактори. Під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів та в освітньому процесі формуються:

- визначення особистих потреб та вимого середовища, цілей освіти і самоосвіти;
- пошук, вибір і побудова індивідуальної траєкторії освіти і самоосвіти;
- вибір форм неперервної освіти і самоосвіти та розробка індивідуальної моделі неперервної освіти і самоосвіти;
- визначення й аналіз результатів неперервної освіти і самоосвіти.

Індивідуальна траєкторія освіти і самоосвіти може здійснюватися за двома напрямами: за вибором організованих форм системи неперервної освіти (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації) та шляхом моделювання змісту й засобів самоосвіти та саморозвитку.

Узагальнення літературних даних [9-11] дозволяє визначити напрями індивідуальної траєкторії освіти і самоосвіти та очікувані результати їх реалізації:

- розвиток професійної компетентності – забезпечення досягнення результатів навчання та успішності професійної діяльності;
- опанування практикою самоменеджменту – можливість управляти власним часом і діяльністю, використовувати технології раціонального планування, самоорганізації, самоконтролю;
- застосування можливостей дистанційного навчання – використання нової форми організації навчального процесу з ліквідацією обмежень, пов’язаних з місцем і часом одержання освіти, використанням єдиних державних освітніх стандартів

шляхом використання сучасних комп'ютерних технологій та засобів комунікації;

- вміння спілкування та взаємодії з іншими людьми, розуміти своє місце в соціумі – можливість ефективно спілкуватися, будувати та розвивати формальні та неформальні міжособистісні стосунки, працювати в команді, сприяти формуванню сприятливого соціально- психологічного клімату в колективі;
- розвиток власного інтелектуального й загальнокультурного потенціалу - забезпечення поповнення власного ресурсу знаннями та уміннями, духових потреб.

Процес вибору й побудови індивідуальної траєкторії освіти є неперервним. Він зорієнтований на задоволення певних потреб, мотивів, цілей особистості педагогічного працівника, які періодично виникають після задоволення попередніх.

Для неперервної освіти педагогічного колективу одними з визначальних чинників є професійний і інтелектуальний рівень педагогічного колективу, вміння використовувати сучасні методи навчання та підвищення кваліфікації, досягнення науки та практики, рівень творчої атмосфери. Успішне застосування цих чинників можливо за рахунок:

- якісної теоретичної і методологічної підготовка педагогів;
- здатності педагогів до інноваційної діяльності;
- використання потенційних можливостей педагогічного колективу;
- сформованості мотивації педагогічної діяльності;
- необхідного рівня творчого розвитку педагогічного колективу;
- досягнення результативності роботи колективу за звітні періоди.

Практика діяльності педагогічних колективів підтверджує необхідність та доцільність побудови неперервної освіти за системою індивідуальних траєкторій для всіх членів колективу. Для досягнення успіху необхідний обов'язково враховувати принцип педагогічної синергії, за яким ефект від спільної дії всіх елементів колективної системи призводить до суттєвого покращення якісних показників функціонування без збільшення кількісних. При цьому індивідуальна освітня траєкторія педагогічного колективу – це індивідуальний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного члена педагогічного колективу на засадах синергії в освіті.

Висновки. Неперервна освіта педагогічного працівника – важлива умова забезпечення його успішної діяльності та розвитку і функціонування освітнього закладу. Визначальною формою неперервної освіти педагогічних працівників є самоосвіта.

Найдієвішим способом реалізації безперервної освіти та самоосвіти педагогічного працівника є побудова та реалізація індивідуальної траєкторії, яка що може здійснюватися за напрямами пошуку ефективних форм в системі безперервної освіти та моделювання власної самоосвіти й саморозвитку.

Список використаних джерел:

1. Національна доктрина розвитку освіти. Книга керівника навчально-виховного закладу. Нормативні та інструктивно-методичні документи Міністерства освіти і науки України. Харків: ПП „Торг сін плюс”, 2006. – с. 82-96.

2. О.В. Вознюк. Неперервна освіта як провідна тенденція сучасного світу // Андрагогічний вісник. – 2012 – Вип. 1. – с. 50 – 57.

3. Меморандум неперервного процесу освіти Європейського Союзу. Адукатар. 2006. № 2 (8). С. 25. URL: http://adukatar.net/wpcontent/uploads/2009/12/Adu_8_Pages_24-27.pdf 4.

4. Г. Полякова. Напрями моделювання індивідуальної траєкторії безперервної освіти й самоосвіти педагогічних працівників // Теорія та методика управління освітою. – 2010 - № 3 – с. 1 – 11.

5. Сучасний психолого - педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О.І. Шапран. Переяслав – Хмельницький: Домбровська Я.М., 2016.- 473 с.

6. Управління персоналом : підручник / О. М. Шубалий, Н. Т. Рудь, А. І. Гордійчук, І. В. Шубала, М. І. Дзямулич, О. В. Потьомкіна, О. В. Середа; за заг. ред. О. М. Шубалого. – Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. – 404с.

7. Словник педагогічних та психологічних термінів до дисциплін: «Педагогіка», «Педагогіка новаторства», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», «Педагогічний менеджмент» : для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец-тей / укладачі: Н. А. Несторук, Л. В. Кокоріна. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 131 с. ISBN 978-617-7780-03-7

8. Дяків О. П., Островерхов В. М. Управління персоналом : навчально-методичний посібник – Тернопіль : ТНЕУ, 2018. – 288 с. ISBN 978-966-654-514-8.

9. Єльникова Г.В. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи : Монографія / [Г. В. Єльникова, Т.А. Борова, О. М. Касьянова, Г. А. Полякова та ін.] / За заг. ред. Г. В. Єльникової. – Чернівці : Технодрук, 2009. – 572 с.

10. Т.В. Лазоренко, С.О. Пермінова. Основи менеджменту: навчальний посібник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2021. - 166 с.

11. Управління розвитком персоналу: навчальний посібник / Т.П. Збрицька, Г.О. Савченко, М.С. Татаревська. За заг. ред. М.С. Татаревської. − Одеса: Атлант, 2013. — 427 с.

§2.6 СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ *МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ (***Великжаніна Д.В.,** Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради)

Вступ. Професійна компетентність соціальних педагогів передбачає гармонійну консолідацію їх когнітивних і практичних знань й умінь, особистісних характеристик, потенціалу та ресурсів, що забезпечують успішність реалізації соціально-педагогічних функцій у практичній діяльності за фахом. Одним з ключових індикаторів професійної компетентності фахівця соціальної сфери виступає його готовність до практичної діяльності, адже саме практика є площиною для розв'язання широкого кола сучасних проблем соціальної педагогіки.

Практика займає важливе місце в системі підготовки майбутнього соціального педагога, вона є невід'ємним компонентом особистісного і професійного становлення фахівця, покликання якого полягає у допомозі підростаючому поколінню щодо засвоєння правил успішного життя у соціумі, знань про людство, його здобутки, духовні та матеріальні цінності.

Практика – одна з найважливіших складових професійної підготовки будь-якого фахівця. Вона дозволяє здобувачу вищої освіти практично спробувати свої сили в обраній професії, навчитися застосовувати у професійній діяльності знання, які були здобуті в процесі теоретичної підготовки.

Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів інтегрує теорію та практичні аспекти професії в процесі фахової підготовки, сприяє особистісному розвитку і професійному становленню здобувачів вищої освіти, виробленню в них індивідуального стилю соціально-педагогічної діяльності.

Разом з теоретичною складовою, зауважує В. Корнят, практика створює фундамент професійної компетентності фахівця [1]. Водночас варто зазначити, що професійна компетентність соціальних педагогів не є статичною та характеризується швидкою адаптацією до мінливих умов життя соціуму, апробацією та примноженням практичних інструментів соціально-педагогічної роботи для адекватного реагування на виклики сьогодення. Тож, практика соціально-педагогічної діяльності має відповідати реаліям, бути доцільною та ефективною. У зв'язку із цим актуальності набуває питання визначення сучасних тенденцій практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів, урахування яких сприятиме ефективності фахової підготовки студентів та розвитку соціальної педагогіки в цілому.

Виклад основного матеріалу. Сучасний соціальний педагог як фахівець завжди орієнтується на актуальні проблеми і потреби особистості дитини та соціуму, який виступає простором для соціалізації підростаючого покоління. Покликання соціального педагога сьогодні полягає у професійному сприянні успішній соціалізації кожної дитини, наданні підтримки дітям на шляху їх особистісного і соціального становлення, допомозі дітям, родинам з малечею, молоді у подоланні життєвих труднощів через практику соціально-педагогічної роботи.

Сьогодні особливого значення для соціального педагога як фахівця, зазначає З. Фалинська, набувають здатності швидко й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві, компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми в усіх типах та видах навчально-виховних установ і закладів соціальної роботи, на всіх рівнях управління [2].

Проблемам практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів приділяється значна увага у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. Так,

українська учена Р. Вайнола зазначає, що практична підготовка майбутніх соціальних педагогів спрямована на отримання ними певного рівня професіоналізму, набуття професійних умінь та навичок, оволодіння сучасними методами та формами, технологіями соціально-педагогічної роботи [3].

На думку вітчизняної дослідниці В. Корнят, практика продовжує процес входження студента в професійну діяльність, створюючи чудові умови для оволодіння фаховими вміннями. Студенти можуть самостійно виконувати діяльність, мають можливість експериментувати, шукати, творчо використовувати набуті вміння, удосконалюючи таким чином власну компетентність [1].

Практика соціальної педагогіки, зазначає канадський науковець А. Грейс (*A. Grace*), покликана допомогти дитині в розвитку її особистісного потенціалу та формуванні самопізнання, а також у соціальному, культурному, політичному становленні, в усвідомленні необхідності навчатись упродовж усього життя [4].

Поділяємо думку дослідниці з Німеччини Е. Крус (*E. Kruse*) щодо важливості у професійній підготовці соціальних педагогів впровадження програм обміну досвідом практичної роботи за фахом, зокрема міжнародного обміну викладачами, студентами та спеціалістами-практиками. Обмін практичним досвідом в соціальній роботі сприятиме універсальності фахової підготовки здобувачів вищої освіти, розширенню їх особистісних характеристик і професійних навичок, формуванню міжкультурних компетентностей та компетентностей, які мають безпосередній зв'язок з професійною практикою [5].

Не залишається без уваги вчених актуальна проблема організації практичної підготовки фахівців соціальної сфери, забезпечення її безвідривності від навчання у закладі вищої освіти. Так, у період проходження практики, як зазначає Т. Зінченко, особливо інтенсивно відбувається процес

формування професійних умінь і навичок майбутніх соціальних працівників, оскільки вона проводиться в умовах, максимально наближених до майбутньої професійної діяльності, та фактично являє собою організацію самостійної практичної діяльності, спрямованої на вирішення конкретних професійних завдань. Основними принципами організації практики є її систематичність, безперервність і зв'язок з вивченням теоретичних навчальних дисциплін. Практика організується і проводиться цілеспрямовано, з ускладненням її змісту і завдань, послідовним забезпеченням наступності методів та засобів її організації, керівництва практичною роботою студентів. Також важливими принципами організації практики є зв'язок із життям; відповідність змісту й організації вимогам, які висуваються до професії соціального працівника; комплексний характер, який передбачає реалізацію в процесі практики різноманітних функцій соціального працівника та ін. Практика допомагає студентам краще зрозуміти можливості соціальної роботи, сприяє формуванню реалістичного підходу до майбутньої професійної діяльності [6].

Педагогічна практика, наголошує О. Гомонюк, дає можливість майбутньому соціальному педагогу здобувати нові знання й удосконалювати свої професійні вміння самостійно. Це система освітньої діяльності студентів у поєднанні з їхньою пізнавальною діяльністю, саме тому метою педагогічної практики є систематизація отриманих у ході навчання знань у цілісне й гнучке утворення в процесі практики. Професію соціального педагога можна опанувати тільки на індивідуально- особистісному рівні, тому виникає необхідність орієнтувати професійну підготовку фахівця на формування його особистості з огляду на особистісні якості, мотивацію, потреби й інтереси кожного студента-практиканта [7].

Дослідники з Норвегії К. Торшаг (*K. Thorshaug*), С. Свендсен (*S. Svendsen*) та Б. Берг (*B. Berg*), виділяють такі освітні тенденції

щодо професійної підготовки фахівців соціальної сфери: безперервність професійної освіти фахівців соціальної сфери; безвідривність професійного навчання від практичної діяльності за фахом; професійна, особистісна самоосвіта фахівців; підвищення професійної компетентності соціальних робітників у справах забезпечення добробуту дітей у системі інклюзивної освіти; підвищення професійної компетентності за напрямом соціальної роботи в міжкультурному середовищі, сприяння продуктивній комунікації соціуму [8].

Норвезький учений Я. Сторьо (*J. Storø)* характеризує соціального педагога як спеціаліста в галузі соціального виховання та акцентує увагу на важливості саме практичної підготовки соціальних педагогів у контексті поглиблення їх спеціальних фахових компетентностей щодо навчання дітей і молоді самостійності, вирішення різних життєвих проблем [9].

Британські науковці Л. Чарф (*L. Charfe*) та А. Гарднер (*A. Gardner*) актуальним у соціальній педагогіці вважають такий напрям роботи, як практична діяльність з дітьми, молоддю й родинами, з дорослим населенням щодо розвитку навичок соціальної комунікації, пристосування до мінливих умов життя, вирішення проблемних ситуацій [10].

Актуалізації набувають проблеми практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів у складних умовах сучасності, які характеризуються нестабільністю воєнного часу та гострою потребою у соціально активних, чуйних, відповідальних та компетентних фахівцях соціальної сфери.

Так, важливо зазначити, що під час практичної підготовки разом із загальними й спеціальними (фаховими) компетентностями, визначеними стандартами вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота [11; 12], майбутні соціальні педагоги мають оволодіти надзвичайно важливими і корисними *soft skills*, серед яких можна визначити: уміння та навички міжособистісної взаємодії; здатності побудови

ефективної комунікативної співпраці із суб'єктами освітнього процесу; навички дотримання етичних принципів комунікації та культури у професійній діяльності соціального педагога; уміння та навички вияву автономності і відповідальності у професійній діяльності; здатність до використання сучасних технологій соціальної та соціально-педагогічної діяльності; уміння ввічливо та доброзичливо спілкуватись, дотримуватись етичних принципів комунікації та культури у професійній діяльності; уміння чути та приймати до уваги різні точки зору; навички зрозуміло, аргументовано та логічно формулювати власні думки; уміння працювати в команді.

Забезпечення якісної та сучасної практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів посилює увагу до баз проходження студентами практики. Сьогодні базами практичної підготовки майбутніх фахівців із соціальної педагогіки можуть виступати:

- заклади освіти різних типів (державні, комунальні, приватні);
- заклади дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти, фахової передвищої та вищої освіти;
- центри розвитку дитини;
- центри ранньої соціальної реабілітації дітей;
- інклюзивно-ресурсні центри;
- реабілітаційні, соціальні та кризові центри;
- територіальні центри соціальних служб;
- центри надання адміністративних послуг, відділення пенсійного фонду;
- установи соціального захисту населення;
- громадські організації, благодійні фонди, гуманітарні місії тощо.

Крім того, в умовах війни в Україні, постійної загрози життю і здоров'ю населення, мінливих соціальних обставин

закладами освіти запроваджується дистанційний формат навчання здобувачів освіти. Водночас рівень організації дистанційного навчання сьогодні є високим та якісним, про що свідчать позитивні результати навчальної діяльності та освітні досягнення здобувачів освіти. Розмаїття освітніх платформ, зручних освітніх та комунікаційних онлайн сервісів, сучасного програмного забезпечення надає змогу закладам освіти провадити освітню діяльність дистанційно не лише без втрати якості навчання, а й з надбанням корисного досвіду використання інноваційних методів та форм організації освітнього процесу. Набуття студентами умінь та навичок практичної професійної діяльності у дистанційному форматі також є можливим. Практиканти – майбутні соціальні педагоги – мають змогу долучатись до дистанційного режиму функціонування бази практики.

Затребуваним у практиці соціальної роботи та соціальної педагогіки сьогодні є кейс-менеджмент. Цей метод соціальної роботи передбачає оцінку ситуації та потреб клієнта, визначення цілей та планування заходів задля їх досягнення, моніторинг та оцінювання результатів роботи. Кейс-менеджер – це соціальний працівник або інший фахівець, який здійснює оцінку ситуації й потреб клієнта, планування відповідних заходів щодо їх задоволення, пошук організацій та фахівців, які надають відповідні послуги в громаді, координує їх дії у процесі кейс-менеджменту, а також здійснює представництво інтересів клієнта/клієнтів [13]. Набуття майбутніми соціальними педагогами практичних умінь «ведення випадку» клієнта (дитини, родини) та допомоги отримувачу соціальних послуг у вирішенні проблемних ситуацій у його житті, які мають негативний вплив та наслідки на його особистісне та соціальне життя, є професійною необхідністю у провадженні соціально-педагогічної діяльності. Тож, опанування майбутніми фахівцями

соціальної сфери специфікою кейс-менеджменту вважаємо практичним, доцільним.

Варто підкреслити, що сучасна практична підготовка майбутніх соціальних педагогів має вирішувати широку палітру актуальних питань їх готовності до роботи за фахом в умовах війни і загострення соціальних проблем, а також у поствоєнний період.

Так, серед актуальних тенденцій практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів можна визначити (рис. 1):

1) участь студентства у волонтерській діяльності щодо надання соціально-педагогічної допомоги дитячому населенню країни;

2) студентська активність у співпраці із громадськими організаціями щодо розробки та реалізації соціальних та освітніх проєктів для дітей, сімей з дітьми, молоді;

3) акцент у практичній підготовці майбутніх соціальних педагогів на урахування реалій соціальної ситуації у країні, регіоні, громаді (практика соціально-педагогічної роботи з дітьми, які є внутрішніми переселенцями; учнями з особливими освітніми потребами; школярами, які мають академічну неуспішність, труднощі у соціалізації та адаптації до мінливих умов соціального середовища; дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій; дітьми, які стали жертвами домашнього насильства, булінгу; дітьми з малозабезпечених родин та сімей, які опинились у складних життєвих обставинах (розлучення, тяжка хвороба або смерть члена родини, безробіття, залежність, втрата житла, майна та ін.); дітьми з неблагополучних, асоціальних сімей, а також з учнями з числа дітей-сиріт та дітьми, які позбавлені батьківського піклування тощо);

4) спрямованість практичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери на розвиток таких важливих сьогодні для ефективної діяльності за фахом *soft skills*, які

передбачають уміння та навички забезпечити продуктивну комунікацію, налагодити співпрацю з клієнтами, колегами, соціальними інституціями;

5) розширення кола соціальних інституцій, які можуть виступати базами практики для майбутніх соціальних педагогів (державний, комунальний, громадський, приватний сектори; установи соціального захисту населення, заклади освіти, охорони здоров'я, реабілітаційні, ресурсні центри, дитячі центри розвитку тощо);

6) акцент на набуття майбутніми соціальними педагогами практичних умінь з кейс-менеджменту як методу комплексної допомоги клієнту у вирішенні проблемних ситуацій, які мають негативний вплив на різні сфери його життєдіяльності;

7) організація для студентів сучасних тематичних воркшопів як інноваційних майстерень щодо озброєння практичним соціально-педагогічним інструментарієм, обміну знанням і досвідом, набуття практичних умінь та навичок, що сприятимуть оволодінню майбутніми фахівцями практичними уміннями вирішення різних соціально-педагогічних завдань, реалізації професійних функцій;

8) практико-орієнтований професійний коворкінг, який передбачає налагодження професійної взаємодії майбутніх соціальних педагогів з різними фахівцями (психологами, педагогами, асистентами вчителів, фізичними реабілітологами, лікарями, поведінковими аналітиками та ін.) з метою розробки та реалізації доцільних програм соціально-педагогічного супроводу і підтримки клієнтів, їх комплексної реабілітації, програм успішної соціалізації дітей, розвитку соціальних компетентностей, тренінгів особистісного зростання тощо;

9) використання сучасних можливостей діджиталізації освіти та потенціалу інформаційно-комунікативних технологій

в процесі дистанційного формату практичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери;

10) використання ресурсів нетворкінгу (соціальні мережі, інтернет-спільноти, освітніх платформи та ін.) у співпраці з професіоналами з метою набуття, презентації та обміну цінним досвідом практичної діяльності за фахом.

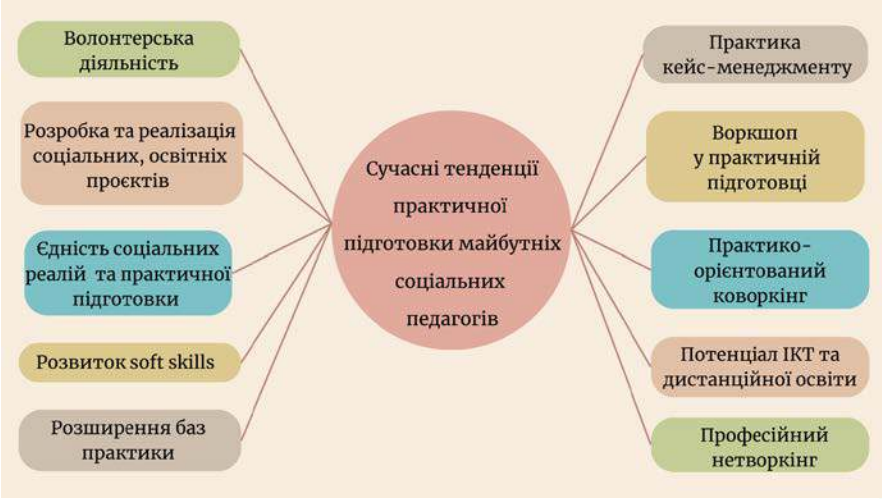

Рис. 1. *Сучасні тенденції практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів*

Важливо зазначити, що разом з окресленими сучасними тенденціями практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів не втрачають актуальності компетентнісний та особистісний підходи у професійній підготовці студентства. Слушне та гармонійне поєднання актуальних, ефективних, інноваційних та креативних освітніх тенденцій є запорукою підготовки професійно компетентних фахівців із соціальної педагогіки.

Висновки. Таким чином, варто зауважити, що практична підготовка майбутніх соціальних педагогів у складних умовах

сьогодення покликана забезпечити оволодіння студентами ефективним соціально-педагогічним інструментарієм, формування в них умінь та здатностей компетентно і результативно реалізовувати професійні функції у площині практичної діяльності за фахом, а також має охоплювати актуальні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми, відповідати затребуваним соціальним запитам українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Корнят В. С. Практична складова у професійній підготовці фахівців соціальної сфери. Збірник наукових праць ΛΌГОΣ. Warszawa, Polska, 2020. P. 126-129.

2. Фалинська З. З. Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2006. 23 с.

3. Вайнола Р. Х. Методика викладання дисциплін соціально-педагогічного циклу: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 140 с.

4. Grace A. P. Envisioning a critical social pedagogy of learning and work in a contemporary culture of lifelong learning. *Studies in Continuing Education*. 2007. Vol. 29 (1). P. 85–103.

5. Kruse E. Stufen zur akademisierung : wege der ausbildung für soziale arbeit von der wohlfahrtsschule zum bachelor-/ mastermodell. *Springer-Verlag*. 2013. 265 p.

6. Зінченко Т. В. Практична підготовка соціальних працівників у професійному середовищі. *Наукові записки Ніжинського* держ авного університ ет у ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні *науки*. Ніжин, 2016. Вип. 1. С. 178–182.

7. Гомонюк О. М. Теоретичні та методичні основи формування професійно-педагогічної культури майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : дис. … д-ра. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2012. 595 с.

8. Thorshaug K., Svendsen S., Berg B. Barnevern i et minoritets perspektiv. Evaluering av videreutdanningstilbud tilknyttet flerkulturelt barnevern. Trondheim, 2010. 197 a.

9. Storø J. Practical social pedagogy: theories, values and tools for working with children and young people. *Policy Press*. 2013. 151 p. URL: http://surl.li/oanlv.

10. Charfe L., Gardner A. Social Pedagogy and Social Work. Preston : SAGE Publications Ltd. University of Central Lancashire, UK, 2019. 160 p.

11. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота для другого (магістерського) рівня вищої освіти, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. № 556. URL: http://surl.li/fzpml

12. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. № 557. URL: http://surl.li/faysw

13. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації / Автор-упорядник: Гусак Н.Є. Київ, 2015. 62 с.

§2.7 ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ З ГАЛУЗІ *ЗНАНЬ «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ» НА ЗАСАДАХ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ*

(Желєзко А.М., Український державний університет імені Михайла Драгоманова)

Вступ. Сьогодні однією з найважливіших тенденцій розвитку українського суспільства є зміна парадигми вищої освіти з традиційної та інноваційну за європейськими стандартами, в основі якої закладено студентоцентроване навчання з компетентнісним підходом до побудови та реалізації освітніх програм [1, с. 3].

Європейська інтеграція — це складний та суперечливий процес налагодження тісного співробітництва європейських держав. Об'єднана Європа є наслідком тривалого процесу формування європейської цивілізації, але сьогодні специфіка процесу зближення якісно нового рівня обумовлена «комплексом різноспрямованих впливів, викликів і загроз» [2, с. 4].

Створення спільної зони європейської вищої освіти, зміст, основні цілі та напрями визначила Болонська декларація, яку у 1999 р. підписали міністри освіти 29 держав Європи з метою консолідації європейського простору вищої освіти. Станом на 2022 р. Болонським процесом охоплено 48 держав [3], в яких впроваджується студентоцентрований підхід у навчанні, орієнтований на кінцевий результат. Вираз: «Shift from Teaching to Learning – перехід від викладання до навчання або перехід від викладання до вивчення» став ключовим у професійній підготовці фахівців. Мета Болонського процесу — створити європейський науковий та освітній простір задля підвищення конкурентноспроможності випускників ВНЗ та активізувати мобільність фахівців на європейському ринку праці.

Україна приєдналася до Болонського процесу у 2005 році, взявши на себе зобов'язання реформувати систему вищої

освіти відповідно до європейських стандартів та цінностей. Реформа вищої освіти в Україні передбачає підготовку фахівців за відповідними освітніми та науковими програмами на різних рівнях вищої освіти: перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий / освітньо-творчий) та науковий рівні [4].

Минуло 18 років як Україна реформує систему вищої освіти відповідно до стандартів європейської освітньої системи. За цей період в системі вищої освіти зі змінним успіхом провели низку реформ:

- запровадження Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ЄКТС);
- зміна переліку назв напрямів та спеціальностей;
- створення та імплементація Національної рамки кваліфікацій;
- розвиток академічної мобільності;
- додаток до диплома європейського зразка;
- забезпечення якості вищої освіти тощо [1, с. 5 – 11].

У 2020 р. у Києві відбулось засідання Групи супроводу Болонського процесу, де країни-учасниці визначились з пріоритетами на найближче десятиліття. Серед найважливіших завдань, визначених до 2030 р., варто виокремити ключові:

- збалансована академічна мобільність;
- посилена роль вищої освіти у досягненні цілей сталого розвитку;
- впровадження сучасних цифрових рішень в європейському просторі вищої освіти [5].

У 2022 р. у складних умовах широкомасштабної російської інтервенції, Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, який «матеріалізував перспективи приєднання до євроспільноти» та активізував процеси євроінтеграції на всіх рівнях [6, с. 2]. В умовах

російсько-української війни та масового внутрішнього і зовнішнього переміщення українців з документами про освіту, як зазначено на сайті Міністерства освіти і науки України, надзвичайно важливо підвищити обізнаність вітчизняної та міжнародної спільноти щодо системи освіти в Україні. 15 лютого 2023 р. Європейська комісія оприлюднила звіт «Порівняння Європейської рамки кваліфікацій та Національної рамки кваліфікацій України». Як зауважив екс-міністр освіти і науки України С. Шкарлет: «Протягом тривалого часу Україна має сталу Національну рамку кваліфікацій, узгоджену як з Рамкою кваліфікацій європейського простору, так і з Європейською рамкою кваліфікацій, що є ключовим фактором для забезпечення справедливого і прозорого визнання кваліфікацій, присвоєних українськими закладами освіти» [7]. Зазначений звіт із поглибленим порівняльним аналізом буде «корисним інструментом» для закладів освіти, учасників освітнього процесу, стейкхолдерів, політиків, представників органів влади, громад, громадян як в Україні, так і за її межами.

Сьогодні система міжнародних відносин має величезне значення для світового співтовариства, основні орієнтири дипломатії вимагають від фахівців-міжнародників політичної прозорливості – вміти спостерігати за процесами, подіями в різних ситуаціях, володіти теорією збору, обробки та аналізом зовнішньополітичної інформації, вміти правильно інтерпретувати погляди, позиції суб'єктів міжнародних відносин, прогнозувати подальші дії, правильно представляти інтереси власної держави та створювати позитивно-ефективний імідж [21, с. 29]. Саме цими особливостями зумовлена **актуальність** зазначеної проблематики.

На думку дослідників Г. О. Оборського, І. М. Чістякової, Г. В. Воробйової, Г. В. Озернюк, І. Б. Кривдіної, В. В. Гайтан, Т. О. Чернова, «міжнародні відносини» варто розуміти «як множину різновидових стосунків між представниками різних

держав світу...», їх дослідження зосереджено у значній кількості наукових дисциплін, що вивчають «переважно специфіку того чи іншого виду міжнародних відносин, їх відображення у міжнародному праві та особливості історичного розвитку» [23, с. 9]. Тому майбутні фахівці-міжнародники повинні оволодіти певними компетентностями задля вільної орієнтації та професійної діяльності як у національному, так і в міжнародному правовому, політичному, економічному, соціальному, культурному, військовому, безпековому, інформаційному середовищах.

Дослідженням проблем формування нової освітньої парадигми вищої освіти України в умовах Болонського процесу присвячено низку наукових публікацій. Серед великої кількості науковців варто виокремити таких: Ю. М. Рашкевича, І. В. Козубовську, О. С. Повідайчик, І. Є. Попович, В. П. Андрущенка, Р. М. Вернидуба, Т. М. Димань, О. А. Баньковського, Л. Л. Білан, С. С. Єрмакову, О. С. Іванову, М. С. Буренко та багато інших. Враховуючи той факт, що в Україні діють єдині вимоги та стандарти відповідно галузі знань щодо побудови та реалізації освітніх / наукових програм різних рівнів, варто зауважити, що «галузь міжнародних відносин є однією із найскладніших об'єктів наукового пізнання, оскільки вимагає відповідних теоретико-методологічних засад та підходів до аналізу та розуміння закономірностей історичного розвитку системності міжнародних відносин на основі міждисциплінарного синтезу методології різних наук...» [24, с. 118], а також різноманітності процесів, явищ, подій у зазначеній сфері. Варто виокремити наукові праці, присвячені дослідженню закордонного досвіду підготовки фахівців в зазначеній галузі таких авторів: А. Савчука «Професіограма фахівця-міжнародника крізь призму підготовки дипломатичних працівників у державах Вишеградської четвірки» [25], О. Тарасову «Організаційно-

педагогічні особливості професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин у вищих навчальних закладах США» [26], К. Істоміну «Професійна підготовка фахівців з міжнародних відносин в університеті Торонто» [27]. Проблеми професійної підготовки вітчизняних фахівців в галузі міжнародних відносин відповідно нової освітньої парадигми висвітлені в одиничних наукових розробках або лише узагальнено чи дотично.

Мета роботи. Дослідити та висвітлити концептуальні підходи професійної підготовки фахівців в галузі знань «міжнародні відносини» на засадах нової освітньої парадигми в контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу.

Нормативно-правова база підготовки фахівців з галузі знань «міжнародні відносини» в контексті розвитку європейської освіти.

Відповідно до нормативно-правової бази України та нових стандартів вищої освіти, що базуються на компетентнісному підході та вимогах до фахівця, відбувається «переорієнтація навчального процесу з навчального на розвиваючий», де результатом виступає модель фахівця, який здатний застосовувати в нових умовах високий рівень інтелекту, творчі здібності, креативність, ініціативність, прагнення до самовдосконалення [8,с. 4].

У Законі України «Про вищу освіту» (редакція 2023 р.) визначено поняття: «*галузь знань - гармонізована з Міжнародною стандартною класифікацією освіти широка предметна область освіти і науки, що включає групу споріднених спеціальностей»* [9]. Галузь знань «Міжнародні відносини» за переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, об'єднує споріднені спеціальності: «Міжнародні відносини, суспільні

комунікації та регіональні студії», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародне право» [10].

Відповідно до нових стандартів вищої освіти України, що базуються на компетентнісному підході та вимогах до фахівця, закладених в основу Болонського процесу і в міжнародному проєкті Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» (Tuning Educational Structures in Europe), що реалізується з 2000 р. основоположними є контрольні опорні точки (точки прив'язки) на рівні предметної області, які формують основу освітньо-професійних програм з метою порівняння, сумісності та прозорості. Точки прив'язки формулюються в термінах кінцевих результатів навчання та компетентностях: що повинен знати, розуміти та здатний виконати здобувач вищої освіти після опанування конкретною навчальною дисципліною / модулем зокрема та після завершення навчання за освітньо-професійною програмою взагалі.

У межах ліцензованої спеціальності ЗВО розробляє освітньо-професійні програми і навчальні плани з постійним оновленням освітнього змістовного контенту та затверджує їх відповідно до Положення про організацію освітнього процесу у відповідному закладі [14, с. 5]. Основою для розроблення освітньо-професійних програм є стандарти вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів за спеціальностями: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» та 292 «Міжнародні економічні відносини», затвердженими МОН України у 2020 р. на виконання статей Закону України «Про вищу освіту» та Положення про Міністерство освіти і науки України від 16 жовтня 2014 р. № 630, з урахуванням Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджених наказом МОН України. А також стандарти вищої освіти України (проєкт) спеціальності 293 «Міжнародне право»

першого (бакалаврського) 2017 року та стандарт вищої освіти України (проєкт) другого (магістерського) рівня 2021 року.

Сьогодні головною ознакою фаховості студента-міжнародника, окрім знання природи міжнародного співробітництва, характеру взаємодії між міжнародними акторами, співвідношення державних, недержавних акторів у світовій політиці, механізмів міжнародних комунікацій та здатності спілкуватися як державною, так й іноземними мовами є здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері міжнародних відносин [15]. Тобто студент повинен оволодіти низкою компетентностей, затверджених стандартами вищої освіти споріднених спеціальностей і результатів навчання дескрипторам Національної рамки кваліфікацій зокрема та вимогам європейських освітніх стандартів взагалі. Але варто зазначити, що споріднені спеціальності у галузі знань «міжнародні відносини» тісно взаємопов'язані і мають основоположні точки прив'язки. Зокрема, фундаментом для міжнародної взаємодії є система юридичних норм та сукупність правових принципів, які регулюють взаємовідносини між суб'єктами міжнародного устрою [16]. Тому здобувачам вищої освіти зі спеціальностей «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» і «Міжнародні економічні відносини» крім загальних компетентностей, зокрема, здатності реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина України [17], необхідно вміти аналізувати явища міжнародного життя на основі міжнародно-правових норм.

Дослідниця історії міжнародного права О. В. Буткевич зазначає , що міжнародне право стало суспільним регулятором в епоху глобалізації, адже «сутність процесу глобалізації як

взаємозалежності держав світу та інших міжнародних акторів, посилення міжнародних проблем та спільних інтересів таких суб'єктів тощо показує, що в її ході особливе значення належить міжнародному праву...» [19, с. 369] .

У контексті вищезазначеного доцільно звернути увагу на оновлені освітні стандарти вищої освіти бакалаврського та магістерського рівнів зі спеціальності 081 «Право» 2022 р. на заміну попереднім стандартам 2018 та 2020 років. В оновлених стандартах, окрім додаткових вимог, змінилось формулювання і змістовне наповнення деяких спеціальних компетентностей (СК) та програмних результатів (РН).

У статті І. Шемелинця «Новітні освітні стандарти з права: що зміниться в підготовці юристів?» здійснено порівняльний аналіз стандартів 2018 та 2022 років [18]. На прикладі зміни формулювання та вимог до формування конкретних спеціальних (фахових) компетентностей автор роз'яснює, що змінилися вимоги до майбутніх фахівців: «відбувся зсув від «знати» до «вміти». Наприклад, у стандарті 2018 р. спеціальна компетентність виглядала так: «СК6. Знання і розуміння основ права Європейського Союзу». У стандарті 2022 р. вона звучить по-іншому — «СК6. Здатність здійснювати порівняльний аналіз окремих правових інститутів права Європейського Союзу та Ради Європи і правової системи України» [18]. Такі ж зміни у формулюванні до формування спеціальних компетентностей здобувачів вищої освіти прослідковуються в СК2, СК4, СК8, СК10 тощо.

Отже, сучасному ринку праці потрібні фахівці з практичними навичками, тобто із «здатністю аналізувати» чи «здатністю застосовувати» отриманні знання та вміння як в професійній, так і в повсякденній діяльності. А для цього необхідно сформувати у здобувачів вищої освіти незалежно від галузей знань ключові компетентності, необхідні для працевлаштування та самореалізації у багатовимірному житті,

яке відзначається складністю, динамізмом, викликами у різних сферах.

Теоретико-методологічна основа формування ключових компетентностей підготовки фахівців нової освітньої парадигми в контексті євроінтеграції. Компетентнісний підхід у професійній діяльності ґрунтується на категоріях «компетентність» та «компетенція». Ці поняття почали використовувати ще з середини 50-х — 60-х років XX ст. Іноді їх ототожнювали, замінювали одне одним. Сьогодні зміст цих понять активно досліджується у сучасній науці. На думку дослідниць О. С. Трифонової, І. В. П'янковської, І. В. Хавіної та інших, поняття «компетентність» означає здатність професійно виконувати певну роботу, а «компетенція» — це повноваження її виконувати.

У сучасному розумінні «компетентність» — це поєднання здатності діяти і наміру здійснити дію. А професійно-компетентнісна діяльність охоплює, з одного боку, знання і уміння, тобто здатності і навички, а з іншого боку — мотивацію і бажання.

Німецький дослідник, директор Департаменту якості та оцінювання освіти (BiQua) Інституту досліджень та інформації в освіті імені Лейбніца (DIPF), професор Екхарт Кліме багато років працював над вирішенням головного питання: *«Що ми вимірюємо під час вимірювання навчання? - викладачів чи класи / групи, процес чи вплив, поведінку чи сприйняття, практику чи якість, розміри чи особливості?»* [22]. Під його керівництвом було проведено експертизу (експертиза Кліме), яка описувала принципи розробки освітніх стандартів. У фокусі експертизи визначено ключове поняття — «компетентність».

За останні роки поняття «компетентність» стало ключовим в освіті з точки зору загальнодидактичного, методологічного, наукового, професійного, міжкультурного, цифрового, громадянського, інтегрованого та інших підходів у навчанні.

У контексті європеїзації в Україні здійснено поступ у наданні освітніх послуг [31, с. 21]. На думку С. С. Єрмакової, О. С. Іванової, М. С. Буренко виклики останнього десятиліття спричинили серйозну модернізацію змісту та стратегічної цільової орієнтації вищої освіти [28, с. 2]. Сучасні зміни та формування нової концептуальної моделі вирішення завдань вищої освіти обґрунтовують та сприяють впровадженню у практику дієвих моделей вищої освіти. Такі зміни є об'єктивно незворотнім процесом, що призводить до формування закладів вищої освіти нового зразка [28, с. 4].

В Україні освіта визнана компетентнісно базованою відповідно до Закону України «Про освіту» [9]. У порівняльному дослідженні відповідності освіти в Україні та у Європі О. І. Локшина підкреслила синхронізацію компетентнісної освіти Закону України з європейською — «перелік ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, що визначено Законом, фактично ідентичний європейському» [31, с. 22].

В сучасних умовах розвитку європейської освіти та освіти в Україні, за дослідженнями О. І. Локшиної, варто наголосити на значущості Європейської довідкової рамки ключових компетентностей для навчання впродовж життя. У 2006 р. Європейський Парламент та Європейська Рада затвердили Європейську довідкову рамку, в якій визначено вісім ключових компетентностей для громадян Європейської Спільноти [31, с. 21, 23]. У 2016 р. результати PISA показали, що 44% населення ЄС володіє цифровою компетентністю на низькому рівні, а 19% — абсолютно не володіє. Кожний п'ятий школяр демонстрував недостатній рівень володіння базовими навичками з читання, математики та природознавства. Виявилось, що населення держав ЄС суттєво відстає від нових економічних, технологічних, політичних, соціальних реалій життя. З метою адаптації населення ЄС до нових реалій

Європейський парламент і Рада Європейського Союзу у 2018 р. ухвалили інноваційну Європейську довідкову рамку компетентностей для навчання протягом усього життя: грамотність; багатомовна компетентість; математична компетентність та компетентність у науці, технологіях та інженерії; цифрова компетентність; особистісна, соціальна компетентність та вміння вчитися; громадянська компетентність; підприємницька компетентність; культурна обізнаність та самовираження [32]. Інновацією стала ідея наскрізності ключових компетентностей шляхом поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти [31, с.24]. Також визначено загальне поняття «*ключові компетентності*», які складають сукупність трьох складових: *знання* — поняття, факти, цифри, ідеї, концепції, теорії тощо (теоретична складова); *навички* — здатність людини виконувати процеси та використовувати наявні у неї знання для досягнення результатів (практична складова); *психологічні установки* — налаштованість та схильність людини до певної активності (пасивності — авт.) або реакції на ідеї, людей чи ситуації [32]. Проаналізувавши зазначену комбінацію, вважаємо, що домінантну роль відіграють психологічні установки, які впливають на засвоєння знань, і на перший погляд, дають розуміння про певну галузь або предмет, але, у постійно мінливому інформаційному світі знання піддаються коригуванню. Також від психологічних установок залежить здатність здобувача освіти виконувати необхідні процеси для досягнення результатів у навчальній, професійній та повсякденній діяльності, використовуючи наявні або нові знання. Такі навички формуються у процесі навчання. Можна стверджувати, що в даному контексті вісім ключових компетентностей для навчання впродовж життя, визначених Європейською Комісією, мають інтегрований характер, об'єднуючи знання, навички та психологічні установки, які необхідні кожній людині для особистої реалізації, здорового та

екологічного способу життя, підвищення можливостей працевлаштування тощо [32, с. 3].

Важливим принципом державної політики України у сфері вищої освіти є принцип «сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентноспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя» [9]. Навчання протягом життя визначено як повноправне освітнє поле із встановленими нормами контролю та перевірки якості і забезпечення різноманітних форм освіти відповідно до європейських стандартів [29]. Процес надання якісних освітніх послуг зазначеної галузі знань пов'язаний із формуванням професійних компетентностей у здобувачів вищої освіти, необхідних, в першу чергу, для працевлашту-вання, самореалізації та соціальної адаптації.

Формування спеціальних компетентностей у майбутніх фахівців з галузі знань «міжнародні відносини». Сьогодні в системі міжнародних ваідносин актуалізується людський чинник. В новітніх зовнішньополітичних реаліях постає потреба у професіоналах-міжнародниках, які спроможні швидко реагувати на сучасні виклики, здатні до постійного пошуку нових креативних підходів, шляхів захисту та відстоювання національних інтересів України на міжнародній арені.

Перелік спеціальних (фахових) компетентностей випускника-міжнародника та компетентності співзвучні з ключовими компетентностями для навчання впродовж життя вписані в канву стандартів спеціальностей «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Міжнародні економічні відносини» та «Міжнародне право». Незважаючи на те, що зміст підготовки сучасних міжнародників спрямований на поглиблену фундаментальну спеціальну діяльність, активізацію співпраці здобувачів вищої освіти з міжнародними організаціями щодо стажування та проходження практики як в Україні, так і за кордоном, все ж таки варто взяти до уваги

закордонний досвід підготовки фахівців з галузі знань «міжнародні відносини». Зокрема у Краківському педагогічному університеті навчання на спеціальності «міжнародні відносини» за спеціалізаціями «міжнародна безпека та зовнішня політика», «публічна дипломатія», «європейські студії» надає можливість студентам отримати знання, сформувати здатність розуміти, аналізувати та пояснювати механізми міжнародної політики, використовувати теорію, термінологію, характерну для міжнародних відносин, методологію дослідження, характерну для галузей суспільних наук, політології та адміністрування, а також розуміти місце міжнародних відносин в системі суспільних наук [33]. Особливістю освітньої програми «Міжнародні відносини», перша ступінь, денна форма навчання [34] є те, що ключовими акцентами у вивченні кожного освітнього компонента є дефініції понять: наука, аналіз, методологія (відповідно до конкретної дисципліни), які сприяють єдиному комплексному підходу у формуванні необхідних компетентностей різних ступенів (рівнів): теоретичного — знання і розуміння (здатність знати і розуміти), практичного — навички дій (практичне або операційне застосування знань в певних ситуаціях) та інтегрального — знання та навички як жити (цінності як інтегральний елемент сприйняття і співіснування в соціальному контексті). Відповідно до такого підходу компетентності являються поєднанням властивостей (по відношенню до знань та здатності їх застосування, установок, навичок, умінь та обов'язків), що описують рівень або ступінь відповідно якого студент здатний виконувати їх.

Отже, орієнтуючись на досвід розробки та реалізацію польськими колегами освітніх програм спеціальності «Міжнародні відносини», варто звернути увагу на методологію побудови та цільове призначення як освітніх програм, так і навчальних по кожному освітньому компоненту.

Дослідник А. Савчук акцентує увагу на проблемі актуалізації вивчення ролі особистості в царині міжнародних відносин, зазначивши, що до недавнього часу «вплив чинника особистості на зовнішню політику держави не був предметом міжнародно-політичного аналізу» [25, с. 315]. Враховуючи зазначений аспект, викладач повинен надати здобувачам вищої освіти «унікальний навчальний досвід нестандартним способом»: варто продемонструвати студентам під час аналізу сфери зовнішньої політики конкретної держави такі наукові методи, які базуються винятково на компетентності, досвіді або особистих здібностях окремої особи, «ступінь об'єктивності яких вища за ступінь суб'єктивності». Подібні методи були розроблені фахівцями американських шкіл прикладної політології, теорії міжнародних відносин та інших суміжних дисциплін. Необхідно продемонструвати студентам на прикладах роль суб'єктивного чинника у формуванні національної політики та впливу на зовнішньополітичний курс держави [25, с. 316].

Однією із значущих спеціальних компетентностей, якою повинен оволодіти майбутній фахівець-міжнародник є інформаційно-аналітична компетентність.

Поняття «інформаційно-аналітична компетентність» як науково-педагогічна категорія набула особливої актуальності у XXI ст. У сучасному світі роль інформаційно-аналітичної діяльності швидко зростає. Діяльність будь-яких структур (міжнародних, державних, громадських, приватних тощо) потребує хоча б мінімального прогнозованого розвитку, захисту від ризиків, викликів та небезпек. На думку науковців В. М. Варенко та Ю. В. Курносова універсальним засобом в сучасному інформаційному суспільстві є аналітика: «*Події, що відбуваються сьогодні в світі, свідчать про настання серйозної кризи, що охоплює практично всі сфери суспільного життя. Причини її кореняться в тому, що більшість*

соціально значущих рішень в сучасних умовах приймаються без глибокого і всебічного аналізу їх наслідків» [35, с. 11]. Тому володіння навичками аналітичного мислення – нагальна потреба майбутніх фахівців у багатьох сферах та основна задача навчання у вищих навчальних закладах.

Відповідно до стандартів вищої освіти України для кожного рівня вищої освіти в межах спеціальності відповідно Національної рамки кваліфікацій, об'єкти вивчення галузі «Міжнародні відносини» багатоаспектні і складні за своєю структурою. Це міжнародні відносини на регіональному, субрегіональному та локальному рівнях, транскордонні та транснаціональні взаємовідносини, зовнішня політика та інтереси держав, зокрема України, діяльність міжнародних організацій, міжнародні комунікації на різних рівнях, конфлікти та безпека на міжнародному та національному рівнях тощо [15, с. 5]. У зв'язку з таким різноманіттям міждисциплінарних галузей соціальних наук, важливим завданням є визначити методологічні підходи щодо реалізації мети освітньої програми. Серед низки методологічних підходів, варто виокремити: інтегрований, ресурсно-орієнтований, діяльнісний, системний, компетентнісний та лідерський [36, с. 28]. Застосування цих підходів має суттєвий вплив на визначення змісту навчального процесу – формування комплексної цільової програми із навчальних контентів структурно-логічної послідовності з методологічно-аналітичним блоком, а також вибір форм, методів, засобів навчання та кінцевий результат.

Для того, щоб студент у кінцевому результаті оволодів інформаційно-аналітичною компетентністю, він повинен чітко розуміти та розподіляти два взаємопов'язані складники: інформаційний та аналітичний.

Інформаційний складник є результатом пошуку, відбору, перевірки, накопичення, збереження необхідної інформації – навички інформаційної компетентності.

Аналітичний складник – це сукупність загальнонаукових та спеціальних методів з різних наук обробки інформації із застосуванням методологічних принципів, за допомогою яких одержують необхідні знання про події, явища, об'єкти, що досліджуються [37, с. 53].

Оскільки аналітика – це розгалужена і складна система знань, що складається з таких компонентів: логіка, методологія, евристика, інформатика (за концепцією Сурміна Ю.П.), яка розглядається у трьох аспектах діяльності: науковій, науково-технічній і прикладній. Вона має свої цілі, завдання, логіку реалізації. У результаті такої діяльності створюються кінцеві інформаційні продукти, певні аналітичні документи [38, с. 172].

У міжнародних відносинах інформаційно-аналітична діяльність є однією із повсякденних функцій працівників даної галузі. Специфіка інформаційно-аналітичної діяльності у зазначеній сфері має аспекти, що породжуються характером подій, відображенням яких є інформація. Події, які визнаються подіями, а не незначними епізодами в міжнародному житті, набувають статусу пізніше, ніж вони відбулися. Це надає особливої значущості ретроспективному і перспективному підходам до їх аналізу. Також події, що мають значущість з точки зору міжнародних відносин, зачіпають інтереси не тільки суб'єктів тих держав, де вони відбулися, а й суб'єктів міжнародних відносин інших держав. Якщо здійснити аналіз такої події з прогнозуванням наслідків схематично, то вона буде мати форму розлогого дерева (мережа зв'язків), гілками якого є обставини, що існують в інших державах з прогнозованими наслідками (метод розумової картографії) [21, с. 133].

Висновки. Таким чином, заявлена у дослідженні проблематика актуалізується у зв'язку із поглибленням європеїзації України. У сучасних реаліях війни, євроінтеграція є важливим стратегічним пріоритетом державної політики України. Тому професійна підготовка фахівців-міжнародників

сьогодні — це один із пріоритетних напрямів вищих навчальних закладів України. Підготовка майбутніх фахівців з галузі знань «міжнародні відносини» здійснюється в Україні на концептуальному рівні, що проявляється у нормативно-правовому, структурно-інституційному, міжнародно-інтеграційному та інших напрямах. Модернізація і стандартизація якості освіти відбувається на основі компетентнісного підходу до створення та реалізації освітніх програм, навчальних планів, навчально-методичного забезпечення по кожному освітньому компоненту. Через потребу постійного оновлення знань та змішаної форми навчання в сучасних реаліях, перед вищою освітою стоїть завдання — навчити студентів самостійно опановувати необхідні знання та навички протягом усього життя.

Список використаних джерел:

1. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. С. 3.

2. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. Аналітична доповідь. Національна безпека і оборона. № 1 — 2 (187 — 188) 2022. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, 2022, с. 4.

3. Калашнікова С.А. Болонська декларація // Велика українська енциклопедія. / Болонська декларація (дата звернення 14.10.2023). URL: https:// vue.gov.ua

4. Рівні вищої освіти. *Нормативна база щодо документів про освіту*. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rivni-vishoyi-osviti-ta-naukovi-stupeni.

5. Стадний Є. Пріоритетами Болонського процесу до 2030 року мають стати збалансована академічна мобільність та посилена роль вищої освіти у досягненні цілей сталого розвитку.

Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/prioritetami-bolonskogo-procesu-do-2030-roku-mayut-stati-zbalansovana-akademichna-mobilnist-ta-posilena-rol-vishoyi-osviti-u-dosyagnenni-cilej-stalogo-rozvitku-yegor-stadnij.

6. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. Аналітична доповідь. Національна безпека і оборона. № 1 — 2 (187 — 188) 2022. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, 2022, с. 2.

7. Опубліковано порівняльний звіт європейської та національної рамки кваліфікацій. Офіційний сайт міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-porivnyalnij-zvit-yevropejskoyi-ta-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij.

8. Козубовська І.В.,Повідайчик О.С., Попович І.Є. Формування нової освітньої парадигми підготовки педагогічних кадрів у Великій Британії: [монографія]. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР — ШАРК», 2017. С. 4.

9. Закон України «Про вищу освіту». Законодавство України (українською). Верховна Рада України. Редакція від 28.05.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

10. Галузі знань та спеціальності вищої освіти. Вища освіта в Україні. URL: https://osvita.ua/vnz/76723/.

11. Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. *Постанова кабінету міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 244*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015.

12. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти має розпочати роботу восени. Опубліковано 16 червня 2016 р. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-06-09-naczionalne-agentstvo-iz-zabezpechennya-yakosti-vis.

13. Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. *Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.* URL: https://naqa.gov.ua.

14. Методичні рекомендації. Розроблення освітньо-професійної програми та навчального плану підготовки здобувачів фахової передвищої освіти / Укладачі: Н. Вітранюк, О. Соколова, Т. Іщенко, Т. Дудник. Державна установа науково-методичний центр вищої та фахової передвищої освіти. Державна служба якості освіти України. Київ, 2022, с. 5.

15. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь бакалавр, галузь знань: 29 «Міжнародні відносини», спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Затверджено і введено в дію наказом МОН України від 04.08.2020 р. № 1002. [Електронний ресурс]. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-291-mizhnarodni-vidnosini-suspilni-komunikaciyi-ta-regionalni-studiyi-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti.

16. Міжнародне право / А.О. Ганкевич // Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс] / Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: https://esu.com.ua/article-65137.

17. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь бакалавр, галузь знань: 29 «Міжнародні відносини», спеціальність: 292 «Міжнародні економічні відносини». Затверджено і введено в дію наказом МОН України від 04.03.2020 р. № 357. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/03/292-mizhna-econom-vidnosyny-M.pdf

18. Шемелинець І. Нові освітні стандарти з права: що зміниться в підготовці юристів? *Правнича освіта*. URL:

https://dejure.foundation/tpost/pclbjdzcb1-nov-osvtn-standarti-z-prava-scho-zmnitsy.

19. Буткевич О.В. Історія міжнародного права: підручник — видання 2-ге, стереотипне. К.: Вид. Ліра-К, 2018. с. 369.

20. Компетентності для культури демократії. Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві. *Рада Європи*, травень 2016. С. 3.

21. Міжнародна інформація: навч. посіб./ М.П. Требін, І. О. Поліщук, Н.П. Осипова та ін.; за ред. М.П. Требіна. Х.: Право, 2014. 336 с.

22. Eckhard Klieme. QUINT – Quality in Nordic Teaching. *UNIVERSITY OF OSLO. Faculty of Educational Sciences.* URL: https://www.uv.uio.no/quint/english/news-and-events/events/conferences-and-seminars/2019/quint-conference-2019/speakers/klieme-eckhard/.

23. Міжнародні відносини: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти / Оборський Г.О., Чістякова І.М., Воробйова Г.В., Озернюк Г.В., Кривдіна І.Б., Гайтан В.В., Чернов Т.О. К.: Каравела, 2019. 178 с.

24. Желєзко А.М. Комплементарний підхід у дослідженнях теорії та історії міжнародних відносин на метапарадигмальному рівні. *Journal № 8 (44) vol.1/2021/KELM*. Pp. 117 – 123. DOI https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.1.17

25. Савчук А. Професіограма фахівця-міжнародника крізь призму підготовки дипломатичних працівників у державах Вишеградської четвірки. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія. Том 1. № 12,* 2018. С. 314 — 321.

26. Тарасова О. Організаційно-педагогічні особливості професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин у вищих навчальних закладах США. *Науковий вісник* Уж городського національного університ ет у. Серія «Педагогіка, *соціальна робота». Випуск 22*, 2011. С. 162 — 165.

27. К.Ю. Істоміна. Професійна підготовка фазівців з міжнародних відносин в університеті Торонто. *«Молодий вчений»*. № 3 (18), 2015. С. 94 — 97.

28. Єрмакова С.С., Іванова О.С., Буренко М.С. Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI ст. *Академічні візії*. Випуск 16, 2023. 8 с.

DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7664976.

28. Карпенко М. М. «Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика». Аналітична записка. 21.04.2010. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-svitoviy-dosvid-i-ukrainska-praktika

29. Карпенко М.М. «Освіта протягом життя як чинник людського розвитку». Аналітична записка. 14.07.2015. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-yak-chinnik-lyudskogo-rozvitku

30. Балануца О.О. Професійна підготовка майбутніх дипломатів в Україні у рецепції сучасних учених. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 196, 2021 С. 88 — 92. DOI:10.36550/2415-7988-2021-1-196-88-92. URL: https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/884/815

31. Локшина О.І. Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 р. *Український педагогічний журнал*. Випуск № 3, 2019. С. 21 — 30. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-21-30. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/404

32. Ключові компетентності для навчання протягом життя. Київ. Представництво ЄС в Україні, 2021. 20 с. URL: JA0321508UKN_Key_Competences_2021_UKR_FINAL_web.pdf.

33. Міжнародні відносини. Офіційний сайт Краківського педагогічного університету. URL: https://studyforyou.info/uk/specialities/mizhnarodni-vidnosyny-up-ba-ua

34. Освітня програма «Міжнародні відносини», перша ступінь, денна форма навчання. Краківський педагогічний університет. URL: https://bip.up.krakow.pl/programy-studiow-pierwszego-drugiego-stopnia-oraz-jednolitych-magisterskich-4/

35. Варенко В.М. Інформаційно-аналітична діяльність: Навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2014. 417 с.

36. Нестуля С., Кононец Н. Сучасні методологічні підходи до розробки освітньої програми підготовки магістрів «Педагогіка вищої школи». *Вища школа*, 2020. № 9. С. 25 – 38.

37. Бакуменко Р.О. Складники інформаційно-аналітичної компетентності офіцерів оперативно-тактичної ланки управління. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах*. Т.1. № 69, 2020. С. 51 – 55.

38. Мандзюк О. Поняття та зміст аналітичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. № 10, 2017. С. 171 – 176.

§2.8 ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ *ШКОЛІ (***Паршукова Л.М.,** Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, **Паршуков С.В.,** Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

Вступ. Глобальні зміни, які відбуваються у світі, істотно впливають і на трансформаційні процеси, що відбуваються у світовій спільноті. Якщо для молоді цей процес викликає захоплення та бажання кардинально змінювати все, то більш старше покоління сприймає новації з пересторогою та певними хвилюваннями. Процес впровадження нового обов'язково супроводжується низкою проблем, які потрібно вирішувати, а звідси і упередженість – «Для чого створювати проблеми, якщо і так усе добре»

Освітянська спільнота стоїть в авангарді руху інновацій, адже працює з сучасним молодим поколінням, яке прагне змін. Саме тому сучасна школа має стати центром таких змін, адже готує наше майбутнє. Впровадження інновацій в освіті – це діяльність вчителя – дослідника, що здатен творчо та системно мислити, готовий до новизни та відкриттів. Це педагог інноваційного спрямування.

Інноваційні технології – це технології, які потребують від педагога особливих знань та навичок, відповідних здібностей та бажання іти в ногу зі змінами в суспільстві. Даним технологіям притаманна чітка та вмотивована позиція, адже тут потрібно бути не лише учасником інноваційних процесів, а й бути їх зачинателем, ініціатором ідей та різних діяльностей.

Інноваційні технології навчання в сучасній школі – це творча сутність освітнього процесу, яка покликана творити ефективні педагогічні прийоми та методи для виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Бурливий розвиток соціального та науково-технічного прогресі у світі і в Україні зокрема, кризи політичного, економічного та екологічного

характеру, які повсякчас виникають на світовій мапі, неухильно впливають на організацію освітнього процесу. Педагоги все більше відчувають труднощі у процесі формування сучасного цифрового покоління учнів, загострюються протиріччя у розумінні важливості використання інноваційних технологій навчання в сучасній школі. Через незбіг характеру та темпу розвитку соціально-політичних та педагогічних процесів в педагогіці почали системно виникати кризові явища. Це пов'язано насамперед з тим, що традиційна організація освітнього процесу, використання звичних методів, форм та засобів все частіше не спрацьовують, стають певним чином перепоною для активізації пізнавальної діяльності на уроці.

Нині освітній процес має бути орієнтований на вмотивоване розуміння учнем причини здобуття нових знань і вмінь, та як в подальшому вони зможуть їх застосовувати в різних життєвих ситуаціях. В даному контексті сучасної освіти вчитель перестає бути просто лектором, він стає тьютором. Освітній процес від стандартного викладу переходить у захопливий та ефективний, а стосунки між учасниками освітнього процесу більш довірливими.

Саме тому важливим аспектом успішної освітньої діяльності в сучасній школі України є застосування інноваційних технологій навчання. Це технології, що покликані вчити учнів вчитися, самостійно та критично мислити, шукати та мотивувати розв'язок того чи іншого проблемного питання.

Для вчителя відкриваються ширші можливості у доборі творчих, компетентнісних завдань для закріплення певних тем. Це можуть бути як основні, так і додаткові завдання для поглибленого дослідження проблемного питання тощо.

У широкому розумінні термін «технологія» - це майстерність, техніка.

Якщо розглянути послідовний набір прийомів, засобів організації освітньої діяльності, що осягає увесь процес навчання від визначення мети до отримання результатів, то це і є інноваційні педагогічні технології [1].

Сучасна освіта висуває ряд вимог, а щоб їх реалізувати освітній процес має бути особистісно-орієнтований. Саме це може забезпечити застосування інноваційних технологій у навчанні.

Нині існує досить широке розмаїття методик та технологій, що складають її зміст (рис 1).

Розглянемо детальніше перелічені інноваційні технології та особливості їх застосування та занятті.

В основу технології розвитку критичного мислення закладено дослідження певної проблеми, але учень самостійно добирає методи аналізу, оцінки та корисності інформації. Все залежить від його особистих запитів та цілей [2, С. 58].

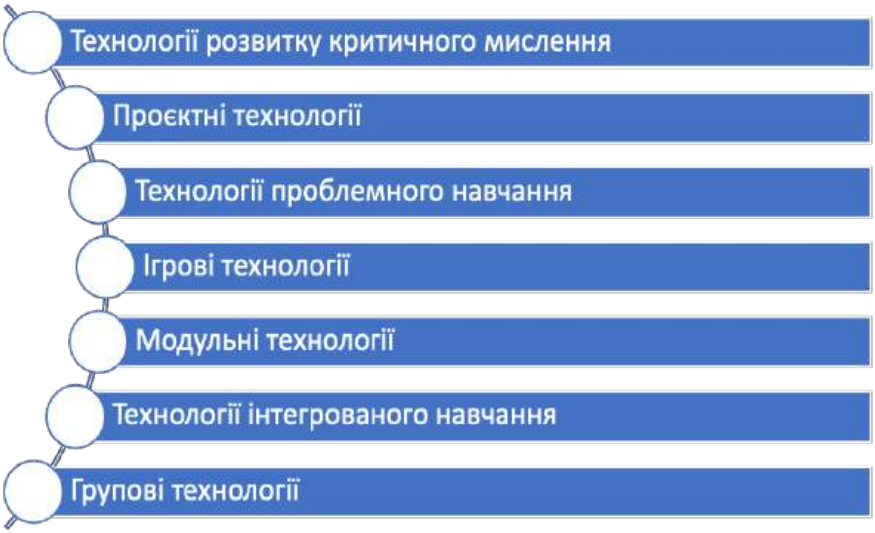

Рис. 1. *Інноваційні технології навчання в сучасній школі*

Критичне мислення – той тип мислення, який покликаний не приймати нічого на віру без чітких і вмотивованих доказів. Учень, що критично мислить, це індивід відкритий новим ідеям, методам. Він має свободу вибору та усвідомлює, що несе відповідальність за прийняте рішення [3]. Розвиток технології критичного мислення складається з трьох етапів (рис.2):

Рис.2. *Етапи розвитку критичного мислення в учня.*

Виклик – актуалізація фактичних знань та уявлень про об'єкт чи явище, що досліджується, створення ситуації персонального зацікавлення, визначення мети та завдань теми.

Осмислення. Даний етап передбачає декілька кроків учня:

- знайомство та систематизація нового навчального матеріалу;
- усвідомлення природи досліджуваного об'єкта;
- порівняння інформації, яку він мав з новою (формує свою позицію формулюючи питання).

На даному етапі важливо використовуючи різні прийоми для відстеження процесу усвідомлення матеріалу.

Рефлексія. Для цього етапу застосування технології розвитку критичного мислення характерним є те, що тут учні не лише закріплюють нові (отримані) знання, а й насичують первинні власні уявлення новими поняттями. Розширюючи власний кругозір інтегрують інформацію та, на основі осмислення різних ідей та досвідів, виробляють власну думку, вчаться її висловлювати впевнено, чітко та коректно.

До основних прийомів розвитку критичного мислення можна віднести:

Рис 3. *Основні прийоми розвитку критичного мислення*

Проєктна технологія не є новинкою в педагогіці, але нині є дуже актуальною, адже важливим аспектом успішної навчальної активності є персональна зацікавленість учня в отриманні знань. А вона буде такою за умови їхнього розуміння, що отримані знання знадобляться в майбутньому, або в повсякденному житті, або майбутній успішній професійній діяльності. Щоб реалізувати таку задачу педагог добирає завдання із сьогодення, але таке, яке буде зрозумілим та значущим для учня відповідної вікової категорії, чітко окреслює спектр нових знань, якими має оволодіти дитина під час реалізації проєкту. Також вчитель може спрямовувати та корегувати дії учнів під час пошуку інформації або ж дати

добірку джерел інформації. Але в жодному випадку не виконувати роботу за учнів. Вони одноосібно або колективними зусиллями мають прийти до вирішення проблеми, навіть з негативним результатом. Проєктна діяльність вчить учнів інтегрувати знання з різних областей для отримання реального результату. Саме чіткий розподіл часу, можливостей та ролей, прийняття самостійних рішень мотивує сучасного школяра до активізації наявних на набутті нових компетентностей. Звідси можна зробити висновок, що проєктна технологія мотивує учня до здобуття нового кейсу знань через реалізацію проєкту. Вчить критично підходити до вирішення проблеми та застосовувати нові (отримані) знання на практиці.

Нині проєктну технологію, як одну з форм активізації пізнавальної діяльності, педагоги починають застосовувати ще в початковій школі. До прикладу можна навести розробку тематичних лепбуків. Це творче завдання практичного характеру, метою якого є виробити в учнів уміння шукати інформацію та застосовувати отриманні знання для вирішення проблемного питання, наприклад «Як перевірити достовірність новини, про яку дізнався з інтернет-джерела?».

Проєктна технологія вчить учня мислити творчо та неординарно, мотивує до аналізу та прогнозування можливих варіантів розв'язку, вчить висловлювати свою думку та відстоювати власну позицію добираючи аргументовані факти, має високий рівень комунікативності.

Сьогодення самою трендовою інноваційною технологією висуває – ігрову. Зміст її полягає у тому, щоб інтегрувати навчання в ігрову діяльність, або «проживати» різні ситуації. Досить часто в науковій літературі можна зустріти термін «імітаційні ігри». Сутністю їх є дослідження внутрішньої взаємодії учасників діяльності.

Метою використання ігрових інноваційних технологій є не лише засвоєння освітнього матеріалу та вироблення

відповідних умінь та навичок. Функцією даної технології є сприяння емоційному сприйняттю навчального матеріалу, розвитку творчого та критичного мислення, можливості персонального самовизначення. Розрізняють три кластери ігор, а саме: освітні (тренувально-узагальнюючі); пізнавальні (розвиваючо-виховні), творчі (репродуктивно-продуктивні).

Відповідно до Концепції Нової української школи в Україні розроблена та інтенсивно популяризується технологія інтерактивного навчання. Термін «інтерактив» дослівно можна означити «як дія у взаємодії». Метою застосування технології інтерактивного навчання є створення сприятливих передумов для навчання, завдяки яким кожен здобувач освіти зможе відчути себе інтелектуально спроможним до вирішення освітніх задач та успішним в їх реалізації. Тобто інтерактивне навчання покликане активізувати пізнавальну активність учнів сучасної школи завдяки постійній та рівноправній взаємодії суб'єктів освітнього процесу – вчителя та учнів.

Технологія інтерактивного навчання покликана формувати життєві цінності, розвивати широкий спектр комунікативних якостей, вчить взаємодії під час моделювання різних життєвих ситуацій та спільному розв'язанні проблем. Учасники педагогічного процесу вчаться вести діалог. Саме в діалозі вони знаходять взаєморозуміння, а саме розвиток як індивідуальних якостей, так і вміння слухати співрозмовника, робити критичні висновки та знаходити компромісні рішення.

Для реалізації на уроці технології інтерактивного навчання педагог має:

- чітко визначити кейс компетентностей яких має набути учень;
- спрямовує індивідуальну діяльність учня на реалізацію певних завдань, досягнення цілей;
- допомогти учневі вибрати індивідуальний темп та траєкторію засвоєння знань.

Технологія проблемного навчання – це технологія в основі якої лежить розв'язок певної проблемної ситуації, яку ставить вчитель на занятті, а учні мають самостійно знайти шляхи її вирішення. В процесі пошуку учні творчо оволодівають системою професійних знань, умінь та навичок, розвивають індивідуальні розумові здібності, проявляють ерудицію та формують активну допитливість.

Головною умовою успішності застосування даної технології є відповідність проблемного завдання віковим та інтелектуальним можливостям учнів. Непосильне завдання буде лише пригнічувати, а основною метою проблемного навчання є пробудження інтересу до здобуття нових знань шляхом вирішення ситуації чи завдання, вироблення почуття задоволення від власної роботи.

Загальний вигляд реалізації технології проблемного навчання на занятті виглядає так (рис 4):

Рис.4. *Схема реалізації технології проблемного навчання*

Як і будь яка інша, технологія проблемного навчання має свої переваги та недоліки. Позитивними сторонами на нашу думку є:

- оволодіння учнями необхідним комплексом компетенцій;
- розумовий розвиток;
- розвиток здатності до самоосвіти та творчості;
- розвиток інтересу до освітньої діяльності;
- стійкі результати навчання.

Серед недоліків застосування технології проблемного навчання можна виокремити два суттєвих. Перший – для досягнення планованого результату необхідно витратити багато часу, а це є проблемою, адже сучасний учень хоче бачити результат своєї роботи швидко. Він діє активно і результату чекає теж відповідного. Другий недолік – вчителеві досить важко керувати ходом пізнавальної діяльності учнів, що утруднює освітній процес. Адже поставивши проблему, вчителеві потрібно не лише показати шляхи можливого її розв'язання, а й продемонструвати хід наукового мислення. Також педагогу треба акцентувати увагу учнів на перебігу наукового пошуку та методам знаходження істини шляхом спеціальних запитань, що схилятимуть учнів до самостійних роздумів, міркувань та розвитимуть бажання стати учасником наукового дослідження, здійснюючи активний пошук відповідей на частини проблеми.

Мультимедіа-технології – технології, основою яких є створення мультимедіа-продукту. До таких продуктів можна віднести: електронні книги та енциклопедії, комп'ютерні навчальні презентації та фільми, технологія штучного інтелекту, AR та VR технології тощо.

У вище перелічених продуктах поєднуються різні види інформації: текстова, відео та аудіо, анімація, графіка. Технологія штучного інтелекту взагалі перетворює комп'ютер із категорії засобу для навчання у категорію повноцінного

співрозмовника. Технології доповненої та віртуальної реальності (AR та VR) дають змогу учням не виходячи за межі навчальної аудиторії чи квартири бути присутніми на лекціях видатних вчених, досліджувати об'єкти, які неможливо дослідити в межах закладу освіти за певних причин (загроза життю, вартісність тощо). Використання електронної книги дає змогу учневі не лише читати, а й чути її та бачити. Учень навіть може спробувати себе в ролі озвучувача сторінки твору або книги вцілому. Створення цифрових коміксів та мемів стимулює пізнавальну активність та творчість, вміння знаходити головне та презентувати його у цікавій та доступній для однолітків формі.

Світова пандемія COVID-19, потім війна в Україні зробили свій «внесок» у розвиток ще однієї категорії інновацій в освіті – це мережеві технології. Телекомунікаційний доступ до освітянських баз даних здійснюється через Інтернет. Спілкування учасників освітнього процесу (учнів, вчителів, студентів, викладачів і т.п) відбувається через всесвітню павутину. Спектр послуг, які нині може використовувати освіта для реалізації основних задач величезний. Головне для педагога не стояти на місці, розвивати персональні цифрові компетентності та іти в ногу з сучасним учнем, адже новітні технології це те, що є цікавим та активізує їх інтерес до навчання.

Інноваційна технологія індивідуалізації освітнього процесу, або індивідуальна освітня траєкторія – це така організація процесу навчання при якій враховуються персональні можливості учня: сформований досвід, рівень розвитку здібностей, індивідуальні психолого-фізичні можливості. Під можливості учня адаптуються зміст, методи та темп діяльності, вносяться своєчасні корективи. Провідним завданням є забезпечення максимальної продуктивності учня.

Висновки. Нині перед педагогічною спільнотою стоїть питання вибору шляху подальшої реалізації своєї діяльності. Перша – це продовження руху традиційним курсом, не реагуючи на радикальні зміни у світі, тобто жити минулим, або ж друга – змінювати ставлення до інновацій та використовувати інноваційні технології в освітній діяльності. Інновації змінюють авторитарну педагогіку на педагогіку співробітництва, що тісно пов'язана із внутрішнім життям дитини, з його індивідуальними запитами та потребами, стимулює прояв індивідуальних якостей та здібностей, розвиває творчі ініціативи. Освітній процес стає більш мотивованим та орієнтованим на самостійність учня, активізує його пізнавальну активність.

Але традиційний підхід до реалізації освітніх цілей повністю відкидати теж не потрібно, адже усе нове є продовженням та покращенням старого. Тому найоптимальнішим є модифікація традиційних та інноваційних освітніх технологій в сучасній школі, які будуть у повсякчасному взаємозв'язку та доповнювати одна іншу. Це дасть змогу юному поклоніннюю отримувати задоволення від процесу навчання, проявляти та розвивати свої якості, вчитиме самосвідомості та самовдосконаленню.

Список використаних джерел:

1. Терещенко Н., Брусак Л., Дубровська Т. Про результати соціологічного дослідження «Інноваційні технології в освітньому процесі Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана». *DSpace Repository : Home*. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b94 6b0d-bc19-4b4a-a853-b19ba323b32a/content (дата звернення: 01.12.2023).

2. Зубарова Н., Копійка О. Використання технології розвитку критичного мислення у процесі формування професійних компетентностей майбутніх фахівців початкової освіти. *Virtus*. 2021. № 54. С. 57–60.

3. Ігнатенко В. Сучасні педагогічні технології та їх застосування в роботі педагогів закладу професійної (професійно-технічної) освіти. *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/suchasni-pedagogichni-tehnologi-ta-h-zastosuvannya-v-roboti-pedagogiv-zakladu-profesiyno-profesiyno-tehnichno-osviti-225000.html (дата звернення: 01.12.2023).

ODDÍL 3. TECHNICKÉ VĚDY

*§3.1 PROSPECTIVE TECHNOLOGIES OF INDUSTRIAL PROCESSING OF WHEY FROM SOUR MILK CHEESE (***Kolesnyk V.,** State Biotechnological University, **Polupan V.**, State Biotechnological University, **Penkina N.**, State Biotechnological University, **Penkin A.**, State Biotechnological University, **Veretennikov S**., State Biotechnological University, **Veretennikov O**., State Biotechnological University)

Introductions. Industrial processing of milk using traditional technologies at the current level of technical development is associated with the production of by-products and intermediate products, as well as with the generation of waste and regulatory losses.

The main and most valuable components of secondary raw materials for milk processing are proteins, milk fat and carbohydrates (lactose). In addition to them, they contain mineral salts, non-protein nitrogenous compounds, vitamins, enzymes, hormones, immune bodies, organic acids, that is, practically all the constituent parts of dry milk residue and water.

Products based on dairy secondary raw materials are characterized by high nutritional and biological value, dietary and even medicinal properties.

Directed bioenergetic action on milk as a complex polydisperse system leads to separation into protein-fat concentrate (cheese, sour milk cheese, casein) and filtrate (whey). Whey, as a natural by-product, is characterized by high nutritional and biological value, specific composition and physicochemical properties [1]. It should be noted that the study of the chemical composition and properties of whey, the development of new

technological solutions for obtaining milk-containing products based on it is currently an urgent issue.

Presenting main material. Whey is a complex polydisperse system. The sizes, volume and mass of dispersed particles vary widely. Components such as lactose and mineral salts are dissolved in water – the dispersion medium. In turn, the salt solution serves as a dispersion medium for proteins and calcium salts, keeping them in a colloidal state. For fat, the dispersion medium is the entire whey plasma, therefore fat forms an emulsion or suspension [2]. The fat in whey is in a finely dispersed state.

Whey proteins in their native state form relatively stable colloidal solutions [3]. This is explained by the fact that electric charges are placed in the intermediate layer between the dispersed phase and the dispersion medium of the heterophase whey system [4].

Protein molecules are negatively or positively charged because amino acid residues contain groups capable of ionization. In addition, surface charge can arise not only as a result of particle dissociation, but also as a result of ion adsorption. Charged particles of whey proteins attach water molecules to form a hydrated shell. Hydrophilic colloids are formed, the stability of which is provided by both electric charges and a hydrate shell [5].

In the form of a true solution, whey contains mineral salts, carbohydrates, water-soluble vitamins, non-protein nitrogenous compounds, organic acids [6].

Valuable properties of individual components of whey determine its use during the production of a number of food products. It should be noted that the use of the entire complex of whey nutrients sometimes negatively affects the quality of products. In particular, the production of many whey drinks is based on the division of its polydisperse system into components of monodisperse systems.

Separation of fat from whey is necessary because fat acts as a foam destabilizer and negatively affects the transparency of

beverages. The protein fraction increases turbidity, reduces stability during storage and weakens the refreshing effect of drinks [7]. In addition, the removal of proteins contributes to the weakening of the whey taste, one of the causes of which is the reaction involving proteins.

Thus, the fractionation of whey nutrients is a promising direction in obtaining food functional ingredients, expanding the range of products based on them, in the development of new and improvement of existing technologies.

Currently, there are many technologies for purifying whey. Cleaning from milk fat by separation does not cause difficulties. Separating the colloidal and ion-molecular systems of whey is a more difficult task. There are many ways to separate and concentrate the protein phase of whey, but none of them is 100% effective.

To isolate proteins, it is necessary to change their structure. Denaturation changes the structure and aggregate state of particles and, in turn, promotes coagulation [8]. Denaturation of proteins can be carried out both by physical effects (thermal denaturation, flotation, electrocoagulation) and by using chemical methods [9].

The most common physical methods of protein denaturation include heating (thermal denaturation). Disadvantages of this method: the degree of isolation of whey proteins is no more than 25% (mainly heat-sensitive fractions are isolated), significant loss of native properties of proteins and other components of whey, formation of cloudy filtrate. In addition, part of the fractions of protein substances remains in the whey.

The low effict of thermal denaturation is explained by the significant change in the pH of the whey compared to the pH at the isoelectric point of the main protein fractions, which moves due to a change in the reaction. The milk whey is heated to 92.5 ± 2.5°C, acidified to pH 6.0...6.5, acidity titrated to 15°T and vitrified for 10...15 minutes. As an acidifier add grub soda, ammonium or

sodium hydroxide, caustic soda. Before the acidification reaction of the medium is added, the mixture is brought to the isoelectric point of the proteins, whereby the salt connection of the protein particles collapse and coagulation occurs [10]. The level of visibility of nitrogenous liquids of the ore becomes 55...60%. A significant drawback of the method is the turbidity of the milk whey.

The introduction salts of calcium into the whey also increases the effectiveness of thermal coagulation. Calcium is sorbed on the surface of the protein globule, resulting in a loss of stability due to further association with flakes in sediment [11]. However, coagulation in the presence of calcium salts is unacceptable in the production of certain types of products due to the fact that there is a sharp increase in calcium in the whey, which is undesirable at the time of production through the creation of turbidity and sediment.

In addition to thermal denaturation, electrocoagulation with carbon, platinum, and aluminum electrodes is used to isolate proteins. Under optimal conditions, up to 65...70% of the proteins in the whey are released [12].

Promising methods of cleaning cheese whey include electroflotation, which separates up to 75% of proteins and mineral salts, the content of dry substances in whey decreases from 6% to 4,8%.

The most common method of denaturing whey proteins is based on chemical interactions with the use of complexing agents [13]. Reagents selectively interact with proteins, forming difficult-to-dissolve complexes with a large molecular weight. The precipitate is removed by centrifugation or separation.

A known method of protein isolation is based on the adsorption of special substances on the surface of proteins and the isolation of proteins with a solvent. Adsorption efficiency increases as a result of the functional interaction of -COOH and -NH_2 groups on the surface of proteins and adsorbents [14].

The most difficult issue is the isolation of proteins in their native state, coagulation without denaturation. Proteins obtained in this way dissolve easily in water, are characterized by high nutritional and biological value, manufacturability and can be directly introduced into food products.

Recently, research on ultrafiltration of milk and dairy products – the most promising, economical and rational way of nutrient fractionation – has been expanding all over the world. The advantages of ultrafiltration are obvious: it is the only method that allows you to remove part of the calcium salts present in colloidal form, it is characterized by low energy consumption, simplicity of the design solution, and a reduction in material and labor costs per unit of production.

The process of ultrafiltration is the separation of dissolved substances when passing through a semipermeable membrane with a diameter of 10...100 nm.

During the ultrafiltration of milk whey, cellulose acetate membranes with protein selectivity φ = 91...97% were used; polysulfonamide membranes φ = 92,5%. The ultrafiltration unit consisted of two flat-chamber modules and a pump.

For membrane separation, the milk whey was sent to the common collector from below, where it was evenly distributed in the container above the membranes, the protein fraction was concentrated during the passage of the milk whey through the membrane.

The chemical composition of the ultrafiltrate of whey from sour milk cheese depends on the selectivity of the used membranes and the concentration factor. The membranes used for ultrafiltration are characterized by selective properties: proteins 90...92%, lactose 8...8,5%.

Comparative results of the chemical composition of whey from sour-milk cheese and ultrafiltrate of whey from sour-milk cheese are given in the table 1.

Table 1

Chemical composition of whey from sour-milk cheese and ultrafiltrate of whey from sour-milk cheese (p≥0,95, n=5)

№	Constituent part	Whey from sour-milk cheese	Ultrafiltrate of whey from sour-milk cheese
1	2	3	4
1	Dry substances, %	6,4±0,2	5,5±0,1
2	Protein, %	0,9±0,1	0,08±0,01
3	Lactose, %	4,2±0,1	3,9±0,1
5	Lactic acid, %	0,45±0,01	0,5±0,03
6	Ash, %	0,75±0,01	0,48±0,01
7	Macroelements, mg% Sodium Potassium Calcium Magnesium Phosphorus	 39,5 111,8 75,7 9,2 82,4	 35,7 119,4 37,5 8,1 48,3
8	Microelements, mg% Iron Copper Zinc	 8,16 0,09 2,989	 3,48 0,09 2,69
9	Vitamins, mg% B_1 B_2 PP C	 0,024 0,086 0,065 0,048	 0,04 0,12 0,05 0,04

The analysis of the obtained experimental data shows that in the process of ultrafiltration fractionation, whey from sour-milk

cheese undergoes significant changes due to the concentration of high molecular weight compounds.

In addition to the concentration of high molecular weight compounds, the mineral composition of fractionation products changes during ultrafiltration. The content of macroelements (sodium, potassium, magnesium) has undergone minor changes. The content of calcium and phosphorus in the ultrafiltrate decreased by almost two times. This is due to the presence of these macroelements in whey mostly in the form of soluble mineral salts bound to proteins. In addition, the degree of dissociation of mineral salts is known to depend on pH: during a decrease in the acidity of the environment, a redistribution of macroelements occurs in the saline composition of the whey, due to the dissociation of a number of elements of insoluble forms of salts.

During ultrafiltration, the total content of riboflavin and thiamine increases, since these vitamins are present in the whey in a free and bound state. Thiamine is combined with a protein carrier, riboflavin is easily esterified by phosphoric acid and in this form is part of a number of enzymes, nicotinic acid is part of dehydrogenase enzymes. Thus, thiamine and riboflavin, which are bound to proteins and are part of enzymes, are retained by the membrane and their mass fraction does not increase during ultrafiltration. The decrease in the content of ascorbic acid is due to the fact that its main part is in a dissolved state and does not pass to the ultrafiltrate. In addition, as a result of contact with metal pipelines, irreversible oxidation of ascorbic acid occurs.

Non-protein nitrogenous compounds, which make up 35% of the total protein content in the whey, pass into the filtrate. Lactose is a low molecular weight component of whey and almost completely passes into the filtrate. The content of lactic acid in the ultrafiltrate changes slightly, compared to the whey.

Thus, ultrafiltration allows you to fractionate the whey and obtain two systems – colloidal and ion-molecular.

Conclusions. The above-mentioned studies have proven the prospects of using the ultrafiltration process. In the process of ultrafiltration, the membrane traps high-molecular compounds (proteins), as well as some compounds present in a colloidal state, in particular, calcium salts. Low molecular weight substances (lactose, mineral salts, vitamins) and the solvent freely pass through the pores of the membrane into the filtrate.

Ultrafiltration makes it possible to organize large-scale production of purified functional ingredients from whey from sour-milk cheese.

Expanding the range and improving the production technologies of products based on milk whey, organizing its industrial processing will allow implementing the principles of zero-waste technology, increasing the resources of whole food products, increasing the economic efficiency of production and eliminating pollution of environmental objects.

References:

1. Tarrah A. Probiotics, Prebiotics, and Their Application in the Production of Functional Foods. *Fermentation.* 2022. №8(4). P 154. DOI: 10.3390/fermentation8040154

2. Lobine D., Rengasamy K.R., Mahomoodally M. F. Functional foods and bioactive ingredients harnessed from the ocean: Current status and future perspectives. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition.* 2022. №62(21). P. 5794–5823. DOI: 10.1080/10408398.2021.1893643

3. Martinsa N., Roriza C.L., Morales P. et al. Food colorants: challenges, opportunities, and current desires of agro-industries to ensure consumer expectations and regulatory practices. *Trends in Food Science & Technology*. 2016. № 52. P. 1–15. DOI: 10.1016/j.tifs.2016.03.009.

4. Sukkhown P., Jangchud K., Lorjaroenphon Y. Flavored-functional protein hydrolysates from enzymatic hydrolysis of dried squid by-products: Effect of drying method. *Food Hydrocolloids.* 2018. №76. P. 103–112. DOI: 10.1016/j.foodhyd.2017.01.026.

5. Enzymatic Hydrolysis of Flaxseed (Linum Usitatissimum L.) Protein and Sensory Characterization of Maillard Reaction Products. / Wei C. K., et al. *Food Chemistry*. 2018. №263. P. 186–193. DOI: 10.1016/j.foodchem.2018.04.120.

6. Zha F., Yang Z., Rao J. Gum arabic-mediated synthesis of glyco-pea protein hydrolysate via Maillard reaction improves solubility, flavor profile, and functionality of plant protein. *Journal of agricultural and food chemistry*. 2019. №67(36). P. 10195-10206. DOI: 10.1021/acs. jafc.9b04099.

7. Li-Chan E. C. Y. Bioactive peptides and protein hydrolysates: Research trends and challenges for application as nutraceuticals and functional food ingredients. *Current Opinion in Food Science.* 2015. №1. P. 28–37. DOI: 10.1016/j.cofs.2014.09.005.

8. Fu Y., J. Chen K. H. Bak, Lametsch R. Valorisation of protein hydrolysates from animal by-products: Perspectives on bitter taste and debittering methods: A review. *International Journal of Food Science & Technology.* 2019. №54 (4). P. 978 – 986. DOI: 10.1111/ijfs.14037.

9. Hidalgo J. F., Zamora R. Amino acid degradations produced by lipid oxidation products. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*. 2016. №56(8). P. 1242–1252. DOI: 10.1080/10408398. 2012.761173.

10. Delgado R. M., Zamora R., Hidalgo F. J. Contribution of phenolic compounds to food flavors: Strecker-type degradation of amines and amino acids produced by oand p-diphenols. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 2015. №63(1). P. 312–318. DOI: 10.1021/jf5047317.

11. Immunoreactive properties of peptide fractions of cow whey milk proteins after enzymatic hydrolysis / Wroblewska B., et al. *International journal of food science & technology* 2004. №39.8. P.839–850. DOI:10.1111/j.1365-2621.2004.00857.

12. Whitson M. E., Miracle R. E., Drake M. A. Sensory characterization of chemical components responsible for cardboard flavor in whey protein. *Journal of Sensory Studies*. 2020. Vol. 25, № 4. P. 616–636.

13. Schieber A. Side streams of plant food processing as a source of valuable compounds: selected examples. *Annual Review of Food Science and Technology*. 2017. №8. P. 97–112.

14. Majerska J., Michalska A., Figiel, A. A review of new directions in managing fruit and vegetable processing by-products. *Trends in food science & technology*. 2019. №88. P. 207–219. DOI: 10.1016/j.tifs.2019.03.021.

*§3.2 СУКУПНІСТЬ МЕТОДИК ПІДВИЩЕННЯ ОПЕРАТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УМОВАХ АПРІОРНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ (***Шишацький А.В.,** Національний авіаційний університет, **Бабенко В.О.**, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Гура В.Л.**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, **Маций О.Б.,** Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, **Канішов В.І.**, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, **Ковтун Є.С.,** Харківський національний автомобільно-дорожній університет)

Вступ. Оптимізація є процес визначення змінних рішень функції таким чином, що функція має її максимальне або мінімальне значення. Багато розрахункових завдань реального життя належать до завдань оптимізації [1–3], у якому змінні рішення визначаються таким чином, що системи працюють у своїй найкращій оптимальній точці.

Зазвичай ці проблеми є розривними, недиференційованими, мультимодальними і таким чином класичні градієнтні детерміновані алгоритми [4–6] не застосовуються.

Щоб подолати недоліки класичних алгоритмів, була створена значна кількість алгоритмів стохастичної оптимізації, відомих як метаевристичні алгоритми [7–9] були розроблені в останні десятиліття. Ці алгоритми в основному створені на основі біологічної поведінки або фізичних явищ і їх можна грубо класифікувати на три категорії: еволюційні алгоритми, ройовий інтелект і фізичні алгоритми.

Еволюційні алгоритми моделюють еволюцію природи, наприклад розмноження, мутацію, рекомбінацію та відбір, у якому популяція намагається вижити на основі оцінки придатності в даному середовищі. Генетичний алгоритм (ГА) [10] та стратегія розвитку (СР) [11] є найпопулярнішими еволюційними алгоритмами.

Алгоритми ройового інтелекту є другою категорією, яка базується на русі рою і імітує взаємодію рою та їх оточення, щоб покращити їхні знання про мету (наприклад, джерело їжі). Найвідомішими алгоритмами розвідки роїв є оптимізація роїв частинок (ОРЧ), штучна бджолина колонія (ШБК), алгоритм оптимізації мурашиної колонії (АОМ) та алгоритм оптимізації зграї вовків (АОВ) [12−18].

Алгоритми на основі фізичних принципів базуються на основних фізичних законах, таких як гравітаційна сила, електромагнітна сила та сила інерції. Кілька представників цієї категорії є імітованим віджигом (ІВ), big-bang big-crunch (ВВ-ВС) та алгоритм гравітаційного пошуку(АГП). Деякі з останніх природних алгоритмів – це оптимізація процедури блискавкового приєднання (ОПБП), оптимізатор плямистих гієн (ОПГ), зважене суперпозиційне тяжіння (ЗСТ) та багато інших [19 − 25].

Нажаль, більшість згаданих вище базових метаевристичних алгоритмів не в змозі збалансувати дослідження та використання, що призводить до незадовільної продуктивності для реальних складних задач оптимізації. Підкреслення можливостей дослідження призводить лише до марної витрати обчислювальних ресурсів на пошук у всіх внутрішніх областях пошукового простору і, таким чином, знижує швидкість конвергенції; підкреслюючи тільки здатність експлуатації, навпаки, спричиняє ранню втрату різноманітності популяцій і, таким чином, ймовірно, призводить до передчасної конвергенції або застрягання в локальному оптимумі [26 − 47].

Цей факт спонукає до впровадження різноманітних стратегій для покращення швидкості збіжності та точності основних метаевристичних алгоритмів.

Враховуючи зазначене, актуальним ***науковим завданням*** є розробка сукупності методик підвищення оперативності

прийняття рішень в умовах апріорної невизначеності, з ***метою*** підвищення оперативності прийнятих рішень щодо управління параметрами об'єкту управління з заданою достовірністю.

1. Розробка методики пошуку рішень з використанням удосконаленого алгоритму білок летяг

Алгоритм, що пропонується, є удосконаленим алгоритмом білок летяг та складається з такої послідовності дій.

Дія 1. Введення вихідних даних. На даному етапі вводяться вихідні дані, що наявні про об'єкт, що підлягає аналізу.

Основними параметрами АБЛ є максимальна кількість ітерацій $Iter_{max}$, розмір популяції *NP*, кількість змінних рішення *n*, ймовірність присутності хижака *Pdp*, коефіцієнт масштабування *sf*, константа ковзання *Gc*, а також верхню та нижню межі для змінної рішення FS_U та FS_L. Ці параметри встановлюються на початку процедури АБЛ:

$$FS_{i,j} = FS_L + rand() * (FS_U - FS_L), \quad i = 1, 2, \ldots, NP, j = 1, 2, \ldots, n \qquad (1)$$

де *rand*() — рівномірно розподілене випадкове число в діапазоні [0, 1].

Дія 2. Виставлення агентів по площині пошуку.

На даному етапі відбувається виставлення АБЛ з урахування типу невизначеності про об'єкт, що підлягає аналізу та проводиться ініціалізація базової моделі стану об'єкту [2, 19, 21]. При цьому ступінь невизначеності може бути: повна інформованість; часткова невизначеність та повна невизначеність. Зазначене здійснюється за допомогою відповідних корегувальних коефіцієнтів, які задаються на етапі аналізу.

*Дія 3. Нумерація АБЛ в зграї, i, i*є [0,*S*].

Дія 4. Виставлення початкової фітнес-функції.

Фітнес значення $f = (f_1 f_2, \ldots, f_{NP})$ фізичної особи місцезнаходження АБЛ обчислюється шляхом підстановки значення змінних рішення в функцію придатності:

$$f_i = f_i(FS_{i,1}, FS_{i,2}, \ldots, FS_{i,n}), i = 1,2,\ldots, NP \quad (2)$$

Дія 5. Визначення якості їжі в районі пошуку АБЛ.

Якість джерел їжі визначається величиною придатності місцезнаходження АБЛ відсортовано у порядку зростання:

$$[sorted_f, sorte_index] = sort(f) \quad (3)$$

Дія 6. Класифікація дерев (джерел їжі) для АБЛ.

Після сортування джерел їжі в кожній місцевості АБЛ класифікують три типи дерев: гікорі (джерело їжі – горіхи гікорі), дуб (джерело їжі − жолуді) і звичайне дерево.

Місцезнаходження найкращого джерела їжі (тобто мінімальна придатність) вважається горіховим деревом гікорі (FS_{ht}), локації з наступних трьох джерел їжі мають бути горіхові дерева (FS_{at}), а решта вважаються звичайними деревами (FS_{nt}):

$$FS_{ht}=FS(\text{sorte_index}(1)), \quad (4)$$

$$FS_{at}(1{:}3)=\text{FS}(\text{sorte_index}(2{:}4)), \quad (5)$$

$$FS_{nt}(1{:}NP\text{-}4)=\text{FS}(\text{sorte_index}(5{:}\ NP)). \quad (6)$$

Дія 7. Створення нових місць за допомогою ковзання АБЛ. На етапі створення нових місць використовуються три основні сценарії. Розглянемо детально кожний з них.

Дія 7.1 Білки-летяги на горіхових деревах жолудів прагнуть рухатися до горіхових дерев гікорі. Нові ореоли харчування можна створити наступним чином:

$$FS_{at}^{new} = \begin{cases} FS_{at}^{old} + d_g G_c\left(FS_{ht}^{old} - FS_{at}^{old}\right), if R_1 \geq P_{dp} \\ \text{random} \quad \text{location, otherwise} \end{cases}, \quad (7)$$

де d_g – випадкова відстань ковзання АБЛ, R_1 – функція, яка повертає значення рівномірного розподілу на інтервалі [0, 1], а G_c – константа ковзання АБЛ.

Дія 7.2 Деякі АБЛ, які живуть на звичайних деревах, можуть рухатися до горіхового дерева, щоб задовольнити свої щоденні потреби в енергії. Нові ореоли харчування АБЛ можна створити таким чином:

$$FS_{nt}^{new} = \begin{cases} FS_{nt}^{old} + d_g G_c\left(FS_{at}^{old} - FS_{nt}^{old}\right), if R_2 \geq P_{dp} \\ random \quad location, otherwise \end{cases}, \quad (8)$$

де R_2 – це функція, яка повертає значення з рівномірного розподілу на інтервалі [0, 1].

Дія 7.3. Деякі АБЛ на звичайних деревах можуть перейти до горіха гікорі, якщо вони вже задовольнили свої щоденні потреби в енергії. У цьому сценарії нове розташування білок може бути згенеровано таким чином:

$$FS_{nt}^{new} = \begin{cases} FS_{nt}^{old} + d_g G_c\left(FS_{ht}^{old} - FS_{nt}^{old}\right), if R_3 \geq P_{dp} \\ random \quad location, otherwise \end{cases}, \quad (9)$$

де R_3 – це функція, яка повертає значення з рівномірного розподілу на інтервалі [0, 1].

У всіх сценаріях відстань ковзання АБЛ d_g вважається в інтервалі між 9 і 20 м [37]. Однак це значення є досить великим

і може внести великі збурення(7)−(9) і може призвести до незадовільної роботи алгоритму. Для досягнення прийнятної продуктивності алгоритму введено масштабний коефіцієнт (*sf*) як дільник d_g і його значення вибрано рівним 18 [37].

Дія 8. Перевірка наявності хижака. На даному етапі АБЛ перевіряється наявність хижаків. При наявності хижаків перехід до дії 9. При відсутності хижаків перехід до дії 10.

Дія 9. Дії АБЛ при наявності хижака. Коли АБЛ створюють нові місця, на їхню природну поведінку впливає присутність хижаків, і це контролюється присутністю хижака ймовірність P_{dp}. На ранній стадії пошуку популяція АБЛ часто далеко від джерела їжі і ареал його поширення великий. Таким чином він стикається з великою загрозою з боку хижаків. З плином еволюції локації АБЛ знаходяться поблизу джерела їжі (оптимальне рішення). У цьому випадку ареал поширення популяції АБЛ стає все меншим і очікується менша загроза з боку хижаків. Таким чином, для підвищення експлуатаційної здатності АПБ, адаптивний P_{dp}, який динамічно змінюється як функція номера ітерації, приймається таким чином:

$$P_{dp} = \left(Pdpmin_{dpmax} \times \left(1 - Iter/Iter_{max}()^{10}{}_{dpmin} \right) \right) \quad (10)$$

де $P_{dp\max}$ та $P_{dp\min}$ – максимальна та мінімальна ймовірність присутності хижака відповідно.

Дія 10. Перевірка умови сезонного моніторингу АБЛ.

Харчова поведінка АБЛ значною мірою залежить від сезонних коливань. Тому умова сезонного моніторингу є введеною в алгоритм, щоб запобігти потраплянню алгоритму в локальні оптимальні рішення.

Спочатку обчислюється сезонна постійна S_c та її мінімальне значення:

$$S_c^t = \sqrt{\sum_{k=1}^{n}\left(FS_{at,k}^t - FS_{ht,k}\right)^2}, t = 1,2,3. \quad (11)$$

$$S\frac{10E-6}{365^{Iter/(Iter_{max}())}}_{cmin} \quad (12)$$

Потім перевіряється умова сезонного моніторингу. За умови $S_c^t \langle S_{cmin}$, зима закінчилася і АБЛ, які втрачають здатність досліджувати ліс, будуть знову випадково переміщати свої місця пошуку джерела їжі:

$$FS_{nt}^{new} = FS_L + Levy(n) \times (FS_U - FS_L), \quad (13)$$

де:

$$Levy(x) = 0{,}01 \times \frac{r_a \times \sigma}{|r_b|^{1/\beta}}, \quad (14)$$

де r_a і r_b – це дві функції, які повертають значення з рівномірного розподілу Леві на інтервалі [0, 1], β – константа (β = 1,5 у даному дослідженні), а σ розраховується наступним чином:

$$\sigma = \left(\frac{\Gamma(1+\beta)\times sin(\pi\beta/2)}{\Gamma((1+\beta)/2)\times\beta\times 2^{((\beta-1)/2)}}\right)^{1/\beta}, \quad (15)$$

де $\Gamma(x) = (x-1)!$.

Дія 11. Перевірка критерію зупинки. Алгоритм завершується, якщо виконано максимальну кількість ітерацій. В іншому випадку поведінка генерації нових місць і перевірки умов сезонного моніторингу повторюється.

Дія 12. Генерація позицій АБЛ з урахуванням ступеню зашумленості даних.

За умови R_1, R_2, R_3<P_{dp}, АБЛ продовжують ковзати до наступних потенційних місць для їжі, різні особини, як

правило, мають різні судження та їхні напрямки ковзання та процедури змін. Ковзання відбувається з урахуванням ступеню зашумленості даних, який розподілюється від 0 до 1. Іншими словами, кормова поведінка АБЛ має характеристики випадковості та нечіткості. Ці характеристики можна штучно описати та інтегрувати за допомогою звичайної хмарної моделі. У моделі звичайна хмарна модель генератору замість рівномірно розподілених випадкових функцій використовується для відтворення нового місця для кожної білки-летяги. Таким чином, (7)−(9) замінюються такими рівняннями:

$$FS_{at}^{new} = \begin{cases} FS_{at}^{old} + d_g G_c\left(FS_{ht}^{old} - FS_{at}^{old}\right), if\, R_1 \geq P_{dp} \\ Cx\left(FS_{at}^{old}, En, He\right), otherwise \end{cases}, \quad (16)$$

$$FS_{nt}^{new} = \begin{cases} FS_{nt}^{old} + d_g G_c\left(FS_{at}^{old} - FS_{nt}^{old}\right), if\, R_2 \geq P_{dp} \\ Cx\left(FS_{nt}^{old}, En, He\right), otherwise \end{cases}, \quad (17)$$

$$FS_{nt}^{new} = \begin{cases} FS_{nt}^{old} + d_g G_c\left(FS_{ht}^{old} - FS_{nt}^{old}\right), if\, R_3 \geq P_{dp} \\ Cx\left(FS_{nt}^{old}, En, He\right), otherwise \end{cases}, \quad (18)$$

де *En* (ентропія) представляє вимірювання невизначеності якісної концепції та *He* (гіперентропія) є невизначеним ступенем ентропії *En* [42]. Зокрема, у (16)−(18) *En* означає радіус пошуку, а *He* = 0,1 *En* використовується для представлення стабільності пошуку. На ранніх ітераціях вимагається велике *En*, оскільки розташування білок-летяг часто далеко від оптимального рішення. Під умовою кінцевих поколінь, де розташування популяції близьке до оптимального рішення, менший *En* підходить для точного налаштування рішень. Тому радіус пошуку *En* динамічно змінюється з номером ітерації:

$$En = En\left(1 - Iter/Iter_{max}()^{10}{}_{dpmin}\right)_{max} \quad (19)$$

де $En_{max} = (FS_U - FS_L)/4$ – максимальний радіус пошуку.

Дія 13. Прискорення інтенсивності пошуку ареалів харчування АБЛ.

У базовому АБЛ всі розміри однієї особини АБЛ оновлюються одночасно. Головний недолік цього процесу – принцип полягає в тому, що різні ареали харчування є залежними і зміна одного ареалу харчування може мати негативний вплив на інші, заважаючи їм знайти оптимальні змінні у своїх власних ареалах.

Для подальшого посилення інтенсивного пошуку кожного ареалу харчування, наступні кроки виконуються для кожної ітерації. Новогенероване рішення виробляється:

$$FS_{best,j}^{new} = Cx\left(FS_{best,j}^{old}, En, He\right), j = 1,2,\ldots,n. \quad (20)$$

Дія 14. Навчання баз знань АБЛ.

В зазначеному дослідженні для навчання баз знань кожного АБЛ використовується розроблений у дослідженні [2] метод навчання на основі штучних нейронних мереж, що еволюціонують для зміни характеру пересування кожного АБЛ, для більш точних результатів аналізу в подальшому.

Дія 15. Визначення кількості необхідних обчислювальних ресурсів, інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень.

З метою недопущення зациклювання обчислювань на діях 1−14 даної методики, та підвищення оперативності обчислювань додатково визначається завантаженість системи. При перевищенні визначеного порогу обчислювальної складності

визначається кількість програмно-апаратних ресурсів які необхідно додатково залучити, за допомогою методу, запропонованого в роботі [37].

Кінець алгоритму.

2.Розробка методики пошуку рішень з використанням удосконаленого алгоритму імператорських пінгвінів

Алгоритм, що пропонується, є удосконаленим алгоритмом імператорських пінгвінів та складається з такої послідовності дій.

Дія 1. Введення вихідних даних. На даному етапі вводяться вихідні дані, що наявні про об'єкт, що підлягає аналізу. Також відбувається ініціалізація наявної моделі об'єкту аналізу, виконується заповнення матриці рішення D: кожен стовпець заповнюється підмножиною F_k.

Дія 2. Виставлення агентів по площині пошуку.

На даному етапі відбувається виставлення АІП з урахування типу невизначеності про об'єкт, що підлягає аналізу та проводиться ініціалізація базової моделі стану об'єкту [2, 19, 21]. При цьому ступінь невизначеності може бути: повна інформованість; часткова невизначеність та повна невизначеність. Зазначене здійснюється за допомогою відповідних корегувальних коефіцієнтів, які задаються на етапі аналізу.

Дія 3. Нумерація АІП в зграї, i, $i\epsilon$ [0,S].

Оскільки пінгвіни – соціальні тварини, то кожен член зграї бере участь у загальному теплообміні: всі АІП випромінюють тепло, яке приваблює інших членів колонії АІП.

Дія 4. Задання початкової швидкості АІП та теплового випромінювання кожного АІП.

Початкове швидкість v_0 кожного АІП визначається наступним виразом:

$$v_i = (v_1, v_2 \dots v_S), v_i = v_0. \quad (21)$$

Початкове теплове випромінювання кожного АІП визначається виразом:

$$T_i = (T_1, T_2 \dots T_S), T_i = T_{max} \quad (22)$$

T_i – значення теплового випромінювання АІП з номером i, $T_{\max}$ – максимальне теплове випромінювання АІП.

Дія 5. Розрахунок становища кожного АІП на загальній площі пошуку та його вартості.

Вартість кожного АІП розраховується за формулою:

$$Q = A\varepsilon\sigma T_s^4 e^{-\mu x}, \quad (23)$$

де A – повна площа поверхні АІП; ε – випромінювальна здатність пташиного оперення АІП; σ – постійна Больцмана; T_i – температура тіла АІП;

μ – коефіцієнт ослаблення теплового випромінювання кожного АІП, який розраховується з урахуванням ступеню зашумленості вихідних даних про об'єкт аналізу, на основі методу розробленого в роботах [22, 24];

x – відстань до найближчого пінгвіна у метрах.

Також на даному етапі відбувається порівняння вартості кожного АІП поміж собою. АІП завжди рухаються до агенту, який має низьку вартість (високу теплову інтенсивність) поглинання. Вартість агенту визначається згідно з потрібною функцією, яка в якості аргументів приймає координати даного агента. Іншими словами, пінгвін, що має найближчу позицію до глобального оптимуму функції, матиме найменшу вартість, а отже, до нього рухатимуться інші.

Дія 6. Наближення (тяжіння) АІП до іншого АІП.

Таким чином, пінгвіни збираються у скупчення. Проте агенти рухаються не лінійно, а спіралеподібно. Спіралевидний рух АІП описується формулою:

$$\begin{cases} x_k = ae^{b\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}} \times \cos\left\{\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}\right\}, \\ y_k = ae^{b\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}} \times \sin\left\{\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}\right\} \end{cases} \quad (24)$$

де a – зріст пінгвіна; b – товщина пінгвіна; Q – привабливість пінгвіна (розраховується з виразу (3)).

Дія 7. Зміна траєкторії руху АІП.

Щоб не обмежуватися одноманітною спіральною доріжкою, необхідний випадковий компонент, який введемо, використовуючи формулу (24), таким чином:

$$\begin{cases} x_k = ae^{b\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}} \times \cos\left\{\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}\right\}+\varphi\varepsilon_i; \\ y_k = ae^{b\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}} \times \sin\left\{\frac{1}{b}\ln\left\{(1-Q)e^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}+Qe^{b\tan^{-1}\frac{y_i}{x_i}}\right\}\right\}+\varphi\varepsilon_i; \end{cases} \quad (25)$$

де φ – коефіцієнт мутації; ε –вектор, невизначеності інформації про стан об'єкту аналізу.

Дія 8. Відбір кращих особин зі зграї АІП.

На даному етапі за допомогою удосконаленого генетичного алгоритму запропонованого авторами в дослідженні [25] за показниками зниження потужності випромінювання тепла кожним АІП, коефіцієнтом мутації та

коефіцієнтом ослаблення відбувається відбір найкращих АІП в зграї.

Дія 9. Ранжування отриманих рішень та їх сортування.

Після перерахунку позиції АІП, згідно з (24), додається коефіцієнт мутації, як було показано у (25). Вартість АІП знову порівнюються, відбирається кращий результат. Після кожної ітерації необхідно відсортувати найкращі рішення та знизити кількість теплової радіації, коефіцієнти мутації та ослаблення.

Дія 10. Навчання баз знань АІП.

В зазначеному дослідженні для навчання баз знань кожного АІП використовується розроблений у дослідженні [2] метод навчання на основі штучних нейронних мереж, що еволюціонують для зміни характеру пересування кожного АІП, для більш точних результатів аналізу в подальшому.

Дія 11. Визначення кількості необхідних обчислювальних ресурсів, інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень.

З метою недопущення зациклювання обчислювань на діях 1−10 даної методики, та підвищення оперативності обчислювань додатково визначається завантаженість системи. При перевищенні визначеного порогу обчислювальної складності визначається кількість програмно-апаратних ресурсів які необхідно додатково залучити, за допомогою методу, запропонованого в роботі [37].

Кінець алгоритму.

Оцінка ефективності запропонованих методик.

Ефективність удосконаленого АБЛ порівнюється з наступними алгоритмами природньої оптимізації, включаючи базовий АБЛ, алгоритм оптимізації плодової мушки, покращений алгоритм оптимізації плодової мушки та алгоритм оптимізації польоту плодової мушки на основі хмарної моделі. порівняння проводилась з унімодальними та мультимодальними функціями. Кожна функція розраховується

для десяти незалежних прогонів, щоб краще порівнювати результати різних алгоритмів.

Результати порівняльного аналізу наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу

Параметр	Удоско-налений АБЛ	Базовий АБЛ	Алгоритм рою частинок	Алгоритм оптимізації польоту плодової мушки на основі хмарної моделі	Удоско-налений алгоритм оптимізації плодової мушки	Алгоритм опти-мізації плодової мушки
$Iter_{max}$	10000	10000	10000	10000	10000	10000
NP	50	50	50	50	50	50
G_c	1.9	1.91	-	-	-	-
sf	18	18	-	-	-	-
P_{dpmax}	0,12	-	-	-	-	-
P_{dpmin}	0,001	-	-	-	-	-
P_{dp}	-	0,15	-	-	-	-
C_1і C_2	-	-	2.1	-	-	-
w	-	-	0,91	-	-	-
En_max	-	-	-	(UB−UL)/4	-	-
λ_{max}	-	-	-	-	(UB−UL)/2	-
λ_{min}	-	-	-	-	0,000014	-
$randValue$	-	-	-	-	-	1

Вихідні дані для порівняльного аналізу ефективності запропонованого АБЛ встановлюються однаковими для всіх алгоритмів, наприклад розмір сукупності NP = 50; максимальне число ітерацій $Iter_{max}$ = 10 000. Специфічні параметри алгоритму обрано так само. Таблиця 1 узагальнює як загальні, так і специфічні параметри для удосконаленого

АБЛ та інших п’яти алгоритмів. Значення помилки, визначене як ($f(x) – F_{min}$), записується для рішення x, де $f(x)$ – оптимальне значення придатності функції, розраховане алгоритмами, а F_{min} – справжнє мінімальне значення функції. Розраховується середнє та стандартне відхилення значень похибок для всіх незалежних прогонів.

В результаті моделювання були отримані набори вхідних параметрів, що забезпечують оптимальну роботу алгоритму заданих умов (таблиця 2).

Таблиця 2

Результати роботи алгоритму АІП для тестових функцій

Функція	Розмірність функції	Кількість АІП	Кількість ітерацій	Результат	Середній час, сек.
Де Джонга (глобальний оптимум: 0)	2	4	10000	0	0
	5	14		0	0,1
	10	28		0,001	3,17
	30	30		0,007	30,42
Растригіна (глобальний оптимум: 0)	2	6	10000	0	0
	5	64		0	18,23
	10	50		0,03	62,5
	30	50		0,97	528,4
Гривонка (глобальний оптимум: 0)	2	6	10000	0	0
	5	16		0,002	0,17
	10	30		0,004	4,77
	30	43		0,028	89,38
Еклі (глобальний оптимум: 0)	2	6	10000	0	0
	5	24		0,001	0,15
	10	42		0,013	3,24
	30	50		0,021	66,73
Букіна (глобальний оптимум: 0)	2	8	10000	0	0
	5	20		0,002	2,08
	10	40		0,03	4,16
	30	50		0,85	70,4

Аналізуючи результати роботи удосконаленого алгоритму, наведені в таблиці 2, можна помітити, що для функцій з невеликою кількістю параметрів алгоритм демонструє свою найбільшу ефективність, проте при збільшенні розмірності багатоекстремальних функцій зі складним ландшафтом (таких як функції Растригіна, Гривонка, Букіна) відбувається невелике відхилення від глобального оптимуму, це відхилення можна згладити збільшенням кількості ітерацій та агентів, які впливають на тривалість роботи методу. Окремо слід зазначити функцію Розенброка: при збільшенні числа параметрів більше 10 АБЛ показує досить помітну розбіжність від оптимального рішення, тому щоб досягти необхідної точності потрібно серйозне підвищення часових витрат, що робить метод неефективним у даному конкретному випадку. Можна помітити, що удосконалений АБЛ здатний збігатися до справжнього значення для більшості унімодальних функцій із найшвидшою швидкістю збіжності та найвищою точністю, тоді як результати збіжності алгоритму рою частинок та алгоритму плодової мушки далекі від задовільних.

На підставі проведених досліджень можна сказати, що АБЛ більш ефективний для роботи з функціями з невеликою кількістю параметрів, однак одним із напрямів підвищення точності знайдених рішень для багатопараметричних мультимодальних функцій є модифікації або гібридизації методу з іншими алгоритмами.

Для оцінки ефективності досліджуваної методики з використанням удосконаленого АІП проведено моделювання з використанням деяких функцій глобальної оптимізації з прикладу низки тестових функцій, зокрема багатоекстремальних функцій зі складним ландшафтом. В результаті моделювання були отримані набори вхідних параметрів, що забезпечують оптимальну роботу алгоритму заданих умов (таблиця 3).

Аналізуючи результати роботи удосконаленого алгоритму, наведені в таблиці 3, можна помітити, що для функцій з невеликою кількістю параметрів алгоритм демонструє свою найбільшу ефективність, проте при збільшенні розмірності багатоекстремальних функцій зі складним ландшафтом (таких як функції Растригіна, Гривонка, Букіна) відбувається невелике відхилення від глобального оптимуму, це відхилення можна згладити збільшенням кількості ітерацій та агентів, які впливають на тривалість роботи методу.

Таблиця 3

Результати роботи алгоритму АІП для тестових функцій

Функція	Розмірність функції	Кількість АІП	Кількість ітерацій	Результат	Середній час, сек.
Де Джонга (глобальний оптимум: 0)	2	4	4	0	0
	5	14	18	0	0,1
	10	28	35	0,001	3,17
	30	30	80	0,007	30,42
Растригіна (глобальний оптимум: 0)	2	6	8	0	0
	5	64	40	0	18,23
	10	50	100	0,03	62,5
	30	50	300	0,97	528,4
Гривонка (глобальний оптимум: 0)	2	6	4	0	0
	5	16	15	0,002	0,17
	10	30	40	0,004	4,77
	30	43	46	0,028	89,38
Еклі (глобальний оптимум: 0)	2	6	4	0	0
	5	24	16	0,001	0,15
	10	42	32	0,013	3,24
	30	50	50	0,021	66,73
Букіна (глобальний оптимум: 0)	2	8	4	0	0
	5	20	15	0,002	2,08
	10	40	35	0,03	4,16
	30	50	42	0,85	70,4

Окремо слід зазначити функцію Розенброка: при збільшенні числа параметрів більше 10 АІП показує досить помітну розбіжність від оптимального рішення, тому щоб досягти необхідної точності потрібно серйозне підвищення часових витрат, що робить метод неефективним у даному конкретному випадку.

На підставі проведених досліджень можна сказати, що АІП більш ефективний для роботи з функціями з невеликою кількістю параметрів, однак одним із напрямів підвищення точності знайдених рішень для багатопараметричних мультимодальних функцій є модифікації або гібридизації методу з іншими алгоритмами.

Результати порівняльної оцінки по критерію оперативності оцінювання з відомими науковими дослідженнями наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати розв'язання завдання

№ ітерації	Метод гілок та границь [17]	Генетичний алгоритм [12]	Канонічний алгоритм АІП [23]	Удосконалений алгоритм АІП
N	*T*, сек	*T*, сек	*T*, сек	*T*, сек
5	1,125	1,125	1,1	1,05
10	0,625	0,625	0,611	0,450
15	48,97	58,20	56,2	55,41
20	106,72	44,29	42,75	40,21
30	–0,1790	–0,0018	–0,0003	–0,00007
40	–0,158	–0,070	–0,041	–0,06
50	97,76	–974,30	–3,83	–331,19
100	–133,28	–195,71	–195,15	–198,12
200	**7980,89**	**7207,49**	**7222,16**	**7022,85**

Як видно з табл. 4, виграш зазначеної методики пошуку рішень складає від 13 до 17 % по критерію оперативності обробки даних.

Висновки.

1. Визначено алгоритм реалізації методики з використанням удосконаленого алгоритму імператорських пінгвінів, завдяки додатковим та удосконаленим процедурам що дозволяє:

– враховується тип невизначеності та зашумленості даних;

– врахувати наявні обчислювальні ресурси системи аналізу стану об'єкту аналізу;

– врахувати пріоритетність пошуку АІП;

– провести початкове виставлення особин АІП з урахуванням типу невизначеності;

– провести точне навчання особин АІП;

– провести визначення найкращих особин АР за допомогою генетичного алгоритму;

– провести локальний та глобальний пошук з урахуванням ступеню зашумленості даних про стан об'єкту аналізу;

– провести навчання баз знань, що здійснюється шляхом навчання синаптичних ваг штучної нейронної мережі, типу та параметрів функції належності, а також архітектури окремих елементів і архітектури штучної нейронної мережі в цілому;

– застосовувати як універсальний інструмент вирішення завдання аналізу стану об'єктів аналізу за рахунок ієрархічності опису об'єктів аналізу;

– перевірити адекватність отриманих результатів;

– уникнути проблеми локального екстремуму.

2. Проведений приклад використання запропонованої методики. Зазначений приклад показав підвищення ефективності оперативності обробки даних на рівні 13–17 % за рахунок використання додаткових удосконалених процедур додавання

корегувальних коефіцієнтів щодо невизначеності та зашумленості даних, відбору АІП, а також навчання АІП.

3. Визначено алгоритм реалізації методики з використанням удосконаленого алгоритму білок летяг, завдяки додатковим та удосконаленим процедурам що дозволяє:

– враховується тип невизначеності та зашумленості даних;

– реалізувати адаптивні стратегії пошуку джерел харчування;

– врахувати присутність хижака при виборі джерел харчування;

– врахувати наявні обчислювальні ресурси системи аналізу стану об'єкту аналізу;

– здійснити зміну площі пошуку окремими АБЛ;

– врахувати пріоритетність пошуку АБЛ;

– провести початкове виставлення особин АБЛ з урахуванням типу невизначеності;

– провести точне навчання особин АБЛ;

– провести визначення найкращих особин АБЛ за допомогою генетичного алгоритму;

– провести локальний та глобальний пошук з урахуванням ступеню зашумленості даних про стан об'єкту аналізу;

– провести навчання баз знань, що здійснюється шляхом навчання синаптичних ваг штучної нейронної мережі, типу та параметрів функції належності, а також архітектури окремих елементів і архітектури штучної нейронної мережі в цілому;

– застосовувати як універсальний інструмент вирішення завдання аналізу стану об'єктів аналізу за рахунок ієрархічності опису об'єктів аналізу;

– перевірити адекватність отриманих результатів;

– уникнути проблеми локального екстремуму.

2. Проведений приклад використання запропонованої методики. Зазначений приклад показав підвищення ефектив-

ності оперативності обробки даних на рівні 21–25 % за рахунок використання додаткових удосконалених процедур додавання корегувальних коефіцієнтів щодо невизначеності та зашумленості даних, відбору АБЛ, а також навчання АБЛ.

Список використаних джерел:

1. I. Alieinykov, K. A. Thamer, Y. Zhuravskyi, O. Sova, N. Smirnova, R. Zhyvotovskyi, S.Hatsenko, S. Petruk, R. Pikul, A. Shyshatskyi. Development of a method of fuzzy evaluation of information and analytical support of strategic management. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. Vol. 6. No. 2 (102). 2019. pp. 16–27. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2019.184394.

2. A. Koshlan, O. Salnikova, M. Chekhovska, R. Zhyvotovskyi, Y. Prokopenko, T. Hurskyi, A. Yefymenko, Y. Kalashnikov, S. Petruk, A. Shyshatskyi. Development of an algorithm for complex processing of geospatial data in the special-purpose geoinformation system in conditions of diversity and uncertainty of data. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. Vol. 5. No. 9 (101). 2019. pp. 16–27. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2019.180197.

3. V. Dudnyk, Yu. Sinenko, M. Matsyk, Ye. Demchenko, R. Zhyvotovskyi, Iu. Repilo, O. Zabolotnyi, A. Simonenko, P. Pozdniakov, A.Shyshatskyi. Development of a method for training artificial neural networks for intelligent decision support systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. Vol. 3. No. 2 (105). 2020. pp. 37–47. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.203301.

4. Shyshatskyi A. Method of multicriterial evaluation of the state of the special purposes of radio communication system channels / A. Shyshatskyi, O. Zhuk, R. Zhyvotovskyi, P. Zhuk // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. - 2017. - № 4. - С. 75-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nitps_2017_4_12.

5. Shyshatskyi, A., Sova, O., Zhuravskyi, Y., Zhyvotovskyi, R., Lyashenko, A., Cherniak, O., Zinchenko, K., Lazuta, R., Melnyk, A., & Simonenko, A. (2019). Development of resource distribution model of automated control system of special purpose in conditions of insufficiency of information on operational development. Technology Audit and Production Reserves,. Vol. 1, No 2(51), pp. 35–39. https://doi.org/10.15587/2312-8372.2020.198082.

6. Nalapko, O., Sova, O., Shyshatskyi, A., Protas, N., Kravchenko, S., Solomakha, A., Neroznak, Y., Gaman, O., Merkotan, D., & Miahkykh, H. (2021). Analysis of methods for increasing the efficiency of dynamic routing protocols in telecommunication networks with the possibility of self-organization. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 5, No. 2(61), pp. 44–48. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021. 239096.

7. Pievtsov, H., Turinskyi, O., Zhyvotovskyi , R., Sova , O., Zvieriev, O., Lanetskii, B., and Shyshatskyi , A. (2020). Development of an advanced method of finding solutions for neuro-fuzzy expert systems of analysis of the radioelectronic situation. EUREKA: Physics and Engineering, No. (4), pp. 78-89. https://doi.org/ 10.21303/2461-4262.2020.001353.

8. P. Zuiev, R. Zhyvotovskyi, O. Zvieriev, S. Hatsenko, V. Kuprii, O. Nakonechnyi, M. Adamenko, A. Shyshatskyi, Y. Neroznak, V. Velychko. Development of complex methodology of processing heterogeneous data in intelligent decision support systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2020, Vol. 4, No. 9 (106), pp. 14-23. DOI: https://doi.org/ 10.15587/1729-4061.2020.208554.

9. Minochkin, A., Shyshatskyi, A., Hasan, V., Hasan, A., Opalak, A., Hlushko, A., Demchenko, O., Lyashenko, A., Havryliuk, O., & Ostapenko, S. (2021). The improvement of method for the multi-criteria evaluation of the effectiveness of the control of the structure and parameters of interference protection of special-purpose radio

communication systems. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 4, No.2(60), pp. 22–27. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.235465.

10. Shyshatskyi, A., Ovchynnyk, V., Momotov, A., Protas, N., & Solomakha, A. (2021). Development of a mathematical model of radio resource management of special purpose radio communication systems based on an evolutionary approach. Technology Audit and Production Reserves. Vol. 1, No. 63, pp. 15–20. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2022.251918.

11. Mahdi Q. A., Shyshatskyi A., Prokopenko Y., Ivakhnenko T.., Kupriyenko D.., Golian V., Lazuta R., Kravchenko S.., Protas N. & Momit A.. Development of estimation and forecasting method in intelligent decision support systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 2021, Vol. 3, No. 9(111), pp. 51–62. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.232718.

12. Shyshatskyi, A., Tiurnikov, M., Suhak, S., Bondar, O., Melnyk, A., Bokhno, T., & Lyashenko, A.. Методика оцінки ефективності системи зв'язку оперативного угруповання військ. Сучасні інформаційні системи. 2020. Том 4, № 1, с. 107–112. https://doi.org/10.20998/2522-9052.2020.1.16.

13. Sova, O., Shyshatskyi, A., Salnikova, O., Zhuk, O., Trotsko, O., & Hrokholskyi, Y. Development of a method for assessment and forecasting of the radio electronic environment. EUREKA: Physics and Engineering, 2021, No. 4, pp. 30-40. https://doi.org/10.21303/2461-4262.2021.001940.

14. Oleg Sova, Hryhorii Radzivilov, Andrii Shyshatskyi, Dmytro Shevchenko, Bohdan Molodetskyi, Vitalii Stryhun, Yurii Yivzhenko, Yevhen Stepanenko, Nadiia Protas, & Oleksii Nalapko. (2022). Development of the method of increasing the efficiency of information transfer in the special purpose networks. Eastern-european Journal of Enterprise Technologies, 3(4 (117)), 6–14. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.259727.

15. Oleg Sova, Hryhorii Radzivilov, Andrii Shyshatskyi, Pavel Shvets, Valentyna Tkachenko, Serhii Nevhad, Oleksandr Zhuk, Serhii Kravchenko, Bohdan Molodetskyi, & Hennadii Miahkykh. (2022). Development of a method to improve the reliability of assessing the condition of the monitoring object in special-purpose information systems. Eastern-european Journal of Enterprise Technologies, 2(3 (116)), 6–14. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.254122.

16. Шишацький А.В., Сова О.Я., Журавський Ю.В., Троцько О.О. Методологічні засади інтелектуальної обробки даних в інтелектуальних системах підтримки прийняття рішень. Theoretical and scientific foundations in research in Engineering: collective monograph / Beresjuk O., Lemeschew M., Stadnijtschuk M., – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2022. 543 p. Available at :DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.TECH.1. URL: https://isg-konf.com/theoretical-and-scientific-foundations-in-research-in-engineering/.

17. Koval, M., Sova, O., Orlov, O., Shyshatskyi, A., Artabaiev, Y., Shknai, O., Veretnov, A., Koshlan, O., Zhyvylo, Y., & Zhyvylo, I. (2022). Improvement of complex resource management of special-purpose communication systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 5(9(119), 34–44. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.266009.

18. Fedoriienko, V., Koshlan, O., Kravchenko, S., Shyshatskyi, A., Vasiukova, N., Trotsko, O., Havryliuk, O., Sovik, O., Alieinik, O., & Svyryda, Y. (2021). Development of a methodological approach for processing different types of data in systems of special purpose. Technology Audit and Production Reserves, 6(2(62), 18–24. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.243950.

19. Abed, A. A., Repilo, I., Zhyvotovskyi, R., Shyshatskyi, A., Hohoniants, S., Kravchenko, S., Zhyvylo, I., Dieniezhkin, M., Protas, N., & Shcheptsov, O. (2021). Improvement of the method of estimation and forecasting of the state of the monitoring object in

intelligent decision support systems . Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 4(3(112), 43–55. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.237996.

20. Bezuhlyi, V., Oliynyk, V., Romanenko I., Zhuk, O., Kuzavkov, V., Borysov, O., Korobchenko, S., Ostapchuk, E., Davydenko, T., & Shyshatskyi, A. (2021). Development of object state estimation method in intelligent decision support systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 5(3 (113), 54–64. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.239854.

21. Koval, M., Sova, O., Shyshatskyi, A., Artabaiev, Y., Garashchuk, N., Yivzhenko, Y., Luscshay, Y., Dovhopoliuk, L., Haidenko, O., & Dorofeev, M. (2022). Improving the method for increasing the efficiency of decision-making based on bio-inspired algorithms . Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 6(4 (120), 6–13. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.268621.

22. Патент України на корисну модель №125600. Пристрій побудови маршрутів передачі інформації в мережах спеціального призначення із можливістю самоорганізації / О. Л. Налапко, О. Я. Сова, А. В. Шишацький; – № u201800332; заявл. 12.01.2018; опубл. 10.05.2018, бюл. № 9.

23. Shyshatskyi, A., Nechyporuk, O., Kuchuk, N., Stanovska, I., Nalapko, O., Shknai, O., Protas, N., Shostak, S., Binkovska, A., & Shapoval, P.. Development of a solution search method using an improved monkey algorithm. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 2023, Vol. 5, No. 4 (125), pp. 17–24. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.287003.

24. Патент України на корисну модель №133572 “Спосіб формування маршрутів передачі даних в мобільних радіомережах” / О. Я. Сова, В. П. Олексенко, С. В. Сальник, В. М. Остапчук, А. В. Шишацький, Р. М. Животовський, О. В. Жук // Номер заявки: u201811450, Дата подання заявки: 21.11.2018, Дата, з якої є чинними права на корисну модель: 10.04.2019, Публікація відомостей про видачу патенту: 10.04.2019, бюл. № 7.

25. Gaman, O., Shyshatskyi, A., Babenko, V., Pluhina, T., Degtyareva, L., Shaposhnikova, O., Pronin, S., Protas, N., Stasiuk, T., Kutsenko, I. (2023). An analysis of knowledge representation methods in intelligent decision-making support systems. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 5, No. 2 (73)), 16–19. doi: https://doi.org/10.15587/2706-5448.2023.289747.

26. Патент України на корисну модель № 148275 від 15.03.2021 "Пристрій обробки різнотипних даних в системах підтримки прийняття рішень". Моміт О. С., Дяченко С. А., Животовський Р. М., Шишацький А. В., Сальнікова О. Ф., Одарущенко О. Б., Дегтярьова Л. М., Кучук Н. Г., Кучук Г. А., Подорожняк А. О., Іжутова І. В., Прощин І. В. Зареєстрований 21.07.2021, бюл. № 29.

27. Налапко О. Л. Аналіз завдань і методів оцінки та вибору альтернатив рішень / О. Л. Налапко, О. Я. Сова, А. В. Шишацький. // International scientific and practical conference «Technical sciences: history, the present time, the future, EU experience» Wloclawek, Republic of Poland, September 27–28, 2019. Wloclawek: Izdevnieciba «Baltija Publishing». – 2019. – С. 75–78.

28. Шишацький А. В, Налапко О. Л., Одарущенко О. Б(2021). Основні біоінспіровані алгоритми обробки різнотипних даних. Інтеграція інформаційних систем і інтелектуальних технологій в умовах трансформації інформаційного суспільства: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції, що присвячена 50-ій річниці кафедри інформаційних систем та технологій. Полтава: ПДАУ, 2021. 109-114. https://doi.org/ 10.32782/978-966-289-562-9.

29. Шишацький А. В., Одарущенко О. Б., Налапко О. Л., Шкнай О. В., Кравченко С. І., Протас Н. М. Математична модель системи захисту інформації на основі еволюційного підходу. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXIII Міжнародної науково-

практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Дікірх (Люксембург): ГО «ВАДНД», 07 серпня 2022 р. С. 286-303.

30. Salnikova, O., Hatsenko, S., Shknai, O., Veretnov, A., Shyshatskyi, A. Complex methodology for assessing information and analytical supply in decision support systems. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І. В. Жукової, Є. О. Романенка. м. Орхус (Данія): ГО «ВАДНД», 07 вересня 2022 р. С. 399-410.

31. Шишацький А. В., Ляшенко Г. Т., Бохно Т. Р. Розробка методики нечіткого оцінювання альтернатив рішень. XVI міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба "Новітні технології – для захисту повітряного простору": тези доповідей, 15 – 16 квітня 2020 року. – Х.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2020. С. 434.

32. Журавський Ю. В., Шишацький А. В. Динамічна модель інформаційного конфлікту з урахуванням можливостей сторін. Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи: І міжнар. наук.-практ. конф., 1 жо-вт. 2020 р: тези доповідей / Міністерство оборони України, НУОУ імені Івана Черняховського. – К. : НУОУ, 2020. – С. 95.

33. Shyshatskyi, A. Artabaiev, Y., Dorofeev, M. Analysis of cognitive modeling methods states of real-time dynamic systems. International scientific conference «Interaction between science and technology in modern conditions»: conference proceedings (November 3–4, 2022. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. pp. 29-32.

34. Shyshatskyi, A., Hurskyi, T., Vdovytskyi, Y., Vozniak, R., Nalapko, O., Andriishena, H., Shabanova-Kushnarenko, L., Protas, N., Vakulenko, Y., & Pyvovarchuk, S. (2023). Development of method

for the identification of hybrid challenges and threats in the national security management system. Technology Audit and Production Reserves, No. 2(70), pp. 16–19. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2023.276544.

35. Sova, O., Zhuravskyi, Y., Zaitsev, M., Shyshatskyi, A., Andriishena, H. (2022). Development of an approach to the creation of an intellectual system of national security management. ScienceRise, No. 6, pp. 18–24. doi: http://doi.org/10.21303/2313-8416.2022.002811.

36. Шишацький А.В., Одарущенко О.Б., Кашкевич С.О., Пилипчук І.Ю., Мягких Г.Г. Обґрунтування методів інтелектуального аналізу даних для вирішення задачі прийняття рішень в умовах невизначеності впливу обстановки. Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, April 7, 2023. Pisa, Italian Republic: European Scientific Platform. pp. 93-87. ISBN 979-8-88955-784-5, DOI 10.36074/scientia-07.04.2023.

37. Романов О. М., Шишацький А. В., Налапко О. Л. Розробка методу підвищення оперативності передачі інформації в мережах спеціального призначення. Modernн aspekty vědy: XXI. Dнl mezinбrodnн kolektivnн monografie / Mezinбrodnн Ekonomickэ Institut s.r.o.. Českб republika: Mezinбrodnн Ekonomickэ Institut s.r.o., 2022. С. 381-403.

38. Koval, V., Shyshatskyi, A., Ransevych, R., Gura, V., Nalapko, O., Shypilova, L., Protas, N., Volkov, O., Stanovskyi, O., & Chaikovska, O. (2023). Development of a method for the search of solutions in the sphere of national security using bio-inspired algorithms. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, Vol. 3, No. 4 (123), pp. 6–13. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.280355.

39. Tarkhan, A. B., Zhuravskyi, Y., Shyshatskyi, A., Pluhina, T., Dudnyk, V., Kiris, I., Nalapko, O., Protas, N., Neronov, S., & Nechyporuk, V. (2023). Development of a solution search method using an improved fish school algorithm . Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, Vol. 4, No. 4 (124), pp. 27–33. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.284315.

40. Nechyporuk, O., Sova, O., Shyshatskyi, A., Kravchenko, S., Nalapko, O., Shknai, O., Klimovych, S., Kravchenko, O., Kovbasiuk, O., & Bychkov, A. (2023). Development of a method of complex analysis and multidimensional forecasting of the state of intelligence objects . Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, Vol 2, No. 4 (122), pp. 31–41. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.276168.

41. Шишацький А. В., Зайцев М. М., Гаценко С. С. Аналіз характеру сучасних воєнних конфліктів Україна в умовах сучас-них викликів та загроз: глобальний та націона-льний виміри: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 17 лют. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника, Л. М. Шипілової. Київ: На-вч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац.ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. С.46−49.

42. Koval, V., Nechyporuk, O., Shyshatskyi, A., Nalapko, O., Shknai, O., Zhyvylo, Y., Yerko, V., Kreminskyi, B., Kovbasiuk, O., Bychkov, A. (2023). Improvement of the optimization method based on the cat pack algorithm. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, Vol. 1, No.9 (121), pp. 41–48. doi: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.273786.

43. Nechyporuk, O., Sova, O., Shyshatskyi, A., Kravchenko, S., Nalapko, O., Shknai, O., Klimovych, S., Kravchenko, O., Kovbasiuk, O., Bychkov, A. Development of a method of complex analysis and multidimensional forecasting of the state of intelligence objects. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 2023, Vol. 2, No. 4 (122), pp. 31–41. doi: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.276168.

44. Sova, O., Zhuravskyi, Y., Shyshatskyi, A., Zhuk, O., Hurskyi, T., Nalapko, O., Vozniak, R., Hatsenko, S., Lyashenko, A., Havryliuk, O. Development of force distribution methodology and means of communication for the grouping of troops (forces) in operations. Technology Audit and Production Reserves, 2022, Vol. 5, No. 2 (67), pp. 6–9. doi: http://doi.org/10.15587/2706-5448.2022.264619.

45. Mahdi, Q. A., Shyshatskyi, A., Andriishena, H., Degtyareva, L., Protas, N., Vakulenko, Y., Odarushchenko, E., Havryliuk, O., Lyashenko, A., Kovalchuk, B. Development of a methodological approach to the research of special purpose communication systems. Technology Audit and Production Reserves, 2023, Vol. 1, No. 2 (69), pp. 15–19. doi: https://doi.org/10.15587/2706-5448.2023.274258.

46. Romanov, O., Shyshatskyi, A., Shknai, O., Yashchenok, V., Stasiuk, T., Trotsko, O., Protas, N., Miahkykh, H., Velychko, V., Balan, D. Development of methods for identifying the state of various dynamic objects. Technology Audit and Production Reserves, 2023, Vol. 3, No. 2 (71), pp. 6–10. doi: https://doi.org/10.15587/2706-5448.2023.279437.

47. Shyshatskyi, A., Stasiuk, T., Filipov, V., Nalapko, O., Protas, N., Berezanskyi, D., Zinchenko, M., Sovik, O., Makarchuk, V., Nechyporuk, V. The development of a method for assessing the security of complex technical systems using artificial immune systems. Technology Audit and Production Reserves, 2023, Vol. 4, No. 2 (72), pp. 6–9. doi: https://doi.org/10.15587/2706-5448.2023.284544.

ODDÍL 4. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

*§4.1 ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ (***Романенко Є.О.,** Збройні Сии України)

Вступ. Сьогодні Україна перебуває на шляху змін і реформ, спрямованих на підвищення ефективності діяльності всіх органів державної влади, в тому числі й судової гілки влади. Судова влада як одна із трьох гілок влади наділена повноваженнями у боротьбі з корупцією шляхом здійснення правосуддя. Проте, корупція вразила і судову гілку влади, тому питання боротьби з корупцією стосується і боротьби з нею в судовій владі. Проблема протидії корупції у сфері правосуддя є однією з найактуальніших соціальних, політичних і правових проблем. Адже, проголошуючи своє рішення від імені України, корумпований суддя підриває насамперед авторитет держави. Повага до рішень судів залежить від того, чи вірить суспільство у непідкупність суддів. Незалежна та гідна поваги система судових органів є основою справедливості в державі.

Виклад основного матеріалу. Голова Європейської комісії "За демократію через право" (Венеціанська комісія) Джанні Букіккіо ще в 2016р. сказав, що в Україні після перемоги Майдану зменшилася політична корупція, але рівень корупції в судах залишається значним, і з нею необхідно дійсно боротися. Інша проблема, за словами Букіккіо, пов'язана не тільки з корупцією, а й з простою некомпетентністю. За його словами, рішення судів часто недостатньо обґрунтовані, не поодинокі випадки, коли такі рішення приймалися і вищими судовими інстанціями.[1]

Корупція в судових органах шкодить суспільству на багатьох рівнях. З політичної точки зору, корупція в судах є однією з найважливіших ланок системної корупції, що ми бачимо в Україні. Корумпованість судів дозволяє здійснювати на них політичний вплив і перешкоджати системним змінам в державі;

З соціальної точки зору, у людей виникає відчуття нерівності всіх перед законом, відсутності справедливості, а отже падає довіра до держави в цілому;

З економічної точки зору корупція в судах взаємопов'язана з бідністю: місцевий український бізнес не може розвиватися, бо відчуває себе незахищеним, процвітає рейдерство, немає захисту приватної власності, корупція в судах очолює рейтинг перешкод для іноземних інвесторів.

Президент Володимир Зеленський 30 червня підписав Указ №359/2023, яким ввів у дію рішення Ради національної безпеки та оборони "Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя".[2] Цей документ пропонує низку нововведень, а також нагадує, що успішне проведення судової реформи є однією із семи базових вимог Європейського Союзу для подальшого просування європейської та євроатлантичної інтеграції України.[3]

У постанові РНБО сказано, що реформа судової системи в нашій країні – це "один з головних стрижнів демократичного розвитку Української держави".

РНБО звернулася до суб'єктів права законодавчої ініціативи щодо необхідності розгляду питання внесення наступних змін у:

1) Кримінальний кодекс України в частині посилення кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення у сфері правосуддя, передбачивши покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років з конфіскацією майна;

2) Кримінально-процесуальний кодекс в частині посилення ролі інституту суду присяжних і розширення випадків його застосування;

3) Закони України "Про судоустрій і статус суддів" та "Про Вищу раду правосуддя" щодо:

– проведення Вищою радою правосуддя перевірки всіх суддів Верховного суду (ВС)на предмет можливого вчинення дисциплінарних проступків, грубого чи систематичного нехтування обов'язками судді, підтвердження законності джерел походження майна;

– удосконалення порядку обрання суддів Верховного суду до Великої палати ВС і запровадження механізму їх відкликання зборами суддів відповідних касаційних судів;

– проведення перевірки (за рішенням Вищої ради правосуддя) щодо можливого вчинення дисциплінарних проступків, грубого чи систематичного нехтування обов'язками судді, підтвердження законності джерел походження майна всіх суддів відповідного суду в разі повідомлення одному із суддів цього суду про підозру в отриманні неправомірної вигоди;

– перегляду й корегування процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності з чітким визначенням кожної з підстав дисциплінарної відповідальності судді та кореспондуючого виду дисциплінарного стягнення, а також умов та строків його погашення, із застосуванням при цьому кращих світових практик;

– проведення ефективного та прозорого кваліфікаційного оцінювання суддів за кращими світовими стандартами й методиками як одного з пріоритетних завдань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

– можливості запровадження періодичного психофізіологічного опитування суддів із застосуванням поліграфа;

– застосування психофізіологічного опитування з поліграфом як умови при доборі кандидатів на посаду судді місцевого суду, конкурсу на зайняття вакантних посад суддів апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів і Верховного суду;

– ухвалення справедливих і прозорих правил і процедур розгляду етичних порушень членами Вищої ради правосуддя.

Також РНБО:

1. Рекомендував Верховній Раді України прискорити прийняття проєкту закону щодо відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів і забезпечення роботи Служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя (реєстр. № 9261).

2. Закликав ВР України ухвалити проєкт закону щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України (реєстр. № 9322).

3. Закликав Кабінет міністрів у взаємодії із Європейською Комісією "За демократію через право" (Венеціанська Комісія) підготувати концепцію подальшого реформування Конституційного суду України.

4. Закликав розглянути й вирішити питання утворення суду з компетенцією щодо захисту прав інвесторів та інвестицій.[2]

2 травня 2023р. у Верховній Раді було зареєстровано за №9261 проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів та забезпечення роботи Служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, про який раніше згадувалося в рішенні РНБО.[4]

В пояснювальній записці вказано, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої

ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» від 14.07.2021

№ 1635-IX (далі – Закон № 1635-IX) суттєво змінено процедуру здійснення

дисциплінарного провадження щодо суддів.

Передбачено утворення у складі Вищої ради правосуддя Служби

дисциплінарних інспекторів, до повноважень яких належить проведення

попередньої перевірки дисциплінарних скарг щодо судді, підготовку проектів ухвал і рішень Дисциплінарної палати та Вищої ради правосуддя в межах дисциплінарного провадження стосовно судді тощо.

Зазначеним Законом № 1635-IX також встановлено, що конкурс на зайняття посад дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя оголошується після завершення оцінювання відповідності членів Вищої ради правосуддя (крім Голови Верховного Суду) критеріям професійної етики та доброчесності, але не пізніше одного року з дня набрання чинності цим Законом.

Закон № 1635-IX набрав чинності 05.08.2021 року. Отже, конкурс на

зайняття посад дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя мав бути

оголошений не пізніше 05.08.2022 року.

Водночас, зазначений конкурс не був оголошений Вищої радою

правосуддя своєчасно до зазначеного терміну.

По-перше, тривалий час, із 22.02.2022 року по 12.01.2023 року, Вища рада правосуддя не була повноважною, адже у її складі перебувало менше 15 членів.

По-друге, із 24 лютого 2022 року у зв'язку із широкомасштабною збройною агресією російської федерації на всій

території України запроваджено воєнний стан, що своєю чергою привело до певної зміни процедур призначення на посади державної служби.

Зазначені обставини спричинили те, що Вища рада правосуддя вже

тривалий час не розглядає дисциплінарні скарги щодо суддів, а Службу

дисциплінарних інспекторів досі не утворено.

Зазначене свідчить про існування реальної проблеми, яку належить

вирішити внесенням законодавчих змін, які будуть сприяти відновленню розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів, а також швидкому та прозорому запуску Служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя.[]

Законопроект розроблено з метою забезпечення відновлення розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів, а також забезпечення функціонування та початку роботи Служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя.

30 травня 2023 р. проект Закону прийнято за основу із скороченням строку підготовки.

З урахуванням запропонованих народними депутатами пропозицій профільним Комітетом Верховної Ради до другого читання було підготовлено Порівняльну таблицю до Законопроекту, яка містить 227 пропозицій і поправок, за результатом розгляду яких пропонується 43 поправки врахувати (в тому числі врахувати частково, врахувати редакційно), 184 - відхилити.

Верховна Рада 9 серпня 2023р. прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів» (законопроект № 9261).

Зокрема новими п. 23-6 – 23-10 розд. III «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Вищу раду правосуддя» встановлено, що:

– днем початку роботи служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя є день опублікування Вищою радою правосуддя повідомлення про початок роботи служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя у газеті «Голос України»;

– тимчасово, до дня початку роботи служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, повноваження дисциплінарного інспектора здійснює член Дисциплінарної палати (доповідач), визначений автоматизованою системою розподілу справ. Такий доповідач не бере участі в голосуванні Дисциплінарної палати під час ухвалення рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді або про відмову у притягненні до дисциплінарної відповідальності судді;

– дисциплінарні провадження, у яких на день початку роботи служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя Дисциплінарною палатою не ухвалено рішення про відкриття дисциплінарної справи, з дня початку роботи служби дисциплінарних інспекторів передаються дисциплінарним інспекторам Вищої ради правосуддя, визначеним автоматизованою системою розподілу справ. Перебіг строку, визначеного п. 4 ч. 1 ст. 43 цього Закону, у таких дисциплінарних провадженнях переривається та розпочинається заново;

Читайте також: Спеціальна перевірка для кандидатів на посади суддів на час воєнного стану

– дисциплінарні провадження, у яких на день початку роботи служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя Дисциплінарною палатою ухвалено рішення про відкриття дисциплінарної справи, завершуються Дисциплінарною палатою за участю члена Дисциплінарної палати (доповідача),

визначеного відповідно до п. 23-7 цього розділу. Такі дисциплінарні провадження не підлягають передачі дисциплінарним інспекторам Вищої ради правосуддя;

– попередня перевірка дисциплінарних скарг, які надійшли до Вищої ради правосуддя до дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів», здійснюється в розумні строки, але не довше ніж протягом шести місяців з дня отримання такої скарги доповідачем, визначеним автоматизованою системою розподілу справ для її попередньої перевірки.

Крім того, внесено зміни до ст. 42, 43 Закону, а також виключено п. 6 розд. II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя».

Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо зміни статусу та порядку формування служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя».[4]

Висновки. Набрання чинності Законом дозволить ввести в дію Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів» від 9 серпня 2023 року № 3304-IX і таким чином відновити повноваження Вищої ради правосуддя з розгляду дисциплінарних скарг на суддів. 22 жовтня 2023 року, Вища рада правосуддя відновила розгляд дисциплінарних скарг. У ВРП зауважили, що скарги щодо дисциплінарного проступку судді та скарги на рішення про

притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора не розглядалися більш ніж два роки.

ВРП відновила автоматизований розподіл дисциплінарних скарг з 1 листопада 2023 року. За інформацією секретаріату ВРП, станом на 17 листопада 2023 року розподілено 6114 старих справ, дисциплінарне провадження в яких не завершено попереднім складом ВРП, та скарг, які надійшли з 5 серпня 2021 року до 31 жовтня 2023 року. Також за цей період розподілені 389 нових справ, що надійшли з 1 листопада 2023 року.

Список використаних джерел:

1. Голова Венеціанської комісії зауважив зменшення політичної корупції в Україні Режим доступу: https://lb.ua/news/2016/10/07/347241_glava_venetsianskoy_komissii_zametil.htm

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року "Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя": Указ Президента України від 30 червня 2023 року № 359/2023. Режим доступу: https://www.president.gov.ua/documents/3592023-47185

3. Романенко Є.О. Україна кандидат на вступ в Європейський Союз //Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Рига (Латвія): ГО «ВАДНД», 07 жовтня 2022 - р.110-118

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів та забезпечення роботи Служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: проект Закону від 02.05.2023 №9261 Режим доступу: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41837

*§4.2 ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДОЦІЛЬНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ (***Руденко В.О.**, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)

Вступ. У сучасному світі розвиток технологій визначає темпи економічного зростання та конкурентоспроможності підприємств і організацій. Впровадження цифрових технологій стало необхідністю для тих, хто прагне залишатися на передових позиціях у своєму секторі. Проте, вирішення питань, пов'язаних з ефективністю та економічною доцільністю впровадження цифрових ініціатив, вимагає комплексного підходу та об'єктивного оцінювання.

Виклад основного матеріалу. Сучасний бізнес стикається з викликами глобальної цифрової трансформації, де цифрові технології стають необхідним інструментом для забезпечення конкурентоспроможності та виживання на ринку. Впровадження цифрових технологій є стратегічним інструментом для інновацій та вдосконалення бізнес-процесів, що дозволяє підприємствам адаптуватися до змін у бізнес-середовищі [1]. Цифрові технології можуть значно підвищити продуктивність, автоматизувати рутинні завдання та оптимізувати робочі процеси, що призводить до збільшення ефективності та ефективності виробництва.

Актуальність оцінювання економічної доцільності впровадження цифрових технологій стає ключовою у врахуванні цих та інших факторів, що визначають сучасне бізнес-середовище. Організації, які ефективно впроваджують цифрові стратегії, можуть отримати конкурентну перевагу та забезпечити стійкий розвиток у цифровому віці.

Оцінювання економічної доцільності впровадження цифрових технологій - це важливий аспект, який вимагає глибокого аналізу. Це включає в себе вивчення потенційного

впливу цифрових технологій на економічну продуктивність та ефективність [2, 3].

Методи соціально-економічної оцінки цифрових технологій включають в себе визначення ефективності створення і впровадження цифрових технологій на основі показника прибутку [2]. Це відображає здатність цифрової економіки впливати на використання нових технологій, таких як штучний інтелект, Інтернет речей, 3D-друк, робототехніка, блокчейн тощо. Важливо зазначити, що впровадження цифрових технологій може призвести до зміни структури операційних витрат у подальших періодах, зростання частки амортизації та зменшення частки матеріальних затрат та заробітної плати.

Крім того, реалізація інвестиційного проекту, пов'язаного з застосуванням цифрових технологій, може призвести до підвищення показників економічної ефективності та операційної рентабельності.

Для розуміння та оцінки економічної доцільності впровадження цифрових технологій важливо знати основні терміни та поняття, пов'язані з цією областю (табл.1).

Ці терміни важливі для правильного розуміння та аналізу фінансових та економічних аспектів впровадження цифрових технологій. Розуміння цих понять допомагає бізнесам та організаціям приймати обґрунтовані рішення щодо впровадження інновацій та технологічних проектів.

Таблиця 1

Визначення термінів, пов'язаних з оцінкою економічної доцільності

Економічна доцільність (Economic Feasibility)	Оцінка та аналіз можливостей використання ресурсів (фінансових, людських, технічних) для визначення того, чи є конкретний проект або інвестиція економічно обґрунтованим.

Продовження Табл.1

Повернення інвестицій (Return on Investment - ROI) [4]	Вимірює відношення прибутку (чистого прибутку або заощаджень) до витрат на інвестиції.
Час окупності (Payback Period) [5]	Період часу, протягом якого інвестиції повертаються. Розраховується як час, за який чистий прибуток дорівнює витратам на інвестиції.
Чистий сучасний значок (Net Present Value - NPV) [5]	Вимірює чистий прибуток вартості проекту після врахування вартості капіталу. Позитивне значення NPV свідчить про економічну доцільність.
Внутрішня норма доходності (Internal Rate of Return - IRR) [5]	Темп доходності, за якого NPV дорівнює нулю. Вказує на темп, за якого притоки коштів в проекті рівні його витратам.
Оцінка ризиків (Risk Assessment) [6]	Аналіз і визначення можливих ризиків, які можуть вплинути на успішність проекту або інвестиції.
Точка беззбитковості (Break-even Point) [7]	Рівень виробництва або продажів, при якому витрати дорівнюють доходам, тобто чистий прибуток дорівнює нулю.
Співвідношення вартості та корисності (Cost-Benefit Ratio) [8]	Визначається як відношення загальної вартості проекту чи інвестиції до очікуваної загальної користі. Більше одиниці свідчить про економічну доцільність.
Оптимізація витрат (Cost Optimization)	Процес максимізації ефективності та мінімізації витрат у рамках проекту чи бізнес-процесу.
Аналіз чутливості (Sensitivity Analysis)	Визначення впливу зміни ключових параметрів (наприклад, продажів, витрат) на результати оцінки економічної доцільності.

Витрати на впровадження цифрових технологій можуть включати широкий спектр витрат, які покривають різні аспекти проекту. Важливо враховувати компоненти витрат,

щоб отримати повну картину економічної доцільності. Розгляд компонентів витрат є ключовим етапом при оцінці економічної доцільності впровадження цифрових технологій [9]. Врахування різних аспектів витрат допомагає уточнити загальні витрати проекту та здійснити обґрунтований аналіз. Ось детальний розгляд компонентів витрат:

Таблиця 2

Компоненти витрат на впровадження цифрових технологій

Обладнання	Вартість необхідного обладнання, такого як сервери, комп'ютери, мережеве обладнання тощо. Придбання, установка та підтримка обладнання. Оновлення та модернізація обладнання з плином часу.
Програмне забезпечення	Вартість придбання та ліцензій на програмне забезпечення. Розробка або налаштування програм для потреб проекту. Оновлення, підтримка та сервісне обслуговування програм.
Навчання персоналу	Витрати на підготовку та навчання персоналу для коректного використання нових технологій. Організація семінарів, тренінгів, курсів та навчальних заходів. Втрата робочого часу працівників під час навчання.
Інфраструктура	Вартість будівництва, розгортання та підтримки необхідної інфраструктури, такої як центри обробки даних, комунікаційні мережі, безпека тощо. Енергозабезпечення та управління інфраструктурою. Забезпечення високої доступності та резервування інфраструктури.

Продовження Табл.2

Витрати на інтеграцію	Вартість інтеграції нових технологій з існуючими системами та процесами. Розробка і впровадження API для забезпечення взаємодії різних систем.
Консультації та підтримка	Витрати на консультаційні послуги, які можуть бути необхідні для ефективного впровадження. Підтримка та обслуговування з боку постачальників технологій.
Витрати на комунікацію	Витрати на комунікацію та взаємодію зі зацікавленими сторонами, включаючи комунікацію з клієнтами, партнерами та внутрішніми командами.
Витрати на безпеку та відповідність	Заходи та технічні засоби для забезпечення безпеки та дотримання вимог законодавства щодо обробки даних.

Зазначені компоненти витрат представляють лише частину загальних витрат на впровадження цифрових технологій. Коректний розгляд цих компонентів дозволяє здійснити повну оцінку економічної доцільності та визначити бюджет ініціативи.

Визначення очікуваної економічної вигоди від впровадження цифрових технологій включає аналіз різних сфер, в яких можливі позитивні зміни через використання нових технологій.

Загальні категорії очікуваної економічної вигоди:

1) підвищення продуктивності

a) автоматизація процесів – використання цифрових технологій для автоматизації рутинних завдань, що призводить до збільшення ефективності та зменшення часу на виконання завдань;

b) оптимізація робочих процесів – впровадження систем, які дозволяють оптимізувати та прискорювати бізнес-процеси;

2) збільшення якості та інновацій

a) розвиток нових продуктів та послуг – використання технологій для створення інноваційних продуктів та послуг, які можуть привести до нових джерел прибутку;

b) покращення якості продукції – впровадження систем контролю якості, які забезпечують високу якість виробів або послуг;

3) підвищення ефективності управління

a) аналітика та звітність – використання аналітичних інструментів для прийняття обґрунтованих рішень та забезпечення ефективного управління ресурсами;

b) електронний документообіг – перехід до електронної системи обробки документів для зменшення часу та ресурсів, витрачених на адміністративні процеси;

4) залучення нових клієнтів та ринків

a) цифровий маркетинг – використання цифрових каналів для реклами, залучення нових клієнтів та підтримка стосунків з існуючими клієнтами;

b) розширення географії – можливість працювати в інших регіонах або країнах завдяки використанню цифрових інструментів;

5) зменшення витрат та оптимізація ресурсів

a) ефективне управління запасами – використання цифрових систем для прогнозування та управління запасами, що дозволяє зменшити витрати;

b) використання хмарних технологій – можливість використовувати обчислювальні ресурси за потребою, що дозволяє економити на обладнанні та обслуговуванні;

6) покращення взаємодії з клієнтами

a) онлайн-сервіси та підтримка – забезпечення швидкого та зручного доступу до продуктів чи послуг для клієнтів через онлайн-платформи;

b) персоналізація – застосування технологій для персоналізованого підходу до клієнтів та підвищення задоволеності;

7) підвищення гнучкості та масштабованості

a) хмарні технології та віртуалізація – можливість миттєво масштабувати обчислювальні ресурси в залежності від потреб бізнесу;

b) роботизація та автоматизація – зменшення залежності від людського фактору та збільшення гнучкості операцій.

Очікувані економічні вигоди можуть суттєво відрізнятися в залежності від конкретного сектору, бізнес-моделі та області застосування цифрових технологій. Проведення детального аналізу і визначення конкретних цілей допомагає більш точно оцінити очікувані економічні вигоди.

Процес розрахунку повернення інвестицій (ROI), часу окупності та ключових показників економічної доцільності впровадження цифрових технологій:

1. Визначення вартості інвестицій (Initial Investment) – розрахунок суми коштів, витрачених на придбання обладнання, програмного забезпечення, навчання персоналу, інфраструктуру та інші витрати.

2. Розрахунок чистого прибутку (Net Profit) – сума прибутку, отриманого від впровадження цифрових технологій за певний період.

Чистий прибуток = Загальний дохід – Витрати на впровадження технологій.

3. Визначення ROI – показник, що визначає ефективність інвестицій та відображає, на скільки % прибуток перевищує вартість інвестицій [4,10].

*ROI = ((Чистий прибуток / Вартість інвестицій) * 100).*

4. Розрахунок часу окупності (Payback Period) – час, необхідний для того, щоб чистий прибуток компенсував вартість інвестицій [5].

Час окупності = Вартість інвестицій / Чистий щорічний прибуток.

5. Розрахунок чистого сучасного значення (NPV) – NPV враховує часову вартість грошей та визначає чистий прибуток, скоригований на вартість капіталу [5]. Розрахунок NPV включає витрати та прибутки для кожного періоду та враховує ставку дисконту.

6. Визначення Внутрішньої Норми Прибутку (IRR) – це ставка дисконту, при якій NPV дорівнює нулю [5]. Висока IRR свідчить про високу доцільність проекту.

Цифрові технології, такі як штучний інтелект, віртуальні підприємства, бізнес-сайти, можуть створювати значні ризики, пов'язані з недобросовісним або неконтрольованим їх використанням [11]. Це може призвести до значних матеріальних втрат, загрози безпеці людей, а в найгіршому випадку - диктату з боку осіб, що контролюють штучний інтелект, або вибуття останнього з-під контролю людей. Цифрова трансформація економіки може призвести до зростання рівня безробіття [12, 13]. Це пов'язано з тим, що автоматизація та роботизація можуть замінити деякі традиційні робочі місця. З впровадженням цифрових технологій зростає ризик кібератак. Організації повинні вживати заходів для захисту своїх систем та даних.

Таблиця 3

Ризики, пов'язані з впровадженням цифрових технологій

Технічні ризики	Несумісність систем	Проблеми з інтеграцією нових технологій з існуючими системами.
	Технічні збої	Виникнення технічних проблем, які можуть вплинути на стабільність та ефективність системи.

Продовження Табл.3

Безпекові ризики	Кіберзагрози	Потенційні атаки на систему, викрадення даних або втрата конфіденційності.
	Недостатня захищеність даних	Ризик витоку або неправильного використання конфіденційної інформації.
Операційні ризики	Недостатність кваліфікованого персоналу	Відсутність навичок у персоналу для ефективного використання нових технологій.
	Проблеми з впровадженням	Затримки у впровадженні, що може призвести до втрати конкурентних переваг.
Економічні ризики	Перевищення бюджету	Можливість витрати більше, ніж заплановано, що вплине на економічну доцільність проекту.
	Несприятливі зміни умов ринку	Економічні чи ринкові зміни, які можуть вплинути на рентабельність проекту.

Ефективне управління ризиками вимагає систематичного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін. Налагоджені стратегії управління ризиками дозволяють мінімізувати негативний вплив та максимізувати можливості успіху при впровадженні цифрових технологій.

Висновки. Оцінка економічної доцільності впровадження цифрових технологій є невід'ємною частиною стратегічного розвитку підприємств і організацій у сучасному бізнес-середовищі. Використання ключових фінансових показників, таких як ROI, NPV, та IRR, дозволяє підприємствам обґрунтовано оцінювати вигоди та ефективність інвестицій у цифрові технології. Оцінка економічної доцільності повинна враховувати не лише фінансові аспекти, але й соціальні, технічні та стратегічні

фактори для отримання повної картини впливу цифрового трансформування, повинна включати в себе також аналіз ризиків, пов'язаних з впровадженням цифрових технологій, а також усі можливі витрати, такі як обладнання, програмне забезпечення та навчання персоналу.

Загалом, ефективне впровадження цифрових технологій вимагає комплексної стратегії, яка базується на об'єктивному аналізі, глибокому розумінні потреб бізнесу та урахуванні всіх можливих впливів. Оцінка економічної доцільності є важливим етапом цього процесу, що дозволяє досягти позитивних результатів у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел:

1. Федулова Л. І. Тенденції розвитку та впровадження цифрових технологій для реалізації цілей сталого розвитку. Економіка природокористування і сталий розвиток. Київ. ДУ ІЕПСР НАН України. № 7 (26), 2020. С. 6-14.

2. Яковлєв А. І. Методи соціально-економічної оцінки цифрових технологій. Наука та наукознавство. № 1 (111), 2021. С. 16—32. https://doi.org/10.15407/sofs2021.01.016

3. Руденко М. В. Методологічні підходи до оцінювання ефективності реалізації інструментів цифровізації управління в сільськогосподарських підприємствах. Вісник Хмельницького національного університету. № 1, 2021. С. 132-138.

4. Phillips P. P. Return on investment (ROI) basics. American Society for Training and Development, 2023.

5. Abuk G. M., Rumbino Y. Analisis Kelayakan Ekonomi Menggunakan Metode Net Present Value (NPV), Metode Internal Rate Of Return (IRR) Payback Period (PBP) Pada Unit Stone Crusher di CV. X Kab. Kupang Prov. NTT. Jurnal Teknologi, 14(2), 2020. Pp 68-75.

6. Chen Y., Kumara E. K., Sivakumar V. Investigation of finance industry on risk awareness model and digital economic growth. Annals of Operations Research, 2021. Pp 1-22.

7. Sinambela E. A., Darmawan D., Gardi B., Malaihollo F. J. Cost Control through Break Even Point Analysis. International Journal of Service Science, Management, Engineering, and Technology, 1(3), 2022. Pp 1-3.

8. Linn M. Cost-benefit analysis: examples. The Bottom Line, 24(1), 2011. Pp 68-72.

9. Фостолович В.А. Цифровізація в сучасній системі управління. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019.№ 7 (47), 2020. С. 154-168.

10. Setiawan C. A., Rosa T. The Analysis of The Effect of Return of Investment (ROI) on Stock Price and Financial Performance of a Company. Journal of Accounting, Management, Economics, and Business (analysis), 1(1), 2023. Pp 20-29.

11. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. Підприємництво, господарство і право. Господарське право і процес. № 3., 2020. С. 56-62.

12. Шевчук І. Б., Депутат Б. Я., Тарасенко О.Є. Цифровізація та її вплив на економіку України: переваги, виклики, загрози й ризики. Причорноморські економічні студії, математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці. № 47-2, 2019. С. 173-177.

13. Крайнюк О. В., Буц Ю. В., Барбашин В. В. SWOT-Аналіз впровадження цифрових технологій для забезпечення безпеки праці. Комунальне господарство міст, (163), 2021. С. 234-238.

ODDÍL 5. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

*§5.1 STATE SUPPORT FOR BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE DURING MARTIAL LAW (***Pikhotska O.M.,** Lviv Polytechnic National University)

Introduction. The development of entrepreneurial activity plays a significant role in the economic development of any country. Functioning of business entities contributes a significant amount of tax payments to the budgets of all levels, creates jobs and forms a significant share of Ukraine's gross domestic product. The full-scale war in Ukraine has had a negative impact on the country's economy as a whole, including on the activities of business entities.

Under martial law, business entities face numerous difficulties and challenges, thus state support for business entities becomes especially important to ensure rapid adaptation to new realities, survival and further development, and stability of business operations.

Presenting main material. Creating favorable conditions for organizing and conducting business, ensuring the economic capacity of our country in conditions of martial law is one of the key tasks of the Government of our country. Even in difficult conditions, the state implements affordable measures to support enterprises in difficulty.

The necessity and directions of state support for small business are studied in the works of Ukrainian scholars Amosha A., Diachun O., Nahorniak I., Strilets V., Prokopets L., Melnyk T. In particular, Strilets V. distinguishes two areas of state support for entrepreneurship development:

- direct support for development through government programs and financial support for infrastructure facilities;

- indirect - by weakening tax and other levers of influence on the economy of Ukraine [1].

Researchers Diachun O. and Nahorniak I. interpret state support as "state regulation of the small business sector, which involves, first of all, the conscious formation by state structures of the appropriate conditions for the formation and development of small businesses, the creation of incentives, the use of material and financial resources attracted for its subjects" [2, p. 87]. Prokopets L. considers state support for small business as any state measures for financial assistance in the interests of business entities, which create direct or hidden advantages for these entities and have a monetary value [3, p.73]. Melnyk T. claims that state support should be understood as state regulation of entrepreneurial activity, which involves the conscious formation by state structures of relevant direct and indirect business support tools, in particular, the creation of incentives, the use of material, financial and other resources that are attracted for its subjects [4, p. 4].

The analysis of the publications makes it possible to claim that scientists have characterized the general issues of the functioning of small business during the crisis and highlighted the need for state support of this industry. However, under current conditions, the problem of supporting small businesses is complicated by martial law, and this issue has not received sufficient attention. Understanding theoretical approaches to business support during martial law is important. In times of war, strengthening business support becomes critical for several reasons:

1. Ensuring economic stability is an important task. Martial law can create significant difficulties and uncertainty in the business environment. Increased business support helps to ensure economic stability and reduce the negative impact of the war on the business sector.

2. Supporting businesses during martial law contributes to preserving jobs and preventing mass layoffs. This helps to maintain economic activity and provide income for employees, which is important for their social and economic well-being.

3. Business support stimulates entrepreneurship and innovation. Martial law can create new challenges and opportunities for business. Increased support helps to stimulate entrepreneurial activity and innovation, which helps businesses to adapt to changes in the socio-economic environment.

4. Supporting critical industries is important. Certain sectors, such as healthcare, nutrition, energy sector and transportation, are vital to the functioning of society during martial law. Increased support for these sectors helps to ensure security, supply, and viability of critically essential services.

5. Business support promotes social cohesion. Martial law can lead to social tension. Increased business support helps to reduce social tension and supports social and economic stability in society. In this regard, the government of Ukraine introduced a number of changes and additions to legislative acts in order to support the economy and the ability to fill budgets with taxes and fees in wartime conditions.

Government authorities play a special role in supporting enterprises. Thus, the Cabinet of Ministers has approved financial support programs for businesses, including "yeRobota", "Lending at 0% under the 5-7-9 program" and "Financial Support for Veteran Businesses" [5].

YeRobota is a government program that provides grants to Ukrainians for starting a business, developing entrepreneurship and training. It is aimed at boosting entrepreneurial activity and stimulating job creation.

To implement this program the Government allocates funds as follows:

● up to UAH 250,000 – to create and develop their own business;

● up to UAH 8.0 million – to create or develop a processing enterprise. The first thousand of applicant enterprises will receive 70% of the project cost, all the rest – 50% of the project cost;

● up to UAH 400.0 thousand – per 1 hectare for the development of horticulture and viticulture.

● up to UAH 7.0 million – per 2 hectares for the development of greenhouse farms. For the first thousand of applications, the state compensates 70% of the project cost, for all subsequent applications – 50%.

In addition, the creation or development of start-ups is of great importance. The program for the implementation of a startup, including in the IT sector, enables developers of technological products to open and develop a high-tech business. It is important to note that the program provides funding for the implementation of IT startups from an idea to a finished viable product. Therefore, both developers of finished technological products and specialists who have a project idea can receive funds for the implementation of startups. Depending on the stage of project implementation, an entrepreneur can attract from UAH 750.0 thousand to UAH 3.5 million in non-refundable grants from the Innovation Development Fund or from UAH 3.5 million to UAH 8.0 million in refundable financial support from the National Investment Fund of Ukraine.

Within the framework of the yeRobota program, the Government allocates funds to pay the cost of education for citizens who have lost their jobs, are on unpaid leave, internally displaced persons and citizens who wish to acquire a new profession in the IT field.

The program "Lending at 0% under the 5-7-9 program" offers preferential lending to entrepreneurs, in particular, during wartime and a month after the end of the war, they can take out loans of up to UAH 60.0 million at 0 to 5%. The loan is granted for 5 years for

the implementation of an investment project and debt refinancing, and for working capital financing – for 3 years. Any Ukrainian company (where the ultimate beneficiaries with a share of more than 50% are Ukrainians) can receive a loan.

Financial Support for Veteran Businesses is a project launched by the Ukrainian Veterans Fund for Business Microfinance. Veterans and their family members who became internally displaced persons after 24.02.2022 and have confirmation of such status will be able to receive a financial reimbursement of up to UAH 20,000 to purchase goods necessary for running their own business.

Successful business support in wartime also requires active communication and information. The authorities should provide clear and accessible information about available programs and support measures, procedures for obtaining financial assistance, rights and obligations of businesses. This will help increase the awareness of entrepreneurs and ensure their participation in support programs.

Despite the war, more new businesses are opening in Ukraine than closing. As of early autumn, 2 052 326 individual entrepreneurs are officially operating in Ukraine, while 290 910 have ceased operations. Since the beginning of the full-scale invasion, about 25 thousand new businesses have been registered in Ukraine on average per month, while about 17 thousand have ceased operations. According to the opendatabot, the highest number of registered sole proprietorships over the past three years was recorded in June 2023 – 31,477 new businesses [6].

Regionally, since the beginning of the full-scale war, most businesses have been closed in Donetsk region (8.2 thousand), Kharkiv region (7.1 thousand), Kherson region (4.5 thousand), Luhansk region (3.7 thousand), and Zaporizhzhia region (over 2 thousand). Instead, the largest increase in new entrepreneurs is observed in Kyiv (+12.9 thousand), Lviv region (+12.3 thousand) and Dnipropetrovsk region (+8.6 thousand) [6].

Thus, maintaining the operation of Ukrainian businesses is an important task for ensuring the country's economic viability during martial law. The state should take affordable steps to support businesses that find themselves in difficult circumstances.

Lviv region is one of the key regions in Ukraine with developed entrepreneurial activity and significant potential for economic development. The study of state business support in the region during martial law is relevant, as the results of the study can be applied in other regions of Ukraine.

Lviv region became the first region in Ukraine to develop a program to support businesses during wartime. On the basis of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"[7], the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 590 of 09.06.2021 "On Approval of the Procedure for Exercising Powers by the State Treasury Service in a Special Regime under Martial Law"[8], the Program of Business Support in Lviv Region for the Period of Martial Law for 2023 No. 659/0/5-22VA of 01.12.2022 (hereinafter - the Program) was approved [9]. The responsible executor of the Program is the Department of Economic Policy of the Lviv Regional Military Administration.

The program defines the tasks of supporting micro, small and medium-sized businesses, innovative development, preservation of strategically important industries and workplaces, relocation of enterprises from the territories of Ukraine where active hostilities are taking place [10]. The program provides for start-up financing in the amount of UAH 50.0 million. It should be noted that an enterprise can receive non-refundable financial assistance only once.

Within the framework of this Program, three areas of business support are defined:

1. Provision of non-repayable financial assistance to enterprises that have relocated and registered in Lviv region. The non-refundable financial assistance to manufacturing companies

that have relocated their production facilities and registered in the Lviv region is UAH 100.0 thousand. The company will also receive an additional UAH 100.0 thousand if it creates at least 20 new jobs during martial law at the time of application.

The tasks and purpose of providing such support are:

- supporting economic development: increasing the number of jobs, increasing production activity and attracting new investments;
- reduction of inequalities between regions: improvement of the economic development of less developed regions, provision of new opportunities for the local population and reduction of migration flows to large cities;
- job creation: incentives for enterprises to increase production capacity and create new jobs for the local population;
- control over the use of funds: ensuring transparency and compliance of the use of financial resources with the declared goals. Control helps to avoid possible abuses and ensures credibility of the financial support program.
- attraction of investments: provision of irrevocable financial assistance can be a tool for attracting additional investments to the region.

An important aspect of this task is also increasing the competitiveness of the Lviv region as an investment and business center.

2. Voucher business support. Voucher support is provided to support micro, small and medium-sized enterprises and clusters:

- up to UAH 60,000 for marketing vouchers;
- up to UAH 100,000 for product certification vouchers;
- up to UAH 100,000 for vouchers for participation in foreign exhibitions and fairs;
- up to UAH 30,000 for the retraining of employees and assignment/confirmation of professional qualifications.

It is worth noting that the share of business entities' own costs for obtaining services within the scope of Voucher business support must be at least 30% of the total cost of services.

The main areas for voucher business support:

- stimulation of micro- and small entrepreneurship: creation of favorable conditions for the development of small businesses, which often have limited financial resources to expand and improve their activities;
- supporting various industries: improving product quality, attracting new customers and increasing sales;
- increasing competitiveness: improving the quality of products, expanding the geography of its sales and strengthening the market position;
- evaluation of effectiveness: allows to evaluate the impact of voucher support on the financial and economic activity of enterprises and to find out how effectively it contributed to their growth and development;
- co-financing requirements: to ensure responsible use of financial resources and active participation of entrepreneurs in the process of developing their business.

3. The provision of non-repayable financial assistance for the purchase of equipment to enterprises of the nutrition, light, machine-building, and woodworking industries (up to UAH 500 thousand) is aimed at supporting the organization of financial and economic activities of business entities (except for wages and capital expenditures) that have relocated production facilities to the territory of Lviv region from other regions of Ukraine in compliance with the following conditions:

- the enterprise must be registered in the Lviv region;
- the company must create at least 5 jobs and employ at least 10 people;
- the average salary for the previous 6 months must be at least 1.5 times the minimum wage in Ukraine;
- the company has been operating for at least 24 months and has no wage arrears or budgetary debts.

The share of business entities' own expenses for the purchase of equipment must be at least 30% of the total cost of the equipment.

The implementation of the Business Support Program in Lviv region for the period of martial law in 2023, subject to uninterrupted and full funding of the main activities, should ensure the following results:

- creation of appropriate conditions for the transfer and registration of enterprises from the regions of Ukraine, where active hostilities and temporarily occupied territories are being conducted, to the territory of Lviv region;
- preservation and creation of new jobs;
- payment of taxes by relocated enterprises, primarily personal income tax and single tax;
- preservation and restoration of export operations;
- preserving and increasing the volume of production of industrial and agricultural products;
- unification of financial resources of the region, local self-government bodies and other sources for business support of Lviv region.

The implementation of the Program has had positive results. For example, Lviv region is a leader in the relocation of businesses and cooperation with businesses. Since the beginning of the full-scale invasion, businesses from different regions have begun to relocate to Lviv region. As of December 1, 2023, more than 230 companies from different regions operate in Lviv region, and 5,000 jobs have been saved. Only 199 companies remained, which is almost a quarter of all companies that have been forced to relocate since the beginning of the full-scale invasion. Overall, since the beginning of the full-scale war, more than 800 companies have been relocated to Lviv region, but most of them have returned to their home settlements, as the active phase of hostilities has ended

there, and more than 30% of relocated companies are ready to stay in Lviv region [10].

The Lviv Regional Military Administration provides businesses with information and financial support (Fig. 1).

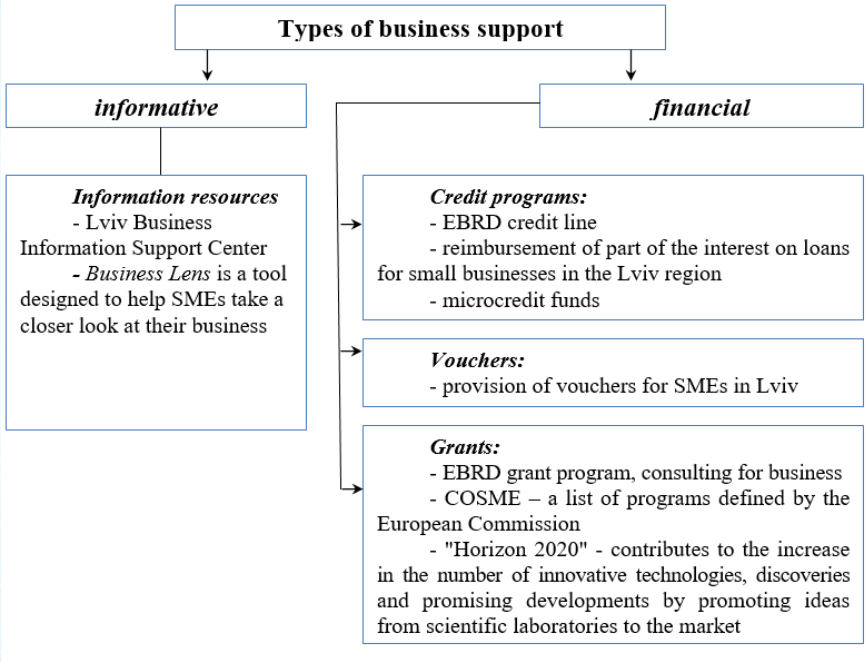

Fig. 1. *Types of business support*

Financial support is provided through loans, vouchers, funds and grants.

An important component of financial support is the loan program, which helps businesses access financing for investments under the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) through local partner financial institutions. The program promotes the development of small and medium-sized enterprises (SMEs) and improves their capacity by launching investments supported by

EU grant funding, investment incentives and technical assistance. SMEs are financed through loans from the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), the European Investment Bank (EIB), and KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau, German State Development Bank). In addition to loans, EU grants are available to support lending to SMEs in the Eastern Partnership countries. Financing is provided through regional financial intermediaries, which increases the opportunities for long-term financing of SMEs.

The grant program in the form of non-refundable financial assistance allows SMEs to attract highly qualified consultants who are able to qualitatively reform business activities. Funding is provided by the EU and donor countries.

Business Information Support Center in Lviv, based on the PPV Knowledge Networks economic development agency is considered as business development environment for small and medium-sized enterprises that has access to a wide range of support services for both start-ups and medium-sized business owners. The Economic Policy Department of Regional Military Administration with the participation and support of domestic and foreign partners, conducts trainings and seminars for Lviv region enterprises, provides legal advice to relocated enterprises, and implements charitable projects.

Conclusions. Martial law is a special period when the state decides to impose restrictions and provides support to businesses to ensure economic stability and social well-being. To this end, the government and regional programs to support small and medium-sized businesses during the war are being adopted to expand business financing opportunities in the form of loan and grant programs, assist in the relocation of enterprises, and solve logistics problems to overcome the crisis. Increasing the scope of government programs will help start a business, restore enterprises, save and create new jobs, and pay taxes. In addition, the

government is constantly introducing deregulation measures aimed at optimizing and modernizing the permitting system and documentation.

By setting up local businesses, entrepreneurs stimulate employment, pay mostly local taxes and fees, and create resources for pensions provision. This is especially valuable in a war-induced environment.

References:

1. Strilets, V. (2019). Zabezpechennia rozvytku malykh pidpryiemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka. Monohrafiia [Ensuring the Development of Small Enterprises: Theory, Methodology, Practice. Monograph]. Poltava: PUET. 457 s. (in Ukrainian)

2. Diachun, O. and Nahorniak, I. (2021). Stymuljuvannja rozvytku pidpryjemnyctva v Ukrai'ni v konteksti jevropejs'kyh standartiv, Naroshhuvannja finansovo-ekonomichnogo potencialu sub'jektiv ekonomichnyh vidnosyn jak osnova postupal'nogo rozvytku terytorial'no-gospodars'kyh system. Monogafija. FOP Paljanycja V.A., T., s 85– 89. (in Ukrainian)

3. Prokopets, L., Hubchak, V. (2017). Osoblyvosti derzhavnoi pidtrymky maloho pidpryiemnytstva v Ukraini ta zarubizhnyi dosvid [Peculiarities of state support of small business in Ukraine and foreign experience]. *Investytsii: praktyka ta dosvid.* No. 24. S. 71–76. (in Ukrainian)

4. Melnyk, T. (2022). Derzhavna pidtrymka ta stymuliuvannia rozvytku biznesu v Ukraini pid chas dii voiennoho stanu [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. Ekonomika. № 2 (100). s. 3-11. (in Ukrainian)

5. Analiz aktualnoho stanu ta propozytsii shchodo pokrashchennia umov dlia pidpryiemnytstva v Ukraini [Analysis of the current situation and proposals for improving conditions for entrepreneurship in Ukraine]. URL: https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stan/ (data zvernennia 20.11.2023.) (in Ukrainian)

6. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy Ukrinform [Ukrinform, Ukraine's multimedia platform for foreign broadcasting]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3756793-v-ukraini-vidkrivaetsa-bilse-novih-biznesiv-niz-zakrivaetsa-opendatabot.html (data zvernennia 22.11.2023.) (in Ukrainian)

7. Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu" vid 12.05.2015. № 389-VIII [Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" dated May 12, 2015. № 389-VIII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (data zvernennia 20. 11.2023.) (in Ukrainian)

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.06.2021r. №590 "Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia povnovazhen Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvomu rezhymi v umovakh voiennoho stanu [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 9, 2021. No. 590 "On approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text (data zvernennia 20.11.2023.) (in Ukrainian)

9. Prohrama pidtrymky biznesu u Lvivskii oblasti na period voiennoho stanu na 2023 rik [Business support program in the Lviv region for the period of martial law in 2023]. URL: https://loda.gov.ua/documents/56704 (data zvernennia 20.11.2023.) (in Ukrainian)

10. Ponad 30% relokovanykh pidpryiemstv hotovi zalyshytysia na Lvivshchyni [More than 30% of relocated enterprises are ready to stay in Lviv Region]. URL:https://tvoemisto.tv/news/ponad_30_relokovanyh_pidpryiemstv_gotovi_nadali_zalyshatysya_na_lvivshchyni_141071.html (data zvernennia 22.11.2023.) (in Ukrainian)

ODDÍL 6. NÁRODNÍ BEZPEČNOST

§6.1 НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА СТІЙКОСТІ

(Романенко Є.О., Збройні Сили України, **Непомнящий О.М.,** Національний авіаційний університет)

Вступ. Національна система стійкості - комплекс цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації.

Національна стійкість - здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій.

На даний час в провідних країнах стійкість розглядається як забезпечена відповідним законодавством сукупна готовність та спроможність населення, громад, органів влади та органів місцевого самоврядування протистояти загрозам воєнного та невоєнного характеру. Втілювати концепт стійкості в організацію управління державою цивілізовані країни стали нещодавно. Тому різні країни визначають стійкість по-різному і різними способами інтегрують стійкість до існуючих структур (переважно до структур цивільної оборони та кризового управління). Конкретні цілі, шляхи та способи досягнення кожна країна вибирає та формує відповідно до пріоритетів власних національних інтересів та умов зовнішнього

та внутрішнього середовищ. Зрозуміло, що форми та механізми забезпечення стійкості в аспекті попередження та протидії гібридним загрозам та загрозам воєнного характеру не афішуються.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні організації, такі як, НАТО, ЄС та ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) розглядають стійкість із різних кутів. НАТО - з військової точки (постачання військ, завдання для цивільної оборони, опір). ЄС дивиться з точки зору економічної безпеки та національної безпеки (скринінг інвестицій, безпека постачання, енергетична безпека, цифрова стійкість, стійкість і захист критичної інфраструктури і т.д.). ОЕСР - з погляду покращення інвестиційного клімату, фокусуючись на стійкості бізнесу, інфраструктури, цифрової сфери, на добробуті жителів і т.п.[1]

29 червня 2022 року Глави держав і урядів НАТО на засіданні в Мадриді затвердили нову Стратегічну концепцію для Альянсу, визначивши пріоритети Альянсу, головні завдання і підходи на наступне десятиріччя. В концепції описано середовище безпеки, яке постає перед Альянсом, підтверджуються наші цінності, і виписано головне призначення НАТО – забезпечення нашої колективної безпеки. Там також визначені три головні завдання НАТО – стримування і оборона; запобігання кризам і їх врегулювання; і безпека через співпрацю.

В документі Росія визначена як «найбільш значна і пряма загроза» безпеці Альянсу, і вперше приділяється увага Китаю і викликам, які Пекін кидає безпеці, інтересам і цінностям Альянсу. В документі також стверджується, що зміна клімату є «визначальним викликом нашого часу». Стратегічна концепція оновлюється приблизно кожні десять років і є другим за важливістю документом НАТО. В ній підтверджуються цінності Альянсу, міститься колективна оцінка проблем

безпеки і вона є керівним документом для політичної і військової діяльності Альянсу. Попередня версія була затверджена на Лісабонському саміті НАТО в 2010 році.[2]

Європейська стратегічна автономія – амбітна ідея окремих лідерів ЄС про необхідність підвищувати рівень незалежності та самостійності Євросоюзу в галузях безпеки, оборони та зовнішньої політики. Ця концепція підкреслює бажання ЄС мати здатність та потужність діяти автономно на світовій арені, а не сильно покладатися на зовнішніх акторів, як, скажімо, на Сполучені Штати. Ідея стратегічної автономії часто сприймається як французький винахід, адже саме у Білій книзі з питань безпеки виданій у Франції у 1994 році цей термін згадується вперше. Щоправда ставлення до такого підходу виявилось неоднозначним.

Надалі, ідея європейської стратегічної автономії набула популярності на початку 2010-х років як реакція на зміни геополітичного ландшафту. Серед ключових тригерів дискусії стало занепокоєння щодо зміни пріоритетів Сполучених Штатів у зовнішній політиці, зростання глобальних викликів (таких як тероризм та кіберзагрози) та потреба Європи брати на себе більшу відповідальність за власну безпеку.[3]

21 березня 2022 р., у рік тридцятиліття заснування Європейського Союзу, на зустрічі у Брюсселі міністри закордонних справ та оборони 27 країн-учасниць Євросоюзу схвалили рішення про прийняття першої в історії спільної стратегії ЄС в галузі безпеки та оборони – «Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, який захищає своїх громадян, цінності й інтереси та сприяє міжнародному миру і безпеці». Стратегічний Компас у 2022 році - всеосяжний план, спрямований на зміцнення політики безпеки та оборони ЄС до 2030 року. Ця ініціатива набуває особливої важливості в критичний час, на тлі російської війни проти України. Стратегічний Компас має на

меті забезпечити можливість ЄС діяти рішучіше, зміцнити його стійкість та інвестувати в оборонні спроможності для захисту своїх громадян та сприяння глобальному миру та безпеці. Документ наголошує на важливості єдності, солідарності та рішучості в межах Союзу і спрямований на зміцнення стратегічної автономії ЄС. Компас також підкреслює взаємозв'язок з НАТО та підтримку глобального порядку, заснованого на правилах. Він надає докладну оцінку стратегічного оточення, пропонує конкретні заходи та виокремлює чотири ключові складові: діяти, інвестувати, формувати партнерства та забезпечувати спроможності. Ці складові передбачають створення збройних сил швидкого реагування, зміцнення аналітичних можливостей розвідки, розробку команд для боротьби з гібридними загрозами, підвищення видатків на оборону та технологічні інновації, а також розширення співпраці зі стратегічними партнерами у всьому світі.

Таким чином Лісабонський договір (2009 рік) створив правові рамки для втілення ідеї стратегічної автономії, Глобальна стратегія ЄС пропонує візію втілення цієї ідеї, PESCO (Постійна структурована співпраця. 2017 рік) та Європейська ініціатива з інтервенції (European Intervention Initiative, 2018 рік) є першими спробами втілення ідеї у життя, EPD та EDF (Європейський оборонний фонд, 2021 рік) є інструментами, що можуть фінансувати конкретні проєкти спрямовані на набуття автономії, а Стратегічний Компас – це скоригований план зі зміцнення політики безпеки і оборони, що окреслює перспективу на найближчі 7 років.

Загалом документ подає необхідний інструментарій для перетворення ЄС у реального гравця глобальної оборонно-безпекової сфери. Закріплення визначення російської агресії в Україну змінило практичний підхід ЄС у бік консолідації зусиль по наданню нам потужної комплексної допомоги.

Вагоме значення тут має співпраця держав ЄС з партнерами у рамках колективних домовленостей у Рамштайні і спільність дій з США. На перспективу Стратегічний компас може бути одним із вагомих імпульсів для підвищення рівня і змісту співробітництва між Євроспільнотою і Україною як державою-кандидатом у члени ЄС.[4]

Для ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку) стійкість означає, що держави можуть краще переживати екологічні, політичні, економічні та соціальні шоки і стреси.

Це передбачає здатність окремих людей, громад і держави та їх установ поглинати шоки та відновлюватися після них, водночас позитивно адаптуватися й трансформувати свої структури та засоби життєзабезпечення в умовах довгострокових змін та невизначеності [5]. Питання розбудови стійкості перебуває у фокусі цієї організації після світової фінансової кризи 2008–2009 рр. Основними напрямами діяльності ОЕСР у сфері підвищення стійкості є такі:

• надання рекомендацій щодо того, як спільно оцінювати ризики (із політичними групами, донорами, державами та місцевим населенням) завдяки адаптації систем і методик, які донори використовують для оцінювання ризиків в інших країнах;

• надання рекомендацій щодо необхідних стимулів для використання результатів спільного оцінювання ризиків у розробленні відповідної політики, стратегій і програм підвищення стійкості щодо певних ризиків;

• збирання та поширення кращих практик щодо посилення стійкості за різними компонентами;

• розроблення рекомендацій щодо налагодження комунікацій стосовно аналізу ризиків та результатів виконання програм зі стійкості [5].

Наразі формування планів діяльності ОЕСР у сфері зміцнення стійкості відбувається з урахуванням цілей і завдань, визначених Порядком денним у сфері сталого розвитку до 2030 року [6] та Порядком денним для людства [7].

Президент України своїм Указом від 27.09.2021 № 479 ввів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 "Про запровадження національної системи стійкості", яким схвалено Концепцію забезпечення національної стійкості.[8] Відсутність системи національної стійкості не лише знижує рівень обороноздатності країни, але й призводить до того, що дуже неефективно використовується потенціал активної частини населення з високим рівнем національної самосвідомості та громадянської ідентичності.

Реальність, що формується в умовах стрімкого розвитку сучасних технологій, змінює традиційні уявлення про загрози як такі, що зумовлені причинами переважно природного, техногенного, соціального або воєнного характеру. Новітні методи створення конфліктів і кризових ситуацій потребують розуміння природи їх виникнення на основі системного аналізу та оцінювання ризиків для найбільш важливих сфер життєдіяльності суспільства і держави, зокрема, економічної, енергетичної, інформаційної, кібернетичної, екологічної, продовольчої, охорони здоров'я, освіти та культури. На цей час протидія загрозам воєнного та невоєнного характеру в Україні фактично звужена до діяльності Міноборони, ДСНС та НГУ у відповідних сферах, яка часто регламентується застарілими нормами. Крім того, внаслідок вимог конфіденційності та різних завдань за призначенням, взаємодія між цими компонентами є обмеженою. Це призводить до багатьох негативних наслідків. Водночас на сьогодні спостерігається відсутність єдиних принципів, процесів і механізмів забезпечення національної стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях. Не вирішено також

питання законодавчого, інституційного, методологічного забезпечення функціонування національної системи стійкості та взаємодії суб'єктів її забезпечення.

Впроваджувана національна система стійкості має передбачати забезпечення функціонування таких базових елементів:

1) гарантована дієвість та спроможність до повноцінного функціонування системи державних органів, їх інституційна стійкість;

2) безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури, зокрема:

стійке постачання продовольства, водопостачання, енергопостачання, постачання теплової енергії;

стійке функціонування транспортних систем;

кібербезпека;

захищеність та безперебійне функціонування інформаційних та комунікаційних послуг;

забезпечення оборони та правопорядку;

здатність системи охорони здоров'я функціонувати в умовах посилених навантажень;

3) спроможність єдиної державної системи цивільного захисту до дій в умовах загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій;

4) здатність ефективно реагувати на неконтрольоване масове переміщення людей;

5) суспільна стійкість, зокрема, до інформаційних впливів;

6) фінансово-економічна стійкість, зокрема, безперервність основних бізнес-процесів.

Перелік базових елементів, на забезпечення яких має бути спрямована національна система стійкості, не є вичерпним і може бути розширений відповідно до особливостей розвитку безпекової ситуації.

Вимоги, рекомендації і показники оцінювання базових елементів національної стійкості мають визначатися окремими нормативно-правовими актами.

Національна система стійкості має бути організована та функціонувати на державному, регіональному та місцевому рівнях.

В основу національної системи стійкості мають бути покладені такі принципи, як:

- комплексність — передбачає вжиття комплексу заходів щодо будь-яких загроз і кризових ситуацій на всіх етапах циклу забезпечення національної стійкості;
- широка взаємодія — передбачає, що усі суб'єкти забезпечення національної стійкості постійно обмінюються необхідною інформацією, комунікують між собою у різних форматах, спільно виконують визначені завдання у межах своєї відповідальності;
- передбачуваність — означає своєчасну ідентифікацію загроз, виявлення вразливостей та оцінювання ризиків;
- надійність — передбачає, що система функціонує повноцінно і здатна долати збої у роботі, які виникають під впливом загроз і кризових ситуацій, усі суб'єкти забезпечення національної стійкості мають достатні ресурси і спроможності для реагування на загрози;
- обізнаність — передбачає, що усі суб'єкти забезпечення національної стійкості володіють належними знаннями і практичними навичками щодо реагування на загрози і кризові ситуації на будь-якому етапі;
- готовність — передбачає наявність планів дій щодо спільного реагування на будь-які загрози, належний рівень теоретичної і практичної підготовки усіх суб'єктів забезпечення національної стійкості до реагування на загрози і кризові ситуації на усіх етапах циклу забезпечення національної стійкості;

- мобільність — передбачає здатність до швидкого залучення основних і резервних сил, засобів, ресурсів та об'єднання зусиль для вирішення завдань в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації;

- адаптивність — передбачає здатність системи пристосовуватися до кризових умов і нових обставин, які виникли під впливом загрози або кризової ситуації, забезпечувати виживання, еволюцію, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, а також застосовувати інноваційні рішення;

- наявність резервів — передбачає наявність у системі додаткових спроможностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних, а також альтернативних планів, стратегій розвитку;

- безперервність — передбачає, що в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації система продовжує діяти без значної втрати функціональності, усі суб'єкти забезпечення національної стійкості здатні виконувати основні функції;

- субсидіарність — передбачає розподіл повноважень і відповідальності, за якого ключові рішення щодо реагування на загрози і кризові ситуації ухвалюються на найнижчому можливому рівні з координацією на вищому доцільному рівні.

Концепцію передбачається реалізувати протягом 2021 — 2025 років. За строками реалізації завдання поділяються на короткострокові (першочергові) (до 2-х років) та середньострокові (3 - 5 років).[8]

В Україні йде війна, в якій українська нація веде небачену у 21-му сторіччі битву за своє існування. Країна-агресор РФ розв'язала війну проти України 2014 року, коли окупувала Крим і частини Донецької та Луганської областей. 24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну з північного, східного та південного напрямків. У квітні сили оборони вигнали окупантів із

північних областей України, восени деокупували частини Херсонської, Миколаївської та Харківської областей. Росія заперечує, що веде проти України загарбницьку війну на її території та називає це «спеціальною операцію». Москва, попри численні докази, також заперечує свої атаки на цивільних в Україні. [9]

Глобальні ризики, які загрожують світу, сформували нові виклики у сфері забезпечення стійкості. Ключові стейкхолдери протистоять загрозам у військовій сфері, в економіці, політиці, екології, соціальним ризикам, техногенним катастрофам, фінансовій нестабільності, спроможним дестабілізувати суспільно-економічне життя будь-якої країни. [10]

10 листопада, Кабінет Міністрів України затвердив План заходів із реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року.[11] План сформовано з урахуванням результатів оцінювання системи стійкості України в умовах війни та наданих рекомендацій із усунення виявлених міжсекторальних вразливостей. Оцінювання проведено на початку повномасштабного вторгнення росії в Україну за підтримки американських партнерів.

План містить заходи щодо запровадження цілісної системи ідентифікації, пріоритезації, запобігання та ефективного реагування на загрози та ризики будь-якого характеру. Документ сприятиме посиленню спроможності органів влади та місцевого самоврядування у цій сфері, у тому числі підвищенню компетенцій їх представників. Також План спрямований на розвиток навичок та алгоритмів поведінки громадян під час загрози і виникнення кризових ситуацій, у тому числі щодо підтримки сил безпеки і оборони цивільним населенням. Документ містить заходи з моніторингу та аналізу ефективності функціонування національної системи стійкості.

Органи місцевого самоврядування можуть забезпечувати виконання плану у межах своїх повноважень.[11]

Висновки. Відсутність системи національної стійкості не лише знижує рівень обороноздатності країни, але й призводить до того, що дуже неефективно використовується потенціал активної частини населення з високим рівнем національної самосвідомості та громадянської ідентичності. Результатом впровадження системи стійкості стане здатність суб'єктів системи стійкості функціонувати в умовах впливу дестабілізуючих факторів. Стійкість - одна з головних характеристик національного спротиву. Без стійкості спротив неможливий. Тому національна система стійкості безумовно буде охоплювати і всі аспекти національного спротиву. Ефективність запровадження національної системи стійкості в Україні буде залежати, в першу чергу, від вибору: ми створюємо систему стійкості тому що є такий світовий тренд, чи ми усвідомлюємо існуючі загрози та необхідність виважених рішень щодо створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи стійкості, формування організаційної структури системи необхідного рівня тощо.

Список використаних джерел:

1. "Концепція забезпечення національної стійкості": для чого вона потрібна https://defence-ua.com/minds_and_ideas/v_ukrajini_zjavilasja_kontseptsija_zabezpechennja_natsionalnoji_stijkosti_dlja_chogo_vona_potribna-5661.html

2. Лідери НАТО затвердили нову Стратегічну концепцію https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_197281.htm?selectedLocale=uk

3. Чому в ЄС говорять про стратегічну автономію? http://prismua.org/чому-в-єс-говорять-про-стратегічну-авт/

4. Стратегічний компас: оборонно-безпекова стратегія ЄС http://buk-visnyk.cv.ua/news/2123/

5.OECD. What does “resilience” mean for donors? An OECD factsheet. URL: https://www.oecd.org/dac/May%2010%202013%20FINAL%20 resilience%20PDF.pdf

6.United Nations (UN) General Assembly. United Nations Millennium Declaration. General Assembly Resolution A/RES/55/2. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/ docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf

7.United Nations (UN). Agenda for Humanity. Annex to the Report of the Secretary-General for the World Humanitarian Summit. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/ documents/2282agendaforhumanity.pdf (дата звернення: 15.06.2021).

8.Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

9. Романенко Є.О. Російська федерація є державою-терористом //Moderní aspekty vědy: XXVII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. - str.10-22.

10. Nepomnyashchyy, O. Quintessence of Ukraine’s Financial Security Strengthening in the Context of Economic Space Volatility / N. Novikova, O. Nepomnyashchyy, Yu. Sonko, O. Marusheva, T. Derun // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – 2020. – Vol. 2, № 33. – P. 482-491. DOI : 10.18371/fcaptp.v2i33.207212.

11. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року: розпорядження Кабінету міністрів від 10 листопада 2023 р. № 1025-р https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-kontseptsii-zabezpechennia-natsionalnoi-systemy-stiikosti-do-2025-roku-i101123-1025

ODDÍL 7. PRÁVNÍ VĚDY

§7.1 ПИТАННЯ ПОРУШЕННЯ НОРМ МОРСЬКОГО ПРАВА ТА ДЕЯКІ НЕВІЙСЬКОВІ ЗАХОДИ ЩОДО БЕЗПЕКИ СУДНОПЛАВСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ РОСІЇ З УКРАЇНОЮ

(Костиря О.В., Національний університет «Одеська Морська Академія», **Іванова А.В.**, Національний університет «Одеська морська академія»)

Вступ. Міжнародне морське право - це право морського простору, яке мирно розв'язує глобальні суперечки про морські кордони між державами та визначає різні юрисдикції морських зон, а також права та обов'язки прибережних держав у цих зонах [1].

Морське право є комплексною галуззю права, що регулює ті суспільні відносини за участю юридичних осіб, громадян та держав, які виникають з торговельного мореплавства. Під торговельним мореплавством розуміється діяльність, пов'язана з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу і пошти, а також для рибних та інших морських промислів і деяких інших операцій в морях і океанах, пов'язаних із забезпеченням безпечного судноплавства.

Бувши комплексною галуззю права, морське право містить в собі норми цивільного, адміністративного, трудового, цивільно-процесуального, кримінального і міжнародного права, а також систему різноманітних технічних норм, що стосуються перш за все безпеки мореплавства й охорони навколишнього морського середовища, а також інших питань судноплавства.

Актуальність теми порушення норм міжнародного морського права та забезпечення безпеки торговельного

судноплавства невійськовими заходами під час війни Російської Федерації з Україною полягає в тому, що через військові дії Російської Федерації Чорне та Азовське моря стали одними з найнебезпечніших на планеті. Про це заявив Президент України Володимир Зеленський під час звернення до українського народу та світової спільноти [2].

З початку своєї агресії проти України з 2014 року Російська Федерація систематично обмежувала право вільної морської практики українських суден у суверенних водах України.

Введення великих районів навчальних стрільб, що обмежували прямий доступ до портів Чорного та Азовського морів, затримання групи українських військових кораблів у районі Керченської протоки, багаторазові необґрунтовані перевірки та затримання риболовецьких суден у територіальних водах України порушували свободу судноплавства в Азовсько-Чорноморському басейні.

Введення в експлуатацію керченського мосту та встановлення спеціальних правил перевірки, допуску та проходу українських суден Керченською протокою, запровадило додаткові обмеження вільного проходу до портів Азовського моря для українських суден.

З початком повномасштабної агресії проти суверенної України 24 лютого 2022 року розпочалася гаряча фаза війни із застосуванням авіації та військових кораблів Чорноморського флоту РФ. Морська блокада, мінування акваторії Чорного моря, порушення суверенних морських кордонів України, захоплення острова Зміїний, артилерійські та ракетні обстріли українських портів військовими кораблями й морською авіацією РФ є прямим порушенням норм міжнародного морського права, що створює значні загрози для безпеки торговельного судноплавства в Азовсько-Чорноморському басейні.

Виклад основного матеріалу. У сфері світового судноплавства діє ряд організацій, наділених різноманітною компетентністю й повноваженнями. Їх створення і діяльність пов'язані, головним чином, з необхідністю встановлення приємних для світової спільноти норм і правил використання морських просторів і ресурсів.

Складність міжнародних відносин у галузі торговельного судноплавства обумовлена існуванням у світі держав, із різними соціально-економічними системами, прагненням більшої кількості незалежних держав до самостійного політичного й економічного розвитку в умовах протидії з боку так званих «традиційних» морських держав. На морську політику різних країн також впливають відмінності в їх географічному положенні, економічному розвитку, потребах в енергоресурсах. Тому політика держав у цій області часто збігається, а часом приходить до взаємного зіткнення.

З моменту створення Організації Об'єднаних Націй – глобальної наднаціональної безпекової інституції – минає 78 років. Держави-переможці у Другій світовій війні та фундатори ООН плекали надії про реалізацію нового повоєнного світового порядку, центром якого будуть універсальні, загальноприйняті, оонівські механізми регулювання міжнародного життя та розв'язання проблем всередині її країн-членів. За час свого існування ООН пережила різні періоди [3, С. 120].

Організація Об'єднаних Націй із самого початку діяльності почала процес кодифікації міжнародного морського права. Процес кодифікації міжнародного морського права включає перші дві Конференції ООН, що проводились у 1958 та 1960 роках відповідно, для проведення яких Комісія міжнародного права підготувала попередні проєкти статей. Результатом перших двох конференцій були чотири Женевські конвенції, які регулювали окремі питання морського права.

Третя конференція Організації Об'єднаних Націй з морського права залишається певною точкою відліку в міжнародній правотворчості. Перш за все, вона досягла успіху там, де зазнали невдачі її попередники. Конвенція з морського права 1982 року, яка була результатом Конференції й описується як «комплексна угода» та була прийнята, у більшості аспектів, як виклад сучасного міжнародного права майже з усіх питань, пов'язаних з морями та океанами [4, С. 213].

Конвенція ООН з морського права 1982 року об'єднала практично всі держави світу: у перший день відкриття для підписання її підписали 119 делегацій, а одна держава – Фіджі – у той же день здала на зберігання свою ратифікаційну грамоту. Ніколи раніше у день відкриття міжнародного договору для підписання не демонструвалася настільки одноголосна і така переконлива його підтримка. Цей перший успіх Конвенції не має прецеденту в історії договірного права [5, С. 5].

3 червня 1999 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН з морського права 1982 року та прийняла Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року».

У п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року» вказано, що відповідно до статті 287 Конвенції ООН з морського права 1982 року Україна обирає як головний засіб вирішення спорів щодо тлумачення або застосування цієї конвенції арбітраж, а також визнає компетенцію Міжнародного трибуналу щодо питань, пов'язаних з негайним арештом суден або звільнення їх екіпажів [6].

Конвенція ООН з морського права 1982 року передбачає нормативне регулювання таких міжнародно-правових інститутів, як внутрішні морські води, територіальне море та

прилегла зона, протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства, континентальний шельф, відкрите море, міжнародний район морського дна, тобто розмежування й класифікацію морських просторів.

На сучасному етапі розвитку людства тема класифікації морських просторів оновила своє значення і стала ще більш актуальною. Це пов'язано викликами та загрозами, що постали перед світовою спільнотою і, насамперед перед Україною, у зв'язку з військовим вторгненням Росії та тимчасовою окупацією українських територій. Це стосується і морського права. Йдеться, по-перше, про морські простори, яки є складовою частиною державної території України та на які поширюється її державний суверенітет; по друге, про морські простори, які знаходяться за межами державної території – зони Світового океану, на які поширюється юрисдикція України; по третє, про морські простори – відкрите море – які є просторами здійснення рибальства, морських наукових досліджень, створення штучних островів та споруд тощо, а також військово-морської діяльності України із забезпечення своїх державних інтересів та державної безпеки. Особливо слід підкреслити участь України у Міжнародної конвенції з морського права 1982 року та обов’язковість виконання її положень [7, С. 4].

Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права або морська конвенція - міжнародна угода, в якій визначено термінологію і порядок спільного і суверенного використання морських територій. Норми міжнародного права, що знайшли своє відображення в положеннях Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права, визначають права і зобов'язання держав і забезпечують міжнародно-правове підґрунтя для здійснення захисту та сталого освоєння морських і прибережних районів та їхніх ресурсів [8].

Належність частини Світового океану до одного із зазначених видів морських просторів визначає правове становище, або правовий статус, цієї частини моря. Правовий статус морського простору чинить великий вплив на порядок встановлення і зміст правового режиму, що регулює діяльність у цьому просторі. При цьому враховуються значення відповідного морського простору для комунікацій, судноплавства та різних видів співробітництва між державами.

При розгляді класифікації морських просторів необхідно враховувати, що цю класифікацію не можна розглядати як уявлення про різні правові категорії морських просторів, що сформувалося раз і назавжди. В силу історичного характеру міжнародного морського права це подання розвивалося, змінювалося і в цілому розширювалося. Так, якщо в період зародження і початкового розвитку міжнародного морського права всі води Світового океану розглядалися як одна правова категорія - води відкритого моря, то надалі з'явилися такі правові категорії, як територіальні води і архіпелажні води, а потім і такі правові категорії, які вже навряд чи можна узагальнити під терміном «води», оскільки для їх позначення більш прийнятний термін «морські простори». Маються на увазі континентальний шельф і міжнародний район морського дна [9].

Представники сучасної української юридичної науки, такі як Аверочкіна Т., Гаверський В., Павко Я., розділяють морські простори на три юридичні категорії: ті, що є невіддільною частиною території прибережної держави, в межах якої дії її суверенітет (внутрішні води, територіальне море); ті, що не входять до складу території прибережної держави, але підлеглі його юрисдикції (виключна економічна зона, прилегла зона, континентальний шельф); ті, що не підлеглі ані суверенітету, ані юрисдикції будь-якої держави (виключна економічна зона, прилегла зона, відкрите море).

На думку українського юриста - науковця Шемякіна О.М. усі нині наявні категорії морських просторів за їхніми правовими режимами можна об'єднати в чотири групи: простори, які входять до складу території держави та мають національно-правовий режим; простори з міжнародно-правовим режимом; простори зі змішаним режимом; простори зі спеціальним правовим режимом [10, С. 146].

Україна здавна вважається морською державою, що зумовлюється її виходом до Чорного моря, а через нього – у світовий океан, це спричиняє наявність морських просторів, які згідно з Конвенцією ООН з морського права 1982 року класифікуються за правовими ознаками [11, С. 198].

Правовий режим внутрішніх морських вод України регулюється: Конституцією України, Кодексом торговельного мореплавства, Законом України про державний кордон, нормативно-правовими актами підзаконного характеру.

У статтях 3, 5, 6, 13, 14, 15, 17 Закону України «Про державний кордон України» визначаються такі базові поняття морського права України як – територіальне море України, внутрішні води України, правила встановлення державного кордону на морі, право мирного проходу через територіальне море, порядок заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів у внутрішні води й порти України, обов’язки іноземних невійськових суден та військових кораблів [12].

У 1995 році було прийнято Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» та в 1996 році Положення про порядок охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні [13, С. 14].

4 січня 2019 року набув чинності Закон України «Про прилеглу зону України», прийнятий Верховною Радою України 6 грудня 2018 року. З метою запобігання порушення законодавства України уповноважений орган може: зупиняти

судна, оглядати судна, затримувати чи арештовувати судна та членів їх екіпажу, крім військових кораблів та інших державних суден, які використовуються з некомерційною метою. Якщо судно порушило законодавство України й робить спробу зникнути, уповноважений орган має право переслідувати таке судно по гарячих слідах [15].

Ще до початка повномасштабного вторгнення Росії в Україну, науковці Бабін Б. В. і Плешко О. О. звертали увагу на той факт, що після окупації Російською Федерацією Криму та м. Севастополя, виникло нагальне питання визначення меж окупованих територій України щодо морських внутрішніх вод і територіального моря, меж окупованих континентального шельфу і виключної морської економічної зони України та правового режиму цих акваторій [16, С. 23].

Питання, що стосуються правового режиму території, мають у міжнародному праві суттєве значення. Міжнародне право закріплює суверенітет держав та їхньої території, особливості придбання та втрати території суб'єктами міжнародного права, на які не поширюється державний суверенітет і які не можуть бути об'єктом присвоєння [17, С. 94-95].

На думку Павко Я., з точки зору сучасних наукових підходів, класифікацію морського простору в юридичній площині необхідно здійснювати з урахуванням сутності та особливостей правового статусу. Такий концептуальний підхід відповідає нормам міжнародного морського права і спирається на відповідні положення Конвенції ООН з морського права 1982 року [18, С. 139].

Морське право складають юридичні норми, або ж юридичні обов’язкові правила поведінки. Діяльність держав у світовому океані побудована на принципах міжнародного морського права: свобода відкритого моря, збереження й раціональне використання морських живих ресурсів, свободи

морських наукових досліджень, охорони морського середовища, використання світового океану в мирних цілях, принцип непорушності кордонів, територіальна цілісність держав, мирне вирішення суперечок.

Найважливіший принцип – принцип відкритого моря, який означає, що морські простори розташованих за межами національних кордонів є просторами загального вжитку.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. зазначає «відкрите море є відкритим для всіх держав, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря».

Свобода відкритого моря містить свободу судноплавства, польотів, свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи, зводити штучні острови, свободу наукових досліджень.

Спеціальним принципом міжнародного морського права є принцип суверенітету держав, над внутрішніми й територіальними водами, це означає, що держава може: встановлювати правовий режим державних кордонів і забезпечувати їхню охорону, реалізовувати право на оборону у випадку збройного посягання на кордони, створювати необхідні системи оборони у своїх внутрішніх і територіальних водах, закривати їх для судноплавства, регулювати та контролювати прохід іноземних суден через їхню територію, здійснювати інші дії згідно з національним законодавством. Україна є суверенною та незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою й це зазначено у статті 1 вітчизняної Конституції, а стаття 2 декларує, що суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах чинного кордону є цілісною та недоторканною [19].

У Законі України «Про державний кордон України» вказано, що Україна, керуючись Конституцією України, Декларацією про державний суверенітет України та Актом проголошення незалежності України, неухильно проводить політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів України

виходячи із принципів непорушності державних кордонів, які є відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, суверенітету та єдності України. Державний кордон України є недоторканним. Будь-які порушення його рішуче припиняються.

Також важливим принципом морського права є принцип імунітету військових кораблів. У національному морському праві України, на законодавчому рівні закріплюється принцип функціонального імунітету. Так, відповідно до ст. 18 Кодексу торговельного мореплавства України, на судна, що перебувають у державній власності, не може бути накладено арешт чи стягнення без згоди органу, який здійснює управління майном, що перебуває у державній власності, якщо ці судна використовуються виключно для несення державної служби [20].

Однак, Росія своїми незаконними та агресивними діями порушує і цей фундаментальний принцип морського права - принцип імунітету військових кораблів. Починаючи з 11 жовтня 2021 року Україна брала участь у слуханнях у справі проти Росії про порушення Росією імунітету військово-морських кораблів і військовослужбовців України. Слухання, яке відбувалося в арбітражному суді, створеному відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року, стосувалося заперечень, висунутих Росією проти юрисдикції Трибуналу.

Справа стосувалась порушень Росією Конвенції ООН з морського права, коли вона заарештувала три українські військово-морські кораблі та 24 військовослужбовці на борту в Чорному морі 25 листопада 2018 року, продовжувала утримувати судна протягом майже року, а військовослужбовців - майже дев'ять з половиною місяців, та притягнула військовослужбовців до кримінальної відповідальності за російським кримінальним законодавством. Згідно з UNCLOS,

військово-морські судна і персонал на їхньому борту володіють абсолютним імунітетом, а це означає, що іноземні держави не можуть сідати на них, заарештовувати, затримувати їх або піддавати їх судовому розгляду. Дії Росії порушили цей важливий принцип міжнародного права [21].

У сучасному світі, на сьогодні, світові продовольчі ринки переживають безпрецедентну кризу. Це результат низки давніх екологічних проблем, таких як зміна клімату, пандемія, яка триває третій рік, і перешкоди для українського експорту зерна, включаючи блокаду морських портів Росією, руйнування інфраструктури Росією та інші логістичні проблеми, що виникають через військову агресію Росії проти України.

Відповідно до одного з основних принципів сучасного міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, у відносинах між державами забороняється застосування сили та загрози силою. Морська блокада, що є одним із видів застосування сили, може бути правомірною лише в тому випадку, якщо її необхідність випливає, з самооборони як засобу боротьби з агресією та, з рішення ради Безпеки ООН, яка через статтю 42 Статуту ООН, визнає цей захід необхідним для підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки. Морська блокада «зачіпає інтереси й держав, що не воюють, оскільки вона перешкоджає підтримці повідомлень з районом, що блокується, і будь-які спроби суден проникнути туди можуть закінчитися захопленням їх державою, що блокує. Таким чином, у зв'язку з тим, що від блокади страждають не лише держави, що воюють, а й нейтральні держави, її оголошення та проведення регламентуються відповідними нормами міжнародного права» [22, С. 772].

Морська блокада регламентується правилами Паризького мирного договору 1856 року та Лондонською декларацією про право морської війни 1909 року. Але, не можна не вказати на

міжнародні угоди, які містять важливі вимоги для забезпечення гарантій експлуатації суден торговельного мореплавства, моряків на суднах торговельного мореплавства, суден що перевозять хворих та поранених за умовами морської блокади. Основний зміст і мета міжнародних угод – обмежити війну бойовими діями лише між збройними силами ворогуючих держав та вберегти, наскільки це можливо, громадянське населення від впливу війни. У Лондонській декларації про право морської війни 1909 року, розглядається тенденція позбавляти громадянське населення жахів війни.

Декілька минулих років поспіль Україна стабільно входила до п'ятірки найбільших світових постачальників та виробників сільськогосподарської продукції в сегменті зернових культур. Так, у 2021 році Україна упритул наблизилися до першої трійки експортерів зернових. До початку широкомасштабного вторгнення Росії, головним логістичним хабом для експорту зернових були порти України в Чорному та Азовському морях: до 90 відсотків цієї сировини (цей відсоток складає до 5 млн. тонн зерна щомісячно) Україна поставляла саме морськими шляхами. Відповідно, морська блокада портів України військовим флотом Росії, мінування морських шляхів, піратські напади росіян на суховантажі унеможливили морську торгівлю. «Те, що ми бачимо, - це кроки до можливої гострої нестачі продовольства та голоду для мільйонів людей у всьому світі» [23], – сказав Стефанчук Р., закликаючи Росію відкрити гуманітарні коридори.

Генсек НАТО, Єнс Столтенберг наголосив на необхідності припинення блокади українських портів і Чорного моря Росією, оскільки це загрожує продовольчими проблемами для всього світу. Про це він сказав на пресконференції, присвяченій звіту щодо діяльності НАТО у 2021 році, повідомляє «Європейська правда». Столтенберг наголосив, що Чорне море й українські порти є ключовими для

експорту зерна і їжі для решти світу. Тому «російська блокада українських портів - це не лише велика проблема для України, але це проблема для людей усього світу, яка загрожує різким зростанням цін на їжу в усьому світі. Тому вкрай важливо, щоб ця блокада припинилася та Україна знову могла вільно експортувати зерно на світові ринки, годувати людей і зменшити глобальне зростання цін на їжу» [24], - заявив генсек НАТО.

Отже, правова сторона морської блокади є предметом міжнародних договорів та конвенцій. Встановлення морської блокади є правомірним лише у випадках прямо передбачених Статутом ООН. Стверджуючи принцип, згідно з яким, члени ООН зобов'язані утримуватися від загрози силою або її застосування (п. 4. ст. 2), Статут ООН надає право встановлення морської блокади Раді Безпеки, але лише за певних умов, таких як, лише Рада Безпеки «визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії» (ст. 39). Вона робить відповідні рекомендації або розв'язує питання щодо заходів, необхідних для підтримки миру та безпеки; та, ці заходи спочатку не повинні бути пов'язані із застосуванням збройної сили (ст. 41). Таким чином, відповідно до Статуту ООН, визнаного всіма членами цієї Організації, морська блокада у разі загрози миру може бути введена лише Радою Безпеки.

Морська блокада українських портів, яку Росія здійснює від початку повномасштабного вторгнення, загрожує гострим браком продовольства. Отже, незважаючи на блокаду, мають безперешкодно пропускатися продовольчі товари, медикаменти, одяг і засоби, що зміцнюють стан здоров'я дітей, вагітних жінок і жінок що вже народили.

Щодня через заблоковані порти Україна недоотримає 170 мільйонів доларів, але втрачає не лише Україна, в ООН застерігають від глобальної продовольчої катастрофи через

неможливість вивезти збіжжя з території одного з найбільших світових експортерів пшениці, ячменю та соняшникової олії. Щоб заблокувати торгівлю з Україною, окупанти розстрілювали іноземні кораблі в українських портах, а потім замінували експортні морські коридори. Це несе небезпеку не лише Україні, а й чорноморським державам НАТО – Туреччині, Румунії, Болгарії [25]. Тому встановлення нових коридорів безпеки для торговельних суден у північно- західній частині Чорного моря стало дуже актуальним питанням, розв'язання якого дало змогу не припиняти ланцюжки постачання товарів морським шляхом.

Конвенція ООН з морського права 1982 р. у статті 2 визначає, що «Суверенітет прибережної держави поширюється за межами її сухопутної території й внутрішніх вод, а у випадку держави-архіпелагу – її архіпелажних вод, на прилеглий морський пояс, що називається територіальним морем» [26].

Відповідно до положень статті 22 Конвенції ООН по морському праву 1982 року прибережна держава у разі необхідності та з урахуванням безпеки судноплавства може вимагати від іноземних суден, що здійснюють право мирного проходу через її територіальне море, користуватися такими морськими коридорами й схемами поділу руху, які вона може встановити або приписати для регулювання проходу суден.

Встановлюючи морські коридори й наказуючи схеми поділу руху відповідно до цієї статті, прибережна держава бере до уваги:

- рекомендації компетентної міжнародної організації;
- будь-які шляхи, які зазвичай використовуються для міжнародного судноплавства;
- особливі характеристики конкретних суден і шляхів;
- інтенсивність руху суден.

Норми в галузі забезпечення безпеки мореплавства містять обов'язок розповсюджувати інформацію, що має відношення до руху суден, обов'язок здійснювати приписи систем управління рухом суден і правила плавання і маневрування (схеми поділу руху, морські коридори та ін.) виключно відповідно до правової класифікації морських просторів, що міститься в міжнародному морському праві [27, С. 26].

Ще до початку повномасштабної війни, 13 лютого 2022 року за дорученням Міністерства інфраструктури України Держгідрографія провела позапланові проміри глибин для уточнення характеру та структури рельєфу дна в Північно-західній частині Чорного моря [28].

Через небезпеку плавання на підходах до морських портів Одеської затоки торговельним суднам було рекомендовано використовувати морський коридор у районі Дністровської банки, що було оголошено ПРИП України 60/22 (прибережне попередження, яке доводиться до мореплавців у морському регіоні) з можливим коридором для проходу суден [29].

Наразі ДУ "Держгідрографія" у відповідь на поточні виклики та загрози продовжує оперативно виконувати покладені на неї обов'язки і забезпечувати безпеку судноплавства у своїй зоні відповідальності.

Також за результатами 106-ї сесії Комітету з безпеки на морі, ІМО підтримала пропозицію України щодо внесення змін до наявних систем розподілу руху «Підходи до портів Одеса та Чорноморськ» і «Між портами Одеса та Південний» шляхом об'єднання їх у єдину систему розподілу руху «Підходи до портів Чорноморськ, Одеса та Південний» [30].

Ухвалені зміни враховують рекомендації щодо установлення шляхів руху суден, надані Консультативною місією ІМО, яка відвідала Україну в 2019 році за результатами

обов’язкового аудиту України ІМО.

Зміни до СРР «Підходи до портів Чорноморськ, Одеса та Південний» були введені в дію через шість місяців з моменту їх прийняття Комітетом з безпеки на морі ІМО, тобто з 01 червня 2023 року.

Метою встановлення шляхів руху суден є підвищення безпеки мореплавання в районах сходження шляхів і в районах, де інтенсивність руху дуже велика або де свобода руху суден ускладнена стисністю морського простору, наявністю навігаційних небезпек, обмеженими глибинами або несприятливими метеорологічними умовами.

Системи встановлення шляхів руху суден сприяють безпеці людського життя на морі, безпеки та ефективності судноплавства і захисту морського середовища від забруднення. Також системи встановлених шляхів можуть бути як рекомендованими до використання, так і їм може бути надано обов'язковий характер для усіх суден, якщо ці системи прийняті й введені в дію відповідно до керівництв і критеріїв, вироблених Міжнародною Морською Організацією.

Глава V/10 Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі вказує, що судно зобов’язано використовувати обов'язкову систему встановлення шляхів, прийняту ІМО [31].

Згідно з Кодексом про здійснення документів ІМО, та глави XIII СОЛАС -74 до функцій прибережних держав також входять послуги радіозв'язку, метеорологічні служби та попередження, служби пошуку та рятування, гідрографічні служби, встановлення шляхів руху суден, системи суднових повідомлень, служби руху суден, засоби навігаційного огородження.

Встановлюючи морські коридори й наказуючи схеми поділу руху, відповідно до вимог Конвенції ООН з морського права 1982 року, Україна, як прибережна держава, керувалася рекомендаціями щодо установлення шляхів руху суден, які

надала Консультативна місія ІМО.

Встановлення коридорів безпеки та шляхів руху суден у південно- західному регіоні Чорного моря дасть змогу підвищити безпеку мореплавства та не припиняти постачання товарів морським шляхом у період війни в Україні.

Перекриваючи рекомендовані морські шляхи, Російська Федерація практично унеможливила свободу судноплавства у зазначених районах та можливість суден вільно заходити до морських портів України.

Під час російсько-української війни надзвичайно актуалізуються питання юридичного забезпечення діяльності міжнародної спільноти щодо невійськових інструментів припинення агресії. Одним із важливіших може стати питання щодо збереження сучасного стану проходження Чорноморськими протоками відповідно до Конвенції Монтре [32, С. 16].

Режим Чорноморських проток був встановлений у Конвенції Монтре 1936 року. Конвенція передбачає різний режим проходження для торгових і військових кораблів. Режим проходження залежить також від стану миру або війни та ставлення до війни Туреччини.

У Розділі 1 статті 2 Конвенції про режим проток (Конвенція Монтре 1936 року) зазначено, що торговельні судна всіх держав користуються свободою проходу через протоки у будь-який час доби, як у мирний час, так і під час війни, якщо Туреччина в ній не бере участі. Якщо Туреччина є стороною, що воює, то свободою проходу в денний час користуються судна тих держав, які не беруть участі у війні проти Туреччини [33].

В перші дні повномасштабного вторгнення російських військ в Україну Туреччина закрила Босфор і Дарданелли. Держава, що відповідно Конвенції Монтре фактично та юридично контролює чорноморські протоки, скористалась статтею 19 цього міжнародного договору. Нею, зокрема,

передбачається, що під час війни, коли Туреччина не є стороною, що воює, військові кораблі ворожих сторін не можуть проходити протоками [34].

У заяві для турецької преси від 27 лютого 2022 року міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу сказав, що криза між Росією та Україною визначається як «війна», та Туреччина має повноваження, які надані Туреччині відповідно до Конвенції Монтре, не пропускати кораблі країн, що воюють, через протоку [35].

Закриття Туреччиною Босфору та Дарданелл відповідає інтересам усіх країн регіону, забезпечуючи збалансованість та стабільність, наскільки це є можливим на теперішній час із застосуванням правових заходів впливу [36, С. 156].

Висновки. Отже, у нашій роботі ми розглянули лише деякі питання порушення норм і принципів морського права, такі як, порушення морських кордонів суверенної держави України, питання морської блокади Азовсько-Чорноморського регіону, свободи судноплавства, імунітету військових кораблів.

Однак, за рамками нашого дослідження залишилося ще багато питань, які безпосередньо належать до порушень норм міжнародного морського права. Наприклад, піратські напади на судна торговельного флоту, безпека суднових екіпажів, пошук та рятування на морі під час війни та інші.

Таким чином, у статті 301 Конвенції ООН з морського права «Використання морів у мирних цілях» вказано, що при здійсненні своїх прав і виконанні своїх обов'язків згідно з цією Конвенцією держави учасниці утримуються від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави чи яким-небудь іншим чином, не сумісним з принципами міжнародного права, втіленими у Статуті Організації Об'єднаних Націй [37; 38].

Росія, яка ратифікувала Конвенцію з морського права 1982 року Федеральним законом Російської Федерації від

26 квітня 1997 року № 30-ФЗ, погодилась використовувати моря у мирних цілях, але своїми незаконними та агресивними діями порушує всі норми та принципи морського права та несе відповідальність за дії своїх військових кораблів.

Також у нашій публікації ми розглядаємо лише деякі заходи щодо забезпечення безпеки судноплавства в Чорному морі під час російської агресії - це встановлення коридорів безпеки під час підходу суден до портів України та застосування положень конвенції Монтре в період війни.

Отже, перекриваючи рекомендовані морські шляхи, Російська Федерація практично унеможливила свободу судноплавства у зазначеному районі та можливість суден вільно заходити до морських портів України, що є порушенням Конвенції ООН з морського права 1982 року.

В умовах російсько-української війни надзвичайно актуалізуються питання юридичного забезпечення діяльності міжнародної спільноти щодо невійськових інструментів припинення агресії. Конвенція Монтре 1936 року встановлює складну систему проходу через Чорноморські протоки з метою збереження як вільного проходу для всіх суден, так і забезпечення безпеки причорноморських держав та безпеки судноплавства.

Однак, за межами нашого дослідження залишилися такі важливі питання, що стосуються таких аспектів забезпечення безпеки мореплавства під час російської агресії, як діяльність міжнародних організацій. Насамперед це діяльність Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної Морської Організації, як спеціалізованого органу ООН, що опікується питаннями безпеки мореплавства та захистом довкілля.

Список використаних джерел:

1. Arif Ahmed. International Law of the Sea: An Overlook and Case Study. *Beijing Law Review*. 2017. Vol. 8, №1. P. 21-21.

URL: https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=74577 (дата звернення 10. 09. 2022).

2. Чорне та Азовське моря через рф стали одними з найнебезпечніших на планеті. *Укрінформ:* веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3457982-corne-ta-azovske-mora-cerez-rf-stali-odnimi-z-najnebezpecnisih-na-planeti-zelenskij.html (дата звернення 10. 09. 2022).

3. Іваницька О. П. Проблеми й шляхи трансформації ООН у контексті російсько-української війни. *Політичне життя №3.* 2022. С. 120 – 132. URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12640 (дата звернення 10. 09. 2022).

4. Галімурка П.І. Механізм призначення тимчасових заходів у спорах щодо тлумачення або застосування Конвенції ООН з морського права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2023. С. 212 – 219. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281630/275857 (дата звернення 10. 09. 2022).

5. Конвенція ООН з морського права 1982 року: 35 років Конституції для океанів. *Lex Portus.* 2017. *№ 4 (6).* С.1. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-4-2017/konventsiia_oon_z_morskogo_prava_1982_roku_35_rokiv_konstytutsii_dlia_okeaniv.pdf (дата звернення 10. 09. 2022).

6. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року: Закон України. *Відомості Верховної Ради України. 1999. N 31. ст. 254.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text (дата звернення 10. 09. 2022).

7. Аверочкіна Т.В., В.В. Гаверський. *Морське право*: навчально-методичний посібник. Одеса. Фенікс. 2021. С. 4.

8. Організація Об'єднаних Націй і морське право. *Організація Об'єднаних Націй і морське право:* веб-сайт. URL: https://www.un.org/ru/law/lawsea/ (дата звернення 10. 09. 2022).

9. Джунусова Д.Н. *Міжнародне морське право.* 2012. URL: http://yport.inf.ua/mejdunarodno-pravovaya-klassifikatsiya-morskih-55273.html (дата звернення 10. 09. 2022).

10. Шемякин А.Н. *Морское право*: учебное пособие. Харьков. 2010. С.146.

11. Єлізаров О.П. Деякі питання кодифікації національного морського права. *Право та суспільство.* 2016. № 5 (2). С. 197-200. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive /2016/5_2016/part_2/35.pdf (дата звернення 10. 09. 2022).

12. Про державний кордон України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 2. Ст. 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text (дата звернення 10. 09. 2022).

13. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. № 21. Ст.152. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 10. 09. 2022).

14. Про затвердження Положення про порядок охорони суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні. Дата оновлення: *04.09.2003.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642-96-%D0%BF#Text (дата звернення 10. 09. 2022).

15. Про прилеглу зону України: Закон України. *Відомості Верховної Ради.* 2019. № 3, ст.20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19#Text (дата звернення 10. 09. 2022).

16. Бабін Б. В. і Плешко О. О. До питання про відновлення прав України як прибережної держави в Чорному та Азовському морях. *Lex Portus.* 2017. № 4 (6). С. 23. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8799/Babin%26Pleshko%20LP%204-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 10. 09. 2022).

17. Буроменьский.*Міжнародне право.* URL: https:// uristinfo.net/mezhdunarodnoe-pravo.html/139-mvburomenskij-

mizhnarodne-pravo/ 3639-mvburomenskij-mizhnarodne-pravo.html (дата звернення 10. 09. 2022).

18. Павко Я. Особливості правового статусу та правового режиму Арктики: термінологічні аспекти. *Вісник Львівського університету: Серія міжнародні відносини.* 2016. № 39. С. 135 – 146. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/viewFile/6372/6376 (дата звернення 10. 09. 2022).

19. Конституція України: Основний Закон України. URL: https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i (дата звернення 10. 09. 2022).

20. Кодекс торговельного мореплавства України. *Відомості Верховної Ради України.* 1995. №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52. Ст.349 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 10. 09. 2022).

21. Statement of the MFA of Ukraine on the Hearing in Ukraine's Case Against the Russian Federation Concerning Russia's Unlawful Arrest and Detention of Ukrainian Naval Vessels and Servicemen. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine: official website.* URL: https://www.kmu.gov.ua/en/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-pochatku-sluhan-u-spravi-stosovno-nezakonnogo-zatrimannya-rosiyeyu-troh-ukrayinskih-vijskovo-morskih-korabliv-ta-24-chleniv-ekipazhu (дата звернення 10. 09. 2022).

22. Ivanova A.V., Kostyria O.V. Правовая природа морской блокады и международное право. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union.* Collective monograph. Riga: Izdevniecība Baltija Publishing. 2020. P. 772.

23. Стефанчук Р. Блокада морських портів України загрожує світу продовольчою кризою. *Укрінформ:* веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3502274-blokada-morskih-portiv-ukraini-zagrozue-svitu-prodovolcou-krizou-stefancuk.html (дата звернення 10. 09. 2022).

24. Генсек НАТО закликав РФ припинити блокаду українських портів і Чорного моря. *Європейська правда:* вебсайт. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/31/7136985/ (дата звернення 10. 09. 2022).

25. С. Сидоренко, А. Клименко. Морський бій навколо України: як НАТО може допомогти здолати агресора на воді. *Європейська правда:* вебсайт. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/23/7136496/ (дата звернення 10. 09. 2022).

26. Аверочкіна Т. В. Деякі аспекти здійснення адміністративної юрисдикції України в морських просторах. Международная юридическая служба Interlegal: вебсайт. URL: https://blog.interlegal.com.ua/deyaki-aspekti-zdijsnennya-administrativno-yurisdikci-ukra-ni-v-morskix-prostorax (дата звернення 10. 09. 2022).

27. Іванова А.В. Діяльність України у забезпеченні впровадження міжнародних норм у сфері рятування на морі. *Lex portus*. 2018. № 2 (10). С. 21-30.

28. Незаконне блокування чорноморських портів: завершуються роботи щодо визначення морського коридору для безпечного плавання суден. *Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України*: вебсайт. URL: https://www.facebook.com/100064745704510/posts/310788797755975/ (дата звернення 10. 09. 2022).

29. Держгідрографія проводить заміри у Чорному морі, аби перевірити рельєф та глибину ділянки у Північно-західній частині через обмеження навігації Росією. *Укрінформ:* вебсайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3403197-derzgidrografia-sukae-u-mori-slahi-abi-uniknuti-blokadi-portiv-odeskoi-zatoki.html (дата звернення 10. 09. 2022).

30. Пропозицію України щодо внесення змін до системи розподілу руху «Підходи до портів Чорноморськ, Одеса та Південний» ухвалено 106 сесією Комітету з безпеки на морі Міжнародної морської організації! *Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України:*

офіційний вебсайт. URL: https://marad.gov.ua/ua/news/propoziciyu-ukrayini-shchodo-vnesennya-zmin-do-sistemi-rozpodilu-ruhu-pidhodi-do-portiv-chornomorsk-odesa-ta-pivdennij (дата звернення 10.09.2022).

31. Міжнародна конвенціїя з охорони людського життя на морі. Міжнародний правовий акт. *Державна служба* морського і внут рішнього водного т ранспорт у т а судноплавст ва *України* офіційний вебсайт. URL: https://marad.gov.ua/ua/npa/mizhnarodna-konvenciya-pro-ohoronu-lyudskogo-zhittya-na-mori-1974-roku-solas-74 (дата звернення 10. 09. 2022).

32. Аулін О. Специфіка застосування морського права під час війни. *Громадська думка про правотворення*. 2022. № 9 (231). С. 14-17. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_ vidanya/grom_dumka/Gromadska_dumka_2022_9.pdf (дата звернення 24.10.2023).

33. Конвенція про режим проток. *Дата набуття чинності для України*: 03.04.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text (дата звернення 24.10.2023).

34. Назарчук І. Застосування Конвенції Монтре за умов російсько-української війни. *Юридична газета*. 16 травня 2022. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zastosuvannya-konvenciyi-montre-za-umov-rosiyskoukrayinskoyi-viyni.html (дата звернення 24.10.2023).

35. Meeting of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu with Foreign Minister Prak Sokhonn of Cambodia, 27 February 2022. *Republic of Turkey. Ministry of Foreign Affairs:* official website. URL: https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kambocya-disisleri-bakani-prak-sokhonn-ile-gorusmesi--27-subat-2022.en.mfa (дата звернення 24.10.2023).

36. Коваль Н. О. Конвенція Монтре як фактор стримування в Азово-Чорноморському регіоні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної* військової агресії т а глобальних викликів XXI ст оліт т я (до 25-річчя *Національного Університету «Одеська Юридична Академія»*

та 175-річчя одеської школи права): матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 червня 2022 р., Одеса, 2022. Том 2. С. 155-158. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19560 (дата звернення 24.10.2023).

37. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права. *Ligazakon:* вебсайт. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU82K23R (дата звернення 10. 09. 2022).

38. United Nations Charter (full text). *United Nations:* official website. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (дата звернення 10. 09. 2022).

ODDÍL 8. LETECKÉ TECHNOLOGIE

§8.1 ЗАСОБИ РЕБ – ОСНОВА ДЛЯ ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНОЇ *БОРОТЬБИ СУЧАСНОСТІ (***Романенко Є.О.,** Збройні Сили України, **Хращевський Р.В.,** Збройні Сили України)

Вступ. В Україні йде війна, в якій українська нація веде небачену у 21-му сторіччі битву за своє існування. Російське вторгнення в Україну 2022 року – відкритий воєнний напад Росії на Україну, розпочатий 24 лютого 2022 року. Частина російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року, участь у якій рф намагалася заперечувати. Водночас завданням України є звільнення своїх територій, вихід на кордони 1991 року, покарання військових злочинців [1].

Розпочавши 24 лютого 2022 року широкомасштабну збройну агресію проти України, російська федерація спровокувала початок безпрецедентної глобальної кризи безпеки, найбільшої з часів закінчення Другої світової війни. російський великодержавний шовінізм, помножений на хворі імперські амбіції, поступово перетворює розпочатий ним військовий конфлікт у центрі Європи на збройне протистояння демократичних та авторитарних політичних режимів з перспективою його поширення на інші регіони планети зі схожими геополітичними моделями (Ізраїль і сектор Газа, Південна та Північна Кореї, Тайвань і Китай тощо). Про це розповів Головнокомандувач Збройних сил України генерал Валерій Залужний для видання The Economist [2].

Недостатня ефективність наявних механізмів глобального політичного регулювання, насамперед ООН та ОБСЄ, не залишає Україні іншого вибору, окрім як відновити свою територіальну цілісність після масштабної збройної агресії в

міжнародно визнаних кордонах 1991 року виключно військовим шляхом, в якому вирішальну роль відіграють її Збройні сили.

Вступивши у війну з сильнішим ворогом, який має багато зброї та значно більші мобілізаційні можливості, Україна змогла не лише зупинити його, а й провести успішний контрнаступ 2022 року та зупинити ворога на багатьох напрямках. Народ України не на словах, а на ділі продемонстрував свою готовність душу й тіло покласти за свою свободу. Однак, в силу багатьох суб'єктивних і об'єктивних причин, війна на сучасному етапі поступово переходить у позиційну форму, вихід з якої в історичній ретроспективі завжди був складним як для Збройних сил, так і для держави в цілому. Аналіз поточної ситуації, в якій опинилися Збройні сили України та інші складові Сил оборони держави, показує, що для виходу з позиційної форми ведення бойових дій необхідно:

- здобути перевагу в повітрі; прорвати мінні загородження в глибину;
- підвищити ефективність контрбатарейної боротьби;
- створити та підготувати необхідні резерви;
- наростити можливості радіоелектронної боротьби (РЕБ) [3].

Виклад основного матеріалу. Серед пріоритетних завдань української армії генерал Залужний назвав нарощування спроможностей радіоелектронної боротьби (РЕБ).

Радіоелектронна боротьба (РЕБ, англ. Electronic Warfare) – сукупність узгоджених дій військових сил щодо:

- здобуття інформації про розташування радіоелектронних засобів (РЕЗ),

систем управління військами і зброї противника, їх знищення, захоплення, виведення з ладу, радіоелектронне придушення;

- захисту власних РЕЗ і систем керування військами та зброєю, від застосованих противником радіоелектронної розвідки і ведення контррадіоелектронної протидії.

РЕБ є видом бойового забезпечення. Стратегічне значення РЕБ оцінюють як дуже високе. РЕБ спрямовується проти інфраструктури противника, що є важливим чинником у веденні сучасної війни.

Історія виникнення і розвитку радіоелектронної боротьби (РЕБ) вже налічує понад 100 років. Вважається, що перша задокументована спроба придушення радіокомунікацій мала місце під час російсько-японської війни 1904-1905 років. У будь-якому разі даний епізод поклав початок створенню у військах підрозділів РЕБ та розробки спеціалізованої військової техніки. Вже під час Першої світової війни практично всі сторони використовували засоби РЕБ.

Друга світова війна стала періодом розквіту засобів РЕБ. Це отримало вияв у так званій "битві променів" – протистоянні підрозділів радіоелектронної боротьби Великої Британії та Німеччини у ході бомбардувань Британських островів. Однак повноцінно радіоелектронна боротьба, як окрема складова, закріплюється у військах багатьох країн світу у 50-60-ті рр. XX століття.

Отже, радіоелектронна боротьба (РЕБ) – це бойові дії, в ході яких використовуються електромагнітна енергія для забезпечення обізнаності про ситуацію та створення наступальних і оборонних ефектів. Заходи радіоелектронної боротьби поділяють на електронні заходи підтримки та радіоелектронну протидію (радіоелектронне придушення).

Заходи радіоелектронної боротьби поділяють на електронні заходи підтримки та радіоелектронну протидію (радіоелектронне придушення).

• Електронні заходи підтримки полягають у *пасивному* використанні електромагнітного спектра задля отримання

даних про противника та використання їх для прямих тактичних дій. Ця інформація може, наприклад, служити як підґрунтя для застосування артилерійського вогню або ударів з повітря, але також і для електронної протидії або захисних заходів. Вони також доповнюють збирання сигналів інтелекту (SIGINT).

• Радіоелектронна протидія (радіоелектронне придушення) стосується *активного* використання електромагнітного спектра шляхом створення завад (заклинювання) для електронних засобів противника чи введення його в оману. Активні заходи – це, зокрема, електронні захисні технічні рішення, що стосуються самого передавання (радіоприймачі зі стрибкоподібною перебудовою частоти) або з огляду переданих даних (криптографічних).

Радіоелектронне придушення поділяють на:

• дії з тимчасового порушення роботи радіоелектронної апаратури противника (створення радіоперешкод);

• дії, пов'язані з довготерміновим (або постійним) виведенням з ладу цієї апаратури (силове ураження).

Метою РЕБ є дезорганізація керування силами (військами), зниження дієвості ведення радіоелектронної розвідки й використання зброї і бойової техніки противника, а також забезпечення стійкості роботи систем і засобів керування власними військами і зброєю. Завдання радіоелектронної розвідки – виявлення радіоелектронних засобів противника за їх випромінюванням, визначення їх координат, визначення й вивчення характеристик випромінюваних ними сигналів. Ці відомості використовують на користь військової розвідки і під час створення радіоелектронної протидії [3].

Військові операції, які виконуються в інформаційному середовищі з використанням електромагнітного (ЕМ) спектра, все більш ускладнюються. Електромагнітна частина спектра

інформаційного середовища, називається електромагнітним середовищем (ЕМЕ).

У сучасних війнах і військових конфліктах роль РЕБ продовжує зростати. Розробка і прийняття на озброєння багатьох держав, високоточної і високотехнологічної зброї призводить до появи нових об'єктів РЕ впливу. Застосування протирадіолокаційних ракет значно знижує живучість сучасних РЕЗ (РЛС, комплексів ППО), побудованих на основі активних засобів радіолокації.

НАТО має всеосяжний і комплексний підхід до РЕБ. Військовий комітет, з 2007 року ухвалив концептуальний документ (MCM _0142: Трансформація концепції майбутньої радіоелектронної боротьби НАТО) де ЕМЕ визнається як оперативний простір маневру та ведення бойових дій. [4].

Широке застосування супутникових систем розвідки і навігації викликає потребу їх знешкодження, зокрема шляхом РЕ придушення. Станом на 2023 рік, компанія L3Harris Technologies (США) вже модернізувала систему космічної РЕБ Meadowlands та готується до ефективного придушення в космосі штучних супутників Китаю та Росії. Нова система Meadowlands призначена для створення тимчасових, оборотних перешкод супутникам зв'язку та має глушити космічні апарати противника на ранніх стадіях збройного конфлікту [5].

Таким чином РЕБ має можливість здійснювати як боротьбу із БПЛА, так і дезорганізовувати системи управління військами і зброєю противника Є декілька напрямків розвитку техніки для радіоелектронної боротьби:

- Перший – це потужні станції РЕБ, які призначені для дезорганізації систем управління військами та зброєю противника;
- Другий – це засоби радіоелектронної боротьби з безпілотними літальними апаратами;

• Третій – це антидронові рушниці, якими забезпечуються підрозділи на першій лінії для боротьби з БПЛА мультикоптерного типу;

• Четвертий – це засоби РЕБ ближнього радіусу дії, які дозволяють вирішити питання індивідуального захисту броньованої техніки та особового складу від застосування противником FPV дронів.

У часи Радянського Союзу було дуже багато комплексів РЕБ, на них робили основний акцент. Але технічно та технологічно вони слабші за радіоелектронну боротьбу західного зразка. В Збройних силах України до 2022 року були прийняті на озброєння такі сучасні засоби радіоелектронної боротьби з БПЛА, як "Буковель-АД", "Анклав", "Хмара", "Нота", які згодом добре зарекомендували себе в бою. Але незважаючи на це, на початок війни близько 65% типів станцій перешкод у частинах (з'єднаннях) Збройних сил України були виробництва колишнього Радянського Союзу, а нових було лише 25.

На озброєнні українські захисники зараз мають комплекси для виконання різних завдань, про які ми розповідали вище.

Комплекси РЕБ:

• "Буковель-AD" (Україна),
• "Нота" (Україна),
• "Анклав" (Україна),
• "Мандат" та Р-330КВ1М (Україна),
• "Полонез" (Україна),
• VAMPIRE (США),
• Blighter Surveillance Systems A422 (Велика Британія).

Портативні антидронові системи (антидронові рушниці):

• Antidron KVSG-6 (Україна),
• RG-7 (Україна. Незабаром має надійти на озброєння),
• EDM4S Sky wipers (Литва),

- Nightfighter (Велика Британія),
- DroneDefender (США).

Також наші інженери запропонували власні розробки так званих "окопних" РЕБ, собівартість яких не перевищує $1500, однак ці пристрої допомагають зберегти життя солдатів.

Враховуючи обмежені можливості вітчизняного оборонно-промислового комплексу, нарощування спроможностей РЕБ здійснювалося внаслідок міжнародної військової матеріально-технічної допомоги, шляхом отримання систем (засобів) виявлення та радіоелектронної боротьби з БПЛА, проти безпілотних гармат, тактичних мобільних пеленгаторних систем, систем РЕБ з бортовими радіолокаційними станціями тощо.

Сьогодні нарощуються можливості протидії високоточній зброї противника (керовані ракети, БПЛА) шляхом розгортання загальнодержавної системи РЕБ "Покрова" з можливістю заміщення поля супутникової радіонавігації ("підміни"), придушення супутникової радіонавігації вздовж всієї лінії зіткнення та на більшій частині території України. Технічних характеристик «Покрови» у публічному доступі немає, зазначив генерал Залужний.

Крім того, триває розробка та впровадження у процеси управління елементів систем ситуативної обізнаності:

- «Графіт» – для автоматизованого передавання та відображення інформації про проліт малорозмірних БПЛА;
- «Кварц» – для збору, обробки, відображення даних та керування засобами РЕБ.

Станом на листопад 2023 року в Україні «практично досягнули паритету» щодо виконання завдань з РЕБ на фронті, і це «істотно ускладнює» можливість досягнення переваги у війні як рф, так і Україною, пояснив генерал Залужний [2].

Ще до подій 2014 року військово-політичне керівництво російської федерації приділяло значну увагу розвитку

радіоелектронної боротьби. Показовим прикладом цього є створення у 2009 році окремого роду військ збройних сил російської федерації – військ радіоелектронної боротьби. Крім того, у складі збройних сил росії створено потужний повітряний компонент радіоелектронної боротьби, який забезпечує ефективне застосування військ (сил) та високоточної зброї.

На озброєння противника прийнято близько 60 типів сучасних засобів радіоелектронної боротьби, які відрізняються покращеними характеристиками, високою мобільністю, підвищеною захищеністю, коротким часом розгортання та зняття з озброєння, впровадженням нових технічних рішень, засобів автоматизації, спеціального програмного забезпечення тощо. Оновлено майже весь парк застарілої техніки.

рф має кілька типів комплексів РЕБ [5].

Мобільний автоматизований комплекс РЕБ "Леер-2" на базі бронеавтомобіля "Тигр" – призначений для проведення радіорозвідки джерел радіовипромінювання, постановки перешкод та радіопридушення радіоелектронних засобів (РЕЗ) противника, імітації роботи різних видів РЕЗ, проведення оцінки електромагнітної обстановки. На сьогодні ведуться роботи з модернізації "Леер-2". У подальшому розгортання проводитиметься без втручання особового складу, в автоматичному режимі.

Комплекс РЕБ Р – 330М1П "Диабазол" – комплекс забезпечує:

автоматизоване виявлення, синхронне пеленгування джерел випромінювання у діапазоні частот від 100 до 2000 МГц;

визначення координат виявлених джерел випромінювання; автоматизоване радіоелектронне придушення ліній УКХ радіозв'язку, приймальних пристроїв базових станцій стільникового зв'язку, терміналів супутникового зв'язку "Inmarsat", "Iridium" та абонентських станцій навігаційної системи GPS.

Типовий склад комплексу:

пункт управління Р-330КМА – 1 од.;

автоматизована станція перешкод “Алтаец-АМ” або Р-934УМ – 4 од.;

автоматизована станція перешкод Р-330Ж – 2 од.

Станція РЕБ Р-330Ж “Житель”. Автоматизована станція перешкод Р-330Ж “Житель” входить до складу комплексу РЕБ Р-330М1П “Диабазол”.

Комплекс забезпечує: автоматизоване виявлення, синхронне пеленгування джерел випромінювання у діапазоні частот від 100 до 2000 МГц; визначення координат виявлених джерел випромінювання; автоматизоване радіоелектронне придушення ліній УКХ радіозв’язку, приймальних пристроїв базових станцій стільникового зв’язку, терміналів супутникового зв’язку “Inmarsat”, “Iridium” та абонентських станцій навігаційної системи GPS. Станція здатна перешкоджати супутниковому зв’язку “Інмарсат” та “Ірідіум”, мобільному зв’язку МТС 1900, а також навігаційним системам. Постановка перешкод здійснюється у радіусі 30 км.

Комплекс РЕБ “Красуха-2”. Станція перешкод “Красуха” призначена для прикриття командних пунктів, угруповань військ, засобів ППО, важливих промислових і адміністративно-промислових об’єктів від виявлення радіолокаційними засобами повітряного базування, у тому числі типу AWACS (Airborne Warning and Control System). За принципом роботи станція перешкод виявляє сигнал авіаційної РЛС, здійснює аналіз сигналу та випромінює у відповідь потужний інтелектуальний сигнал перешкоди. Станція перешкод застосовується у складі окремих батальйонів РЕБ.

Комплекс РЕБ “Красуха-С4”. Станція перешкод “Красуха-С4” призначена для прикриття стаціонарних об’єктів від виявлення їх бортовими РЛС літаків-розвідників типу Е-8С, багатофункціональними РЛС літаків ударної авіації, РЛС

розвідувальних і розвідувально-ударних БПЛА типу “Глобал Хок”, “Предатор”, бортовими РЛС ШСЗ типу “Лакросс” (інформація потребує уточнення). Станція «Красуха-С4 обладнана апаратурою автоматичного розпізнавання типу об’єкта перешкод (цілі радіоелектронного подавлення) з можливістю поповнення бази даних щодо них та внесення змін у базу даних.

Комплекс радіоелектронної боротьби “Москва-1” автоматизований командний пункт. Призначений для виявлення повітряних цілей за їх радіовипромінюванням, ведення радіотехнічної розвідки та управління засобами радіоелектронного подавлення. Комплекс веде радіотехнічну розвідку, в ході якої виявляє засоби повітряного нападу за випромінюванням їх бортових радіоелектронних систем і засобів. Дані щодо виявлених цілей передаються засобам РЕБ ППО і ВПС. За випромінюванням бортових радіоелектронних засобів комплекс здатний виявляти літаки та крилаті ракети на відстанях понад 400 км і визначати тип випромінювання та ступінь загрози.

Комплекс РР та РЕБ “Ртуть-БМ”. Багатофункціональний комплекс (БФК) РЕБ “Ртуть-БМ” призначений для захисту військ від артилерійського вогню противника з використанням снарядів, оснащених радіопідривниками. Під час роботи обладнання машини РЕБ виробляє виявлення ворожого боєприпасу, визначає несучу частоту його радіозривника, після чого ставить перешкоду відповідної частоти і великої потужності. Крім того, комплекс може бути використаний для придушення систем радіозв’язку в УКХ діапазоні та радіолокації.

Комплекс радіорозвідки і придушення РБ-531Б “Инфауна”. Комплекс призначений: захисту техніки та особового складу від радіокерованих вибухових пристроїв (РВП) на стоянці і під час руху (шляхом постановки

широкосмугових загороджувальних радіоперешкод приймальним пристроям РВП); радіорозвідки, радіопеленгування та постановки радіоперешкод засобам УКХ радіозв'язку, які працюють на фіксованих робочих частотах (ФРЧ) та в режимі програмної перебудови робочої частоти (ППРЧ) на стоянці і під час руху; захисту груп транспортних засобів від прицільного вогню зі стрілецької зброї ближнього бою на стоянці та під час руху (шляхом постановки аерозольної завіси навколо засобів, які захищаються). Основні завдання комплексу:

радіоподавлення прицільною за частотою перешкодою (за результатами радіорозвідки) засобів УКХ радіозв'язку, які працюють на ФРЧ та в режимі із ППРЧ із вірогідністю не нижче 0,7 на стоянці та під час руху;

радіоподавлення радіоліній передачі команд управління РВП;

постановка навколо об'єктів, які захищаються, маскувальної аерозольної завіси (формується шляхом відстрілу із пускових установок, що встановлені на багатофункціональному комплексі, аерозолеутворюючих боєприпасів).

Комплекс застосовується безпосередньо в бойових порядках десантних підрозділів. Він здатний ставити аерозольні перешкоди (завіси) та здійснювати захист від високоточної зброї з лазерними і телевізійними системами наведення. У комплексі використано апаратуру зі складу комплексу "Борисоглібськ-2".

Мобільний автоматизований комплекс радіо-, радіотехнічного спеціального контролю ефективності захисту інформації та оцінювання електромагнітної обстановки "Дзюдоіст". Комплекс "Дзюдоіст" призначений для ведення радіо-, радіотехнічного і спеціального контролю ефективності захисту інформації та оцінювання радіоелектронної обстановки. Комплекс забезпечує: виявлення,

вимірювання параметрів і визначення місць знаходження радіоелектронних засобів; оцінювання радіоелектронної обстановки; виявлення та закриття технічних каналів витоку інформації на об'єктах. Комплекс забезпечує виявлення та контроль переговорів і передачі даних по каналах КХ, УКХ, стільникового та супутникового радіозв'язку, пеленгування будь-яких сторонніх джерел радіовипромінювання (у тому числі – радіомаркерів, датчиків систем наведення, радіомаяків), закриття технічних каналів витоку інформації на військових об'єктах і в місцях постійної або тимчасової дислокації підрозділів. Склад комплексу: автоматизоване робоче місце (далі – АРМ) радіо-, радіотехнічного контролю (АРМ-РРТК); АРМ технічного аналізу та оцінювання (АРМ ТАО); АРМ спеціального контролю (АРМ-СК) з комплектом виносної апаратури; апаратура зв'язку, електроживлення, життєзабезпечення. Результати роботи комплексу можуть бут використані для оперативної оцінки та управління засобами постановки радіоперешкод або для комплексної оцінки стану безпеки і рівня маскування об'єктів.

Малогабаритний багатофункціональний комплекс радіоконтролю, пеленгування та подавления "Лорандит". призначений для оперативого пошуку, визначення Місцеположення та радіоподавлення засобів УКХ радіозв'язку. Комплекс "Лорандит" існує у двох варіантах виконання:

перший – на базі автомобіля УАЗ-3741, індекс РП-377ЛА;

другий – носимий (у двох кейсах і чотирьох брезентових сумках). залежності від завдань, які вирішуються, комплекси можуть об'єднуватися в систему із двох і більше комплексів РП-377ЛА або РП-377Л, один з яких виконує функції пункту управління системою. До складу РП-377ЛА входять електронно-обчислювальна машина, апаратура радіорозвідки та радіоподавлення, радіомодем, антенно-фідерна система.

Комплекс РЕБ “Шиповник-Аэро”. Комплекс “Шиповник-Аэро” призначений для радіомоніторингу та блокування каналів управління дистанційно-керованих літальних апаратів.

Комплекс радіоелектронної боротьби Р-330 “Мандат”. Комплекс РЕБ Р-330 “Мандат” призначений для виявлення і придушення каналів зв’язку наземних засобів у діапазоні від 1,5 до 1000 МГц. Комплекс виконує наступні функції:

збір розвідувальної інформації про джерела радіовипромінювань (ДРВ) у смузі до 60 км по фронту й до 60 км у глибину;

автоматизоване призначення діапазонів частот і секторів радіорозвідки з розрахунком оперативної обстановки;

автоматичний збір інформації про джерела радіовипромінювань, що добувається керованими АСП; автоматичне розкриття ліній, мереж і вузлів зв’язку, відображення їх на моніторі ПЭВМ на фоні топографічної карти;

автоматичний цілерозподіл об’єктів між АСП з розрахунком частотного і енергетичного ресурсу; видача цілевказівки на прицільне радіо подавлення.

Комплекс радіоелектронної боротьби «Борисоглебск-2». Комплекс РЕБ “Борисоглебск-2” є вдосконаленою модифікацією комплексу РЕБ радянської розробки Р-330 “Мандат” і призначений для ведення радіорозвідки та подавлення систем супутникового зв’язку, радіонавігаційних систем, короткохвильового та ультракороткохвильового радіозв’язку противника в тактичній та оперативно-тактичній ланках управління. У порівнянні з комплексом “Мандат” має розширений частотний діапазон засобів радіорозвідки і радіоелектронного подавлення (у комплексі “Мандат” – 1,5-100 МГц), збільшену швидкість сканування частотного діапазону, скорочений час реакції по невідомих частотах, вищу точність визначення координат джерела радіовипромінювання, підвищену пропускну спроможність засобів радіопридушення. Комплекс

розміщується на дев'яти машинах: пункт управління Р-330КМВ (одна машина), станції перешкод Р-378БМВ, Р-330БМВ, Р-934БМВ і Р-325УМВ (по дві машини на кожну). Комплекс "Борисоглебск-2" складає основу озброєння частин РЕБ тактичних з'єднань ЗС РФ.

Комплекс радіоелектронної боротьби "Леер-3". Комплекс "Леер-3" з БПЛА "Орлан-10" призначений для моніторингу мереж зв'язку стандарту GSM, визначення системних ідентифікаторів мобільних станцій, їх місцеположення і передачі отриманих даних.

Комплекс радіоелектронної боротьби "Поле-21". Система РЕБ, яку називають "куполом проти дронів". Система, створена у 2016 році, призначена для боротьби з високоточною зброєю і безпілотними літальними апаратами. Комплекс здатний створювати купол перешкод і тим самим подавляти апаратуру прив'язки до глобальних супутникових і радіонавігаційних систем. За даними росіян, дальність роботи "Поля-21" 60 кілометрів, за даними української розвідки – понад 25 кілометрів.

Комплекс радіоелектронної боротьби з малогабаритними БЛА "Репеллент 1". Призначений для вирішення завдань радіотехнічної розвідки та радіоелектронного подавлення радіозасобів малогабаритних безпілотних літальних апаратів та їх наземних пунктів управління.

До основних переваг російських засобів РЕБ також можна віднести налагодження серійного виробництва так званих "траншейних засобів радіоелектронної боротьби" ("Силок", "Пітон", "Гарпун", "Піроед", "Стриж", "Лісочок"), якими насичений тактичний рівень російських військ [6].

24 березня 2023 року Кабінет міністрів ухвалив постанову № 256 «Про реалізацію експериментального проекту щодо здійснення оборонних закупівель безпілотних систем та засобів радіоелектронної боротьби вітчизняного виробництва»,

яка дала старт масовому виробництву БпЛА. Для українських виробників безпілотників відкрилася можливість отримувати більший прибуток та допуск до експлуатації за спрощеною процедурою. Рішення допомогло українському ринку дронів масштабуватися в десятки разів, і сьогодні наші військові отримують багато безпілотників вітчизняного виробництва.

21 жовтня 2023 року Кабінет міністрів вніс зміни до постанови № 256, які створюють сприятливі умови для масового виробництва засобів радіоелектронної боротьби в Україні. Відтепер виробники БпЛА та РЕБ можуть отримати допуск до експлуатації за спрощеною процедурою [9].

Ухвалена постанова передбачає такі зміни:

- можливість здійснювати державні закупівлі засобів РЕБ за спрощеною процедурою аналогічно до БпЛА;
- збільшення прибутку для виробників засобів РЕБ до 25% від собівартості товарів. Це дасть змогу реінвестувати кошти в подальше виробництво;
- у разі проведення з державним замовником – СБУ, Нацгвардія, прикордонники — спільних відомчих випробувань допуск до експлуатації відбувається без повторних випробувань і засідання комісії Міноборони. Ці зміни стосуються як РЕБ, так і БпЛА;
- спрощення та скорочення до 10 днів допуску до експлуатації зразків БпЛА та РЕБ;
- розробка Генштабом ЗСУ за кожним видом БпЛА чи засобу РЕБ стандартних технічних вимог, яким повинні відповідати товари для допуску до експлуатації;
- можливість для Міноборони та Держспецзв'язку здійснювати закупівлю РЕБ на підставі запиту складових Сил безпеки і оборони;
- можливість здійснювати закупівлю БпЛА та РЕБ до завершення процедури допуску до експлуатації на підставі акта спільних відомчих випробувань з позитивним висновком або наявності номенклатурного номера НАТО;

• прибрали необхідність затверджувати Технічні умови на зразки безпілотних систем та засобів РЕБ у Генштабі ЗСУ.

Завдяки цим змінам виробники засобів РЕБ зможуть масштабувати виробництво та отримувати швидший допуск до експлуатації. Це дасть можливість реагувати на потреби Сил оборони та забезпечувати їх необхідними технологіями.

Висновки. Головнокомандувач ЗСУ генерал Валерій Залужний доволі рідко звертається до українців, проте 1 листопада 2023 року у великому матеріалі для The Economist він розповів що війна Росії проти України стає позиційною, що може зіграти на руку ворогу, а також що повинно допомогти ЗСУ вийти з цього глухого кута. Головнокомандувач ЗСУ наголосив, що не варто недооцінювати рф. Ворог зазнав великих втрат, але він має перевагу в озброєнні, техніці, ракетах і боєприпасах протягом тривалого часу. Серед пріоритетних завдань української армії генерал Залужний назвав нарощування спроможностей радіоелектронної боротьби (РЕБ). Попри те, що з початку широкомасштабної збройної агресії противник втратив значну частину цієї техніки, сьогодні він продовжує зберігати значну перевагу в радіоелектронній боротьбі. Вздовж Куп'янської та Бахмутської осей противник фактично створив ешелоновану систему радіоелектронної боротьби, елементи якої постійно змінюють свою дислокацію.

Завдяки змінам які внесені до постанови Кабінету міністрів
від 24 березня 2023р. № 256 виробники засобів РЕБ зможуть масштабувати виробництво та отримувати швидший допуск до експлуатації. Це дасть можливість реагувати на потреби Сил оборони та забезпечувати їх необхідними технологіями. Наразі необхідне удосконалення наявних та розробка нових вітчизняних комплексів РЕБ, враховуючи перспективу ведення електромагнітної боротьби у всьому електромагнітному

спектрі, що охоплює значно ширший частотний діапазон (від гамма-випромінювання до терагерцового випромінювання), вважає Головнокомандувач ЗСУ.

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О. Російська федерація є державою-терористом //Moderní aspekty vědy: XXVII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. - str.10-22.

2. The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war – Режим доступу: https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war.

3. Радіоелектронна боротьба – Режим доступу: https://www.uk.wikipedia.org/wi кі/Радіоелектронна_боротьба#ciIe_поIe-1

4. Technology is the key as the war becomes "positional", says Valery Zaluzhny

5. The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war Nov 1st 2023 – Режим доступу: https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war

6. Information Warfare: History of Electronic Warfare – Режим доступу: https://ew30.blogspot.com/2009/12/such-is-reliance-on-electromagnetic-em.html

7. Американці створили РЕБ для придушення китайських та російських супутників у космосі https://portaltele.com.ua/news/technology/amerykantsi-stvoryly-reb-dlya-prydushennya-kytajskyh-ta-rosijskyh-suputnykiv-u-kosmosi.html

8. Засоби радіоелектронної боротьби ворога – Режим доступу: https://sprotyvg7.com.ua/lesson/zasobi-radioelektronnoi-borotbi-voroga

9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 березня 2023 р. № 256: постанова Кабінету міністрів від 27 жовтня 2023 р. № 1116 – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-24-bereznia-2023-r-256-1116-271023

ODDÍL 9. HISTORICKÉ VĚDY

*§9.1 ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ «ЦЕНТРОСОЮЗУ» В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (***Савченко О.,** Національний університет «Львівська політехніка»)

Вступ. Західноукраїнська кооперація в досліджуваний період входила в нову стадію свого розвитку – організацію власного кооперативного виробництва. Частим явищем ставали початки організації виробництва кооперативної продукції в низових кооперативах, в окружних союзах. Кооперація мала широку й густу мережу торговельних кооперативів і організованого в них масового споживача товарів і виробів щоденного вжитку. Це давало змогу не залежати від сторонніх поставок деяких товарів і їхнє виробництво можна було організувати, використовуючи місцеву сировину, матеріали, і при цьому створювати щораз більше нових місць праці для українського населення. Розпочалося планування фабрик і центральних виробничих спілок для консервування овочів, виробництва тари, розвитку шкіряної, текстильної та хімічної промисловості, млинарства. Окружні союзи кооператив почали відігравати значну роль у справі розвантаження перенаселеного села від зайвих робочих рук, наближали село до українського міста. [1].

Виклад основного матеріалу. В організаційну структуру Ревізійного Союзу Українських Кооперативів входили чотири централі української кооперації. Це «Центросоюз», «Центробанк», «Народна Торгівля», та «Маслосоюз». «Центросоюз» був головним двигуном в житті сільськогосподарської і споживчої кооперації, який увійшов у тісний зв'язок з «Народною

Торгівлею». «Народна Торгівля», як краєва централя споживчої кооперації, мала тоді досить доларових вкладів до обігу від своїх фізичних членів, та не могла їх повністю використати. Вона мала також більший досвід у торгівлі споживчими товарами. Співпраця Народної Торгівлі та Центросоюзу розпочалася 1.11.1925 року. У той час Народна Торгівля охоплювала працю у 29 кооперативних районах, які налічували 24 повітові союзи та 5 повітових гуртівень при повітових кооперативах 1 ступеня і 801 кооператив, у яких об'єднувалися за статистикою 1.07.1925 року 90 396 членів.

У праці «Центросоюзу» віддзеркалювалося все життя закупівельно-збутової кооперації. «Центросоюз» постачав союзним кооперативам майже всі ті товари, які кооперативи доставляли до своїх членів. Він об'єднував майже всю Східну Галичину чи то через повітові союзи чи через гуртові кооперативи. На загальному торговельному ринку кооперація здобула повну довіру. Векселі, як форму оплати, приймав не тільки банк, а й фабрики. Споживча кооперація у своєму розвитку прагнула дійти до виробництва власної продукції. Так, «Центросоюз» став 60-відсотковим власником фабрики мила «Мута». Завдяки «Центросоюзові» було покращено та збільшено продукцію фабрики, а її вироби стали конкурентним товаром. «Центросоюз», беручи до уваги особливості українського населення, яке в більшості було хліборобським, вважав перехід до організації сільськогосподарської кооперації основною метою. Головним завданням кооперації, яка служила хліборобському населенню, була організація збуту власної продукції. У цьому напрямі «Центросоюз» у 1925 році уклав угоду на доставку яєць з Фімою «Яйо» в Кракові, але у зв'язку з реформою польської валюти змушений був обмежити свою діяльність львівськими ринками.

Українське село в 1920 – 1925 роках опинилося в гірших господарських умовах, ніж перед війною, селяни не знаходили

навіть короткотермінового кредиту, тим часом коли польські кредитні спілки процвітали. Українські споживчі, молочарські та інші спілки занепадали без свого банку, пошук кредитів в польських та єврейських банках максимально узалежнював кооператорів. О. Луцький писав з цього приводу: «Ніяка кооперація, осягнувши організаційну силу, не могла існувати в залежності від некооперативних сил, не маючи спромоги протидіяти чужій кооперації на своїй землі [2].

Малі обігові фонди на початку не давали змоги «Центросоюзові» розвивати діяльність, відповідну до окреслених завдань. Як і низові кооперативи для загальної закупівлі та збуту і їхні окружні об'єднання, «Центросоюз» спочатку обмежував свою діяльність переважно до постачаня об'єднаним союзам і кооперативам помислових товарів, товарів для хатнього вжитку в селі (сіль, гас, сірники, цукор, дрібна галантерея), дрібного господарського приладдя, перебраного від Крайового Союзу Господарсько-Торгівельних спілок, – серпів, кіс, цвяхів тощо.

Розглянемо наступне: «Центросоюз» розпочав свою діяльність 1.07.1924 року при участі 9 повітових союзів, які об'єднували понад 700 кооператив та 29 інших членів. Від 1.07.1924 року до 31.03.1925 року закупили товарів у «Центросоюзі»:

19 повітових союзів	на	726 188 зл.
53 кооперативи Львівщини	на	109 164 75 зл.
47 кооперативів у краю	на	158 162 57 зл.
Разом до 31.03.1925	на	993 515 32 зл.

Порівнявши обіги повітових союзів з їхніми закупівлями в «Центросоюзі» у другому півріччі 1924 р. бачимо, що ПСК закупили в «Центросоюзі» 41,2% свого попиту. Окремо закупили: Жовква – 94,5%, Чортків 83%, Коломия – 81,8%, Копичинці (гуртівня солі) – 65%, Бібрка – 53,3%, Стрий – 53,1%, Сокаль – 35,1%, Борщів – 27,5%, Перемишль – 27,5%,

Яворів – 24,6%, Станіславів – 23%, Тернопіль – 21,7%. «Центросоюз» продавав кооперативам товари за готівку або давав 37- денний безвідсотковий векселевий кредит. [3].

Варто зазначити, що у виробництві мила, ниток та іншого «Центросоюз» показував зростання обсягу продукції та покращення її якості. Це засвідчує, що виробнича діяльність «Центросоюзу» була на правильному шляху, що дозволяла йому продавати свої вироби за ринковими цінами, навіть нижчими ніж у приватних продавців. Крім цього, «Центросоюз» мав прибуток із закуплених у нього власних виробів Окружними Союзами, чим давав приклад цілій кооперації. Черговим позитивним фактом у праці «Цетросоюзу» був збут сільськогосподарських продуктів. У 1932 році «Центросоюз» розпочав збут живини. Треба зазначити, що збут сільськогосподарських продукції та власне виробництво було основною метою діяльності Центросоюзу.

Майже 9/10 союзних кооперативів припадало на кооперативи і виробничо-торговельні кооперативи. У 1925 році торгівельні кооперативи становили 89,1% усіх союзних кооперативів, а у 1931 – 88,7%.

Усі чинні повітові союзи об'єднували до 31 грудня 1933 року 1667 кооперативів для загальної закупівлі та збуту. Через «Центросоюз» перепродали 350 тонн збіжжя, 165 тонн квасолі, 455 тонн картоплі.

У 1934 році кооперація через «Центросоюз» експортувала яєць:

до Англії	5412 скринь
Австрії	669
Бельгії	100
Іспанії	3792
Італії	1570
Чехословаччини	5315
Швейцарії	1574
Франції	558
Разом :	18991 скриня

На внутрішньому ринку повітовими союзами було продано 13 870 скринь яєць.

Збуто худоби до беконарень і на крайовому ринку 8057 голів, зокрема до Відня було збуто 1 766 голів, гусей – 4459, іншої птиці 17 529 штук – загалом на суму 560 330 02 злотих, а також мила звичайного – 535 983 кг, туалетного – 5 108 кг, разом на 556 188 06 злотих. 1934 року було продано 541 091 кг мила, 1933 р. - 459 305 кг – бачимо, зростання продукції на 81 796 кг. 1935 року виробництво і збут мила «Центросоюзу» зросли порівняно з 1934 роком на 10,75%, звичайного мила було виготовлено на 57 474 кг більше, а туалетного – на 738 кг більше. [4].

У 1936 році фабрика виготовила 812 723 кг мила, а саме звичайного мила 806 112 кг і 6 611 кг мила туалетного. Як бачимо, кожного року показники зростали.

Щодо навивання ниток, то продукція порівняно з 1933 р. зросла на 17,8%, упродовж звітного року ціни знизилися з 9 до 32%. За 1934 рік виготовлено 30 593 котушок ниток різної величини – на 1 230 котушок більше, ніж у 1933 році. Розглянемо дані за 1935 рік. У 1935 році через «Центросоюз» кооперація реалізувала 1710 тонн різних рослинних продуктів, а саме: 250 тонн вівса, 255 тонн жита, 195 т пшениці, 180 т ячменю, 112 т проса. Продукцію експортували окружні союзи таких міст як: Борщів, Бучач, Копичинці, Сокаль, Тернопіль, Збараж, Жовква, Теребовля. Звичайно, це було ще дуже малою частиною того, що міг реалізувати «Центросоюз», але й ця мала частина впливала на ціни в краю. 15 союзів мали свої магазини. Кооперативний збут не міг обмежуватися лише експортом, доцільніше було налагодити збут на внутрішньому ринку, який звільнив би село від посередників. Внутрішній ринок був неорганізований, велику перешкоду становили магістрати та волосні управи, які трактували справи під кутом власного інтересу. Податки та оплата транспорту значно

здорожували збут, але все ж таки експорт був регулятором цін на внутрішньому ринку. Також «Центросоюз» налагодив реалізацію конопель та льону, було перепродано 30 тонн цих продуктів. [5].

Також через «Центросоюз» перепродано у 1934 – 35 роках рослинних продуктів:

Продукція	1934	1935
Збіжжя та квасоля	515 т	1500 т
Картопля	455 т	800 т
Яблука		45 т
Прядиво		30 т
Разом:	970 т.	2475 т

Значить, у 1935 році збут збіжжя і фасолі реалізовано на 975 тонн більше, а це 191,26%, картоплі – на 345 тонн, а це 75,82%. Отже, збут сільськогосподарської продукції значно зріс, а це означає, що зросло виробництво власної продукції.

У 1935 році через «Центросоюз» збували продукцію окружні союзи таких міст: Збараж, Копичинці, Сокаль, Бучач, Тернопіль, Борщів, Теребовля, Жовква, Золочів. Експорт яєць за кордон у 1935 році зменшився на 1926 скринь через різні перешкоди, зате значно зріс збут яєць на внутрішньому ринку. З експорту яєць отримано:

у1934 році 1 523 044 55 зл.
у 1935 році 1 735 500 35 зл.

Тобто у 1935 році від експорту яєць отримано на 212 455 80 злотих більше.

Протягом 1936 року стрімко розвинувся кооперативний збут збіжжя, квасолі, олійних рослин. Цей збут зосереджувався в окружних союзах, які мали свої магазини. Якщо порівняти дані, то побачимо, що в 1934 році через «Центросоюз» кооперація реалізувала збіжжя, квасолі, олійних рослин тільки

515 тонн, а у 1935 – 1 500 тонн, у 1936 році – 21 534 тонни. Найбільше цих продуктів реалізували через «Центросоюз» окружні союзи в Борщеві – 815 тонн, у Сокалі – 719 тонн, в Бучачі 375 тонн, в Городенці – 365 тонн, в Золочеві – 334 тонни, Рогатині – 310 тонн. Таким чином, об'єднана в «Центросоюзі» закупівельно-збутова кооперація стала в 1936 році поважним чинником на краєвій біржі. Також кооперація через «Центросоюз» доставляла жито й овес для армії понад 900 тонн. [6]. Навчання працівників, розбудова магазинів, пізнання ринків збуту, налагодження торговельних відносин дало кращий результат у порівнянні з минулими роками. Зростання продукції у 1935 році становило 60 452 кг, або 11,6% а в 1936 р. – 211 180 кг, або 35%.

Товарні обіги становили:

Рік	**Кількість**	**Вартість**
1934 р.	10 530 кг	9 855 30 зл.
1935 р.	11 880 кг	14 147 40 зл.
1936 р.	18 550 кг	22 547 50 зл.

Кількість працівників на фабриці мила постійно зростала. Якщо в 1934 році працювало 2 урядовці та 14 робітників, то у 1935 р. число працівників зросло до 16, а в 1936р. – до 20 осіб. Вищенаведені дані свідчать про повну життєздатність кооперативної форми виробництва.

Обіг споживчого відділу характеризують дані, які постійно зростали, а саме:

1933 р.	обіг	2 491 261 29 зл.
1934 р.		2 611 571 79 зл.
1935 р.		3 407 091 36 зл.
1936 р.		4 917 642 21 зл.

Цілісну картину розвитку споживчої ділянки «Центросоюзу» може дати лише статистичне порівняння збуту товарів. Розглянемо декілька важливих для покупців товарів:

	1935 рік, тонни	1936 рік тонни
олія	70	100
папір	90	120
торби паперові	85	110
рис	180	320
перець	12,5	13,5
кава смажена	7,5	8,7

	1935рік		1936 рік	
цукор	740 тонни	1 691 796 80 зл.	1 604 тонни	1 691 796 80 зл.
сірники	1274 скр.	307 061 00 зл.	1674 скр.	388 120 00 зл.
паста		225 000 00 зл.		300 000 00 зл.
дріжджі	80 тонн	308 000 00 зл.	110 тонн	425 000 000 зл.

Обіги зростали завдяки раціональній роботі підбудов, а також деякою мірою завдяки збільшенню закупівлі товарів членами кооперації. Річний збут цукру цієї кооперації в 1935 році становив 300 вагонів. Споживчий відділ охоплював своїм збутом до 99% усіх товарів, які мали попит на селі. У 1936 році споживчий відділ «Центросоюзу» мав чималі труднощі в доставці колоніальних товарів, таких як, чай, кава та інші, з огляду на обмеження імпору цих товарів. «Центросоюз», як найбільша крайова централя, отримав дозвіл на імпорт цих товарів тільки нарівні з львівськими гуртівниками. «Центросоюз» із кожним днем поширював збут сільськогосподарських продуктів, а саме збіжжя, олійних рослин, ріпаку, картоплі й кукурудзи, гречки, овочів та городини. Якщо йдеться про збут збіжжя в 1937 році, то було продано 33 487 тон за 8 254 368 злотих, у попередньому році збуто 10 726 тонн на суму 1 614 450 злотих. Торги «Центросоюзу» у 1937 році становили 15% усіх обігів на львівській біржі. Звертали пильну увага на організацію збуту овочів та городини на промислових ринках Заходу, з цією метою активно розбудовували склади для продукції. Загальні обіги «Центросоюзу» в 1937 році зросли до

35 мільйонів злотих проти 19 мільйонів у 1936 році, зокрема збутові обіги зросли до 17 мільйонів злотих проти 6 376 тис. злотих у 1936 році, обіги з постачання зросли до 15 990 тис. злотих проти 11 441 тис. злотих у 1936 році. Обіги продукції зросли до 1950 тис. злотих проти 1506 тис. злотих у 1936 році. На кінець 1937 року окружні союзи мали вже 21 власний магазин, а всіх закупівельних пунктів було 53. Кількісно збут збіжжя зріс у 1937 році на 143 %, а у вартості в злотих – на 244%. «Центросоюз» обслуговував у 1937 році через свої гуртові склади у Львові, Бібрці та Городку 119 кооперативів для загальної закупівлі та збуту. Усі вони мали 151 крамницю. У Львові на складі закуповували товар 65 кооперативів, у Бібці – 32, а в Городку – 22. Також на майбутні роки планувалося поширити кооперативне скуповування прядива, овочів, організацію домашнього промислу. Не занедбував «Центросоюз» у своїй діяльності культурно-освітньої праці – підтримував «Просвіту», «Рідну Школу», українське мистецтво, наукове життя, фінансував також агрономічну працю «Сільського Господаря». [7].

Розглянемо дані про кількості працівників у «Центросоюзі». На кінець 1937 року в «Центросоюзі» працювало 160 осіб, з яких було 3 члени управи, 2 заступники, 92 урядовці, 63 робітники.

Загальне число членів кооперації:

1934 рік 12 109 осіб
1935 рік 12 423 осіб
1936 рік 14 037 осіб

Число працівників «Центросоюзу»:

1933 рік 70 осіб
1934 рік 65 осіб
1935 рік 85 осіб
1936 рік 125 осіб
1937 рік 160 осіб

Із вищенаведеного видно, що стосовно до 1936 року загальне число працівників зросло на 35 осіб, тобто на 28%. За

п'ятиріччя кількість працівників зросло на 90 осіб, тобто на 146,5%, отже більше ніж удвічі. У відсотках це виглядало так: у 1934 році - працівників збільшилося на 7,69%, 1935 р. – на 30,77%, 1936 р. – на 47,5%, 1937 рік - 28,0%. Серед урядовців було 15 осіб, або 16,3% з вищою освітою, 48 осіб, або 52,18% із середньою освітою та з однорічною торгівельною школою, 29, або 31,53 %, з середньою освітою. Експорт яєць у 1937 році збільшився на 21,27%, в грошах – на 41%. Значить, конь'юнктура була сприятлива, ціни високі. Через «Центросоюз» у 1937 році було продано товарів на 3 391 193 31 зл., а в 1936 році – на 2 402 801 00 зл., грошовий надлишок становив 988 400 000 зл. В експорті брали участь: Рогатин – 55 вагонів, Копичинці – 47,5 вагонів, Бучач – 44,5 вагонів, Теребовля – 39, Тернопіль – 38,5 вагонів, Збараж – 36 вагонів. [8].

Висновки. Отже, аналізуючи організаційно господарську діяльність «Центросоюзу» у міжвоєнний період, можна зробити висновки, що розвиток кредитної системи кооперації набувало розвитку, хоч малими темпами, але все ж рухалось вперед. Створення власної кредитово-фінансової системи було по глибоким переконанням першою складовою продуктивної праці кооперації. В об'єднаній кооперації зламалася психологія раба, відбувалася боротьба тільки за незалежне існування українського народу. В кооперативних установах народ виховувався на господаря своєї землі. Український господар ставав громадянином. Почуття громадських обов'язків поневоленого українського народу було першою і головною умовою його перебудови на справжню незалежну націю.

Список використаних джерел:

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.: Нью-Йорк, 1964. С 397.

2. О.Луцький //Господарсько-кооперативний часопис, 1925. Ч. 2. – С. 2

3. Торги кооператив РСУК у 1925-31 рр. //Господарсько-кооперативний часопис, 1925. Ч. 1(2). – С. 1

4. Збут мила Центросоюзу //Господарсько-кооперативний часопис, 1936. Ч. 3 . – С. 4

5. Краєва нарада Окружних союзів «Центросоюзу»// Господарсько-кооперативний часопис, 1935. Ч. 1 . – С. 3

6. Збут рослинних продуктів через «Центросоюз» // Господарсько-кооперативний часопис, 1937. Ч. 1 . – С. 3

7. Загальні Збори Центросоюзу //Господарсько-кооперативний часопис, 1938. Ч. 36 . – С. 7

8. Кооперативний збут живини Центросоюзу у 1937 році // Господарсько-кооперативний часопис, 1938. Ч. 21 . – С. 5

ODDÍL 10. LÉKAŘSKÉ VĚDY

§10.1 СПОСОБИ ОДЕРЖАННЯ СОЛЕЙ АМІНОКИСЛОТ *В РОЗЧИНІ ДЛЯ РОЗРОБКИ ЛІКАРСЬКИХ ФОРМ*

(Алмакаєва Л.Г., Ужгородський національний університет, **Стан І.Ю.**, Ужгородський національний університет)

Однією з найважливіших задач фармації є пошук та створення нових високоефективних препаратів на основі амінокислот.

В останні роки фармакологи та клініцисти звертають велику увагу на лікування поширених захворювань парентеральними та рідкими оральними препаратами на основі амінокислот та їх похідних. Особливу увагу приділяють аргініну, аспарагіновій, глутаміновій та бурштиновій кислотам та їх солям. Це пояснюється тим, що препарати цієї групи біоактивних речовин відзначаються високою фармакологічною активністю і не викликають побічних ефектів.

Парентеральні лікарські засоби на основі амінокислот відіграють важливу роль при проведенні ургентної терапії для досягнення більш вираженого фармакологічного ефекту. Однак, практична система охорони здоров´я України має незначний асортимент таких препаратів на відміну від різноманітного зарубіжного асортименту, що обмежує можливості проведення ефективної фармакотерапії великої кількості захворювань. Тому розробка оригінального способу одержання розчинів на основі солей амінокислот з метою створення більш ефективних препаратів з розширеним спектром дії за рахунок оптимізації технології та використання відповідних допоміжних речовин є актуальною для вітчизняної фармацевтичної науки і практики.

Стандартизація та впровадження у виробництво нових препаратів на основі солей амінокислот у вигляді розчинів дозволить поповнити асортимент перспективними і конкурентоспроможними препаратами для парентерального та орального застосування, що володіють серцево-судинною та гепатопротекторною дією.

Одна із найпоширенішіх амінокислот – L-аргінін, представляє собою діаміномонокарбонову кислоту. Всі тканини використовують аргінін для ядерного і цитоплаз-мового біосинтезу. Він бере участь в первинному накопиченні клітинної енергії у вигляді креатину фосфату [1,4,5].

Аргінін входить до складу ряду ферментів і гормонів, впливає на тимус, бере участь в регуляції імунологічних реакцій, сприяє загоєнню ран, зменшує астенічний синдром [2,3].

Завдяки гепатопротекторним властивостям, аргінін знижує в'язкість зон білково-ліпідного контакту і підвищує активність **мембрано-зв'язаного** ферменту цитохрому Р-450, що забезпечує детоксикуючу функцію печінки, у тому числі і окислення ксенобіотиків [8].

У фізіологічному стані аргінін - напівнезамінна амінокислота. Проте, при захворюваннях печінки, а також в таких клінічних екстремально важких станах, як травми, опіки, голод, стреси, астенія і т. п., коли порушується білково-синтетична функція печінки, його розцінюють як незамінну амінокислоту. Він сприяє дезамінуванню надмірних амінокислот (білковий катаболізм), бере участь в орнітин-уреазному циклі утворення сечовини в печінці і здійснює детоксикуючу дію на аміак. Аргінін сприяє підтримці азотистого балансу, екскреції надмірного азоту [3-7].

Більшість ефектів аргініну пов'язують з тим, що він є попередником оксиду азоту (NO). Молекула NO знайдена в усіх тканинах тіла і відіграє дуже важливу роль у функціонуванні серцево-судинної, імунної і нервової систем.

NO інгібує адгезію мононуклеарів, агрегацію тромбоцитів, проліферацію гладкої мускулатури судин, вироблення реактивних форм кисню. У фізіологічних умовах NO постійно залучений в адаптації судинної системи до підвищених метаболічних потреб, фізичних навантажень. При захворюваннях надлишок NO відповідає за збільшення периферичної вазодилятації при вазоплегічному шоці, а недостатність NO може приводити до важких захворювань, включаючи артеріальну гіпертонію, ішемічну хворобу серця і атеросклероз [3-8].

Виклад основного матеріалу. Для вибору режимів одержання солей амінокислот та в подальшому отримання стабільних препаратів нами вивчалися фізико-хімічні та технологічні властивості амінокислоти аргініну як основної діючої речовини. Аргінін за хімічною структурою є (S)-2-аміно-5-гуанідинопентановою кислотою, що містить в молекулі $–NH_2$ та –COOH групи.

Аргініну гідрохлорид застосовується як лікарський засіб у вигляді концентрату – 1 М розчину з концентрацією 210,7 г/л та інфузійного розчину з концентрацією 42 г/л для проведення інфузійно-трансфузійної терапії [4,5,10].

Першим етапом досліджень було вивчення фізичних характеристик субстанції, таких як розчинність, вміст вологи та основної діючої речовини, наявність домішок, а також фізичні параметри приготування розчинів. Крім того, визначався показник кислотної константи іонізації pKa.

Як і всі амінокислоти, аргінін є амфотерною сполукою за рахунок наявності в його молекулі $–NH_2$ і –COOH груп. Проте, він є сильноосновною амінокислотою за рахунок наявності чотирьох $–NH_2$ груп. У водному середовищі протон приєднується до гуанідинової групи з утворенням мезомерно-стабілізованого гуанідо-катіону.

Форми аргініну, які присутні у розчині в залежності від pH середовища, представлені на рис. 1.

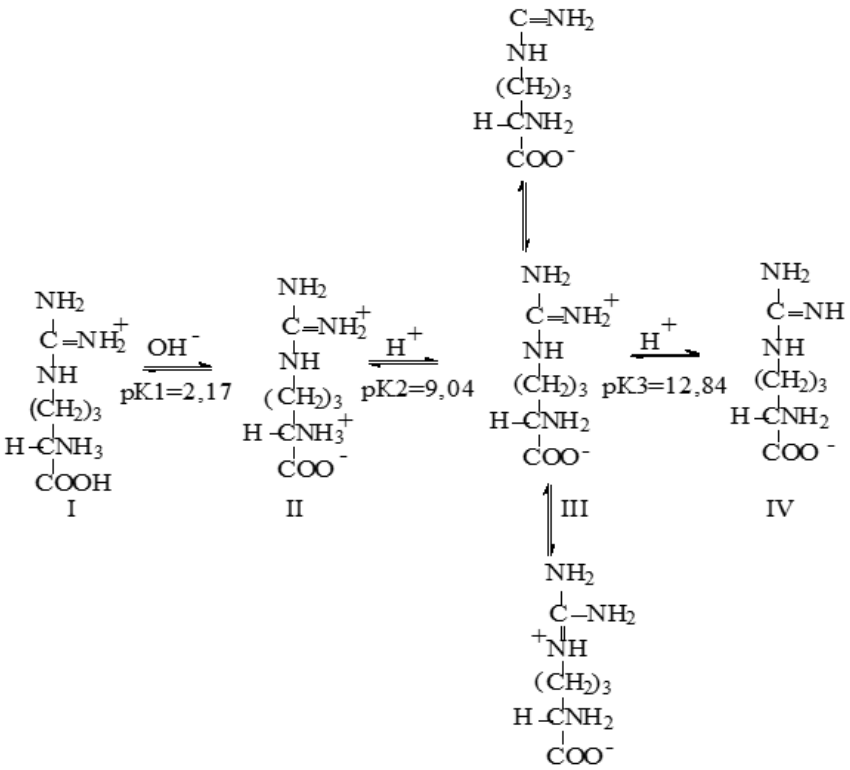

Рис. 1. *Кислотно-основні форми аргініну в залежності від pH середовища*.

У кислих та нейтральних середовищах аргінін існує переважно як катіон (форми I, II), здатний утворювати сполуки за амінною та гуанідиновою групами. У лужному середовищі він існує у вигляді аніону (форма IV). У сильнополярних розчинниках аргінін існує у вигляді цвітер-іону (форма III).

Тому аргінін розчинний в розведених мінеральних кислотах і може утворювати з ними солі [8]. Найбільш поширеною сіллю є аргініну гідрохлорид.

Солеутворення дикарбонових кислот аспарагінової (АК) та глютамінової (ГК), в залежності від умов проведення реакції, може проходити як за однією, так і за двома карбоксильними групами.

Як видно з рис. 2, АК і ГК мають схожу хімічну структуру, яка відрізняється лише довжиною вуглеводневого ланцюга, чим пояснюється схожість їх фізико-хімічних властивостей.

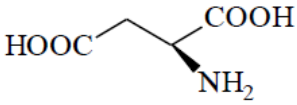

Кислота аспарагінова
М.м. 133,1

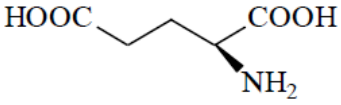

Кислота глутамінова
М.м. 147,1

Рис. 2. *Структурні формули АК і ГК.*

Для встановлення оптимальних умов проведення реакції солеутворення по одній карбоксильній групі була визначена залежність ступеня дисоціації ГК від pH середовища. В результаті досліджень визначене оптимальне значення pH розчину солеутворення агрініну глутамату. Воно знаходиться в межах від 6,0 до 7,0.

З урахуванням стехіометричних коефіцієнтів реакції солеутворення були розраховані кількості інгредієнтів, необхідні для отримання солі аргініну глутамату. Структура отриманої сполуки підтверджена при спектрометричних дослідженнях (ІЧ-спектр)

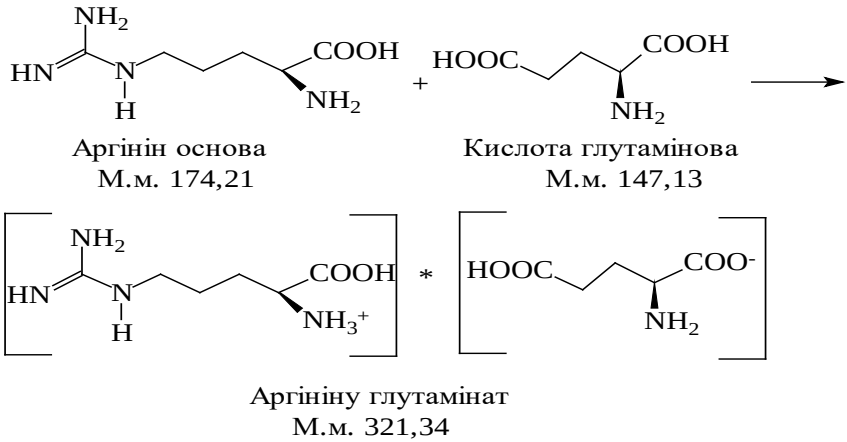

Рис. 3. *Схема реакції отримання аргініну глутамінату.*

Кількість аргініну (в г) на 1000 мл розчину, необхідна для утворення аргініну глутамінату в терапевтичній концентрації 40 г/л, розраховували за формулою:

$$C_{Arg} = C_{ArgGlu} \times M_{Arg} / M_{ArgGlu},$$

де: C_{Arg} - концентрація аргініну, г/л;

C_{ArgGlu} - концентрація аргініну глутамінату, г/л;

M_{Arg} - молекулярна маса аргініну;

M_{ArgGlu} - молекулярна маса аргініну глутамінату.

C_{Arg} = 40 х 174,21 / 321,34 = 21,69 г/л (аргініну для 4 % розчину аргініну глутамінату). Аналогічно розрахована кількість глутамінової кислоти.

Взаємозв'язок і послідовність технологічних операцій, підбір режимів і параметрів є дуже важливими для отримання солі. Так, реакція солеутворення аргініну глутамінату найефективніше здійснюється у водному середовищі за рахунок відповідності специфічних властивостей як води, яка одночасно виконує функцію розчинника і реакційного середовища, так і

реакційних агентів: L-аргініну і ГК. Певні співвідношення води і аргініну-основи забезпечують повне його розчинення і подальше ефективне проведення реакції.

Аналогічно було отримано сіль L-аргініну з АК – аргініну аспарагінат. На основі передбачуваної реакції солеутворення з урахуванням стехіометричних коефіцієнтів розрахована кількість L-аргініну і АК, яка необхідна для отримання солі аргініну аспарагінату, аргінін вступає в реакцію з АК в еквімолекулярних кількостях, що дозволило розрахувати кількість субстанцій для утворення солі аргініну аспарагінату. З літературних джерел відома терапевтична концентрація аргініну аспарагінату: 20 % розчин [9,10].

Температурні умови середовища впливають на проходження реакції.

Нами проведені дослідження залежності розчинності аргініну аспарагінату від температури. Оптимальною температурою солеутворення L-аргініну з АК є температура від 50^0C до 70^0C. Обрана нами температура обумовлена тим, що при температурі до 40^0C реакція солеутворення проходить повільно, а при температурі вище 70^0C реакцію проводити небажано, зважаючи на можливість утворення побічних продуктів реакції. Час утворення 15-20 хв.

L-аргінін і бурштинова кислота утворюють діаргініну сукцинат при співвідношенні реагентів 2:1.

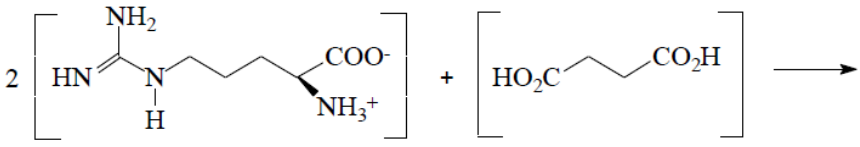

Аргінін
М.м. 174,2

Кислота буштинова
М.м. 118,09

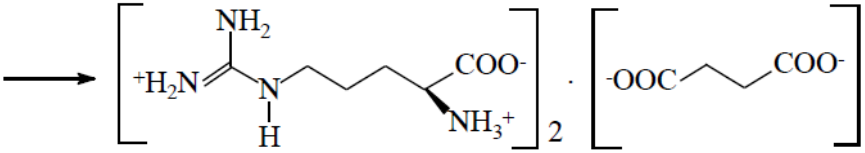

Діаргініну сукцинат М.м. 466,5

Рис. 4. *Схема реакції отримання діаргініну сукцинату*

Нами встановлено, що повна дисоціація аміногрупи аргініну (понад 99,0 %) досягається при значеннях pH вище 5. Теоретично розраховане оптимальне значення pH розчину було підтверджене експериментальними даними. Для визначення оптимальних умов проведення реакції солеутворення діаргініну сукцинату також була визначена залежність ступеня дисоціації кислоти бурштинової від pH середовища з використанням показників констант іонізації pK_1 (4,21) і pK_2 (5,64) [11].

Ступінь дисоціації кислоти бурштинової в розчині розраховували за таким рівнянням:

ступінь дисоціації (%) = $100 / (1+10^{pKa - pH})$.

Розрахунки представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Залежність ступенів дисоціації кислоти бурштинової від pH середовища

pH розчину	Ступінь дисоціації кислоти бурштинової, %	
	pK_1 = 4,21	pK_2 = 5,64
3,5	16,31	0,72
4,0	38,17	1,55
4,5	66,23	6,76
5,0	86,21	18,62
5,5	95,24	42,02

Продовження Табл.1

6,0	98,04	69,44
6,5	99,5	87,72
7,0	99,80	96,15
7,5	99,95	99,01
8,0	100,00	100,00

Як показали розрахунки, максимальне значення ступеня дисоціації кислоти бурштинової з утворенням аніону за однією карбоксильною групою (понад 98,0 %, що вказує на повну дисоціацію) досягається при значеннях pH вище 6,0. Дисоціація за другою карбоксильною групою в значній мірі проходить при вищих значеннях pH – від 6,5 до 8,0.

Таким чином, можна припустити, що оптимальне значення pH розчину для утворення двозаміщеної солі кислоти бурштинової знаходиться в межах від 6,0 до 8,0.

Тривалість утворення діаргініну сукцинату залежить від температури, встановлено, що оптимальна температура складає від 40 ^{0}C до ^{0}C.·Тривалість процесу при цьому складає від 7-10 хв. При нижчих температурах процес триваліший. Нагрівання до вищої температури недоцільне, оскільки збільшує вплив високої температури на компоненти розчину, що може приводити до зміни фізико-хімічних властивостей розчину. Крім того, це невигідно економічно.

Висновки. Науково обґрунтовані й експериментально підтверджені критичні технологічні параметри, що забезпечують фізико-хімічну стабільність отриманих солей. Це дало можливість розробити спосіб одержання вказаних вище солей безпосередньо в реакторі для приготування розчину з вихідних реагентів, минаючи стадію отримання відповідних субстанцій. Це дуже важливо для розробки технологій отримання парентеральних і рідких оральних препаратів, особливо, комбінованих.

Список використаних джерел:

1. Державна Фармакопея України: в 3т. / ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». 2-е вид. – Харків: ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2015. Т. 1. 1128 с.

2. Павлоцька Л. Біологічна хімія/ Павлоцька Л., Дуденко Н., Димитрієвич Л. , Божко Н. вид. Університетська книга. 2019.- 379 с.

3. Аргинин в медицинской практике (Обзор литературы) / Ю.М. Степанов, И.Н. Кононов, А.И. Журбина, А.Ю. Филиппова // Сучас. гастроентерологія. – 2005. – № 4. – С. 121-127.

4. Алмакаєва Л.Г. Аргинин и его применение в медицине и фармации /Л. Г. Алмакаева, Е. В. Литвинова // Ліки України плюс. - 2011. - № 1. - С. 23-26.

5. Boger R.H. The clinical pharmacology of L-Arginine / Boger R.H., Bode-Boger S.M. // Ann. Rev. Pharmacol. Toxicol. – 2001. – Vol. 41. – P. 79-99. 6. Gokce N. L-arginine and hypertension // Jorn. Nutr. – 2004. – Vol. 134. – P. 2807-2811.

6. Hare J.M. Role of nitric oxide in the regulation of myocardial function / Hare J.M., Colucci W.S. // Prog Cardiovasc Dis. – 1995. – Vol. 38. – P.155-166.

7. Endothelium-dependent vasodilation is independent of the plasma L-arginine/ADMA ratio in men with stable angina: lack of effect of oral L-arginine on endothelial function, oxidative stress and exercise performance / Walker H.A., McGing E., Fisher I. et al. // Jorn. Amer. Coll Cardiol. – 2001. – Vol. 38. – P. 499-505.

8. Губський Ю. І. Біологічна хімія / Ю. І. Губський. - Київ-Тернопіль : Укрмедкнига, 2000. - 508 с.

9. Пат. 14462 UA, МПК A61K31/195 Спосіб отримання ін'єкційного засобу "Аспаркам", що має антиаритмічну активність / Затула Є.І., Науменок Л.Г., Шевченко І.В. та ін. (UA); ДНЦЛЗ (UA). – № 4674807; заявл. 05.04.1989; опубл. 25.04.1997, Бюл. N 2 – 4 с.

10. Компендиум 2019 — лекарственные препараты / Под ред. В.Н. Коваленко — К.: МОРИОН, 2019. — 2480 с.

11. Самойленко Г.Ю., Герасименко Л.Г. Теоретичні основи органічної хімії: Дніпропетровськ: НМетАУ, 2006. – 49 с.

ODDÍL 11. ŘÍZENÍ

*§11.1 TYPES, FORMS, MODELS AND METHODS OF TRAINING THE STAFF OF THE ORGANIZATION (***Vynnychuk R.O.,** Lviv Polytechnic National University)

Introduction. In today's world, which is characterized by rapid changes, training the organization's personnel becomes one of the critical success factors. Productivity, the organization's competitiveness, and long-term prosperity depend on how effectively the staff learns. In conditions of limited resources, it is essential to optimally invest them, planning activities for training employees in advance and relying on crucial theoretical provisions. For the planning of training activities to be the most effective, it is necessary to understand the conceptual and categorical apparatus of training. Therefore, it is appropriate to consider these measures in the context of taxonomies of learning, which describe different levels of knowledge and skill acquisition, types and forms of education, learning models that explain the learning process as a sequence of stages, and teaching methods used to impart knowledge and skills. Understanding these aspects will help you develop an effective training system for your organization's personnel. Let's consider these categories in more detail.

Presentation of the main material. Learning taxonomies are systems for classifying learning objectives used to systematize and organize learning content and tasks. Learning taxonomies help teachers and learning organizers correctly define learning goals, develop appropriate learning content, and evaluate learning outcomes. Taxonomies of learning help define learning goals by offering precise and understandable definitions of various levels of knowledge and skill acquisition. Taxonomies help develop appropriate learning content that meets learning objectives. Thus, the educational content is more effective and contributes to the

achievement of the desired learning outcomes. Another advantage of using taxonomies is the effectiveness of evaluating the employee training process. Learning taxonomies can be used to develop tasks and tests that assess learning outcomes at various knowledge and skill acquisition levels. However, using taxonomies of learning also has several shortcomings; they need to consider all aspects of learning, usually focusing on cognitive aspects such as knowledge and understanding, but not considering other essential aspects of learning, such as creativity, social skills, and emotional intelligence. Also, they are tricky to use, especially for training organizers who do not have experience in using them.

Table 1 presents the most used taxonomies of learning, defines their primary elements, as well as the advantages and disadvantages of each of them.

Table 1

The most common taxonomies of training

Taxonomy name	Basic elements	Advantages	Disadvantages
Bloom's taxonomy	Knowledge, understanding, application, analysis, synthesis, evaluation	It is widely used to determine learning goals, develop learning content, and evaluate learning outcomes	It does not consider some aspects of learning, such as creativity, social skills
Anderson's taxonomy	Knowledge, understanding, application, analysis, synthesis, creation	Considers a broader range of aspects of learning than Bloom's taxonomy	More difficult to use
Marriott Taxonomy	Knowledge, understanding, application, generalization, evaluation	Considers the importance of generalizing knowledge	It does not consider some aspects of learning, such as creativity, social skills
Davies' taxonomy	Knowledge, understanding, application, adaptation, innovation	Considers the importance of creativity and innovation	More difficult to use

Summarized based on [1,2,3,4]

Types of training of the organization's employees are how employees receive the knowledge and skills necessary to perform their duties. They can be classified according to various criteria, in particular, the venue, the method of information transmission, the level of activity of the participants, the nature of the interaction of the participants, the nature of the learning goals, etc. Figure 1 shows the details of these types of employee training.

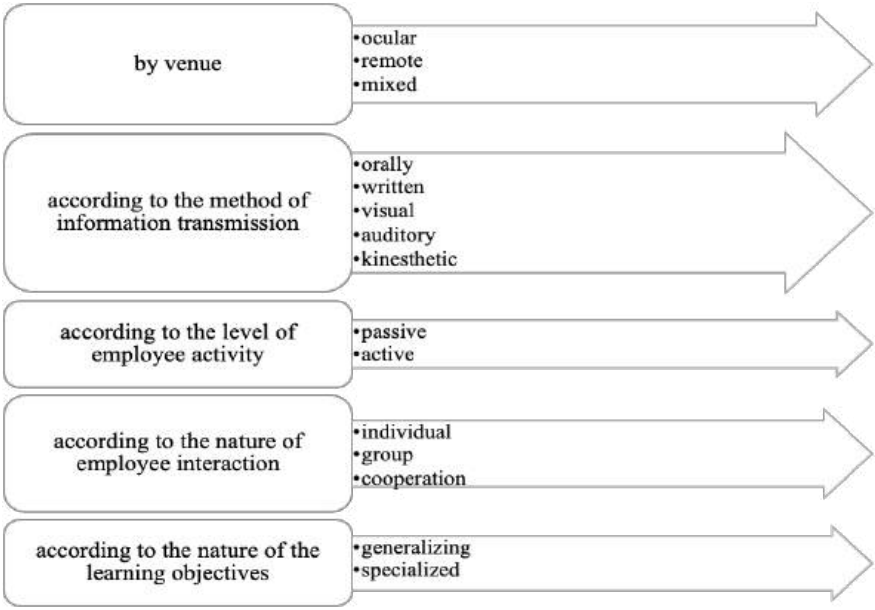

Figure 1. Classification of types of employee training

The choice of the type of training for employees depends on the specific training goals, the needs of employees, and available resources. It is essential to choose a type of training that will be effective for all participants.

Also, in the literature, we find such types of learning as active, cognitive, sociocultural, and empirical. Their essence is shown in Table 2.

Table 2

Types of personnel training

Type of training	Essence	Advantages of use	Disadvantages of use
Active learning	the participant is actively involved in the learning process, for example, through discussions, projects, research, etc.	n improves understanding and assimilation of the material; develops critical thinking and creativity; increases motivation to study; p increases the level of student involvement.	could be difficult to implement; requires additional time and resources; only sometimes suitable for all students.
Cognitive training	the participant focuses on their thinking and cognition through reflection, reflection, self-assessment, etc.	improves the ability to understand and analyze information; develops critical thinking and independence; increases motivation to study.	can be challenging to implement; requires additional time and resources; only sometimes suitable for all students.
Sociocultural education	the participant learns in the context of social interaction, for example, through collaboration, partnership, community, etc.	improves communication skills and cooperation; develops critical thinking and creativity; increases motivation to study.	can be challenging to implement; requires additional time and resources; only sometimes suitable for all students.
Empirical learning	the participant learns through their own experiences, such as practice, laboratory work, research, etc.	improves the ability to apply knowledge in practice; develops critical thinking and creativity; increases motivation to study.	may be dangerous or harmful; requires additional time and resources; only sometimes suitable for all students.

Organizations can use diverse types of employee training to achieve different goals. For example, an organization can use face-to-face courses to teach new employees the basics of its operations and distance learning to improve employees' skills in a particular field.

Forms of education are methods of organizing the educational process. Forms of training can be divided into various categories, for example, forms of individual training, forms of group training, and forms of distance training. Forms of education are a more specific concept, and types of education are a broader one. So, examples of forms of education can be:

- Face-to-face courses are a traditional method of training in which employees study in a classroom under the guidance of a teacher. Face-to-face courses can be practical for learning new knowledge and skills and developing critical thinking and problem-solving.
- Distance learning is a learning method in which employees learn at home or in another location, using online platforms or other means of distance learning. Distance learning can be effective for workers who cannot attend traditional classes, such as workers who live in remote areas or have limited opportunities.
- Training is a type of training that focuses on developing specific skills, such as sales, customer service, leadership, etc. Training sessions can effectively teach employees the new skills needed to perform their duties.
- Educational programs are comprehensive training programs that may include face-to-face courses, distance learning, training, etc. Educational programs can be effective for teaching employees new knowledge and skills and for career development.

Learning models are theoretical concepts that describe the learning process. Learning models help us understand how people learn and design effective training programs.

There are quite a few different training models for the organization's employees. Below, we will consider the most well-known and widely used, including the 70:20:10 model, the Kolb cycle, the Schuhart-Deming cycle, and others.

The 70:20:10 learning model is a learning model that defines how employees learn in the workplace. The model postulates that

70% of learning occurs in the workplace as a result of performing tasks, solving problems, and interacting with colleagues; 20% - as a result of communication with colleagues, in particular discussions, exchange of ideas and experience; and 10% - as a result of formal education takes place as a result of courses, training and other forms of formal education. The 70:20:10 training model is helpful in planning and implementing employee training programs. It helps organizations ensure employees receive the necessary training to perform their duties successfully. An example of the application of this model in an organization can be the creation of a mentoring system in which experienced employees teach new employees the basics of their work. Also, the organization can create a platform for communication among employees, where they will exchange ideas, experience, and resources. This approach will allow employees to develop their social skills and gain knowledge and skills from colleagues [5].

The Kolb Cycle is a learning model developed by David Kolb in 1984. The model is based on the idea that learning occurs because of active experience, reflection, theorizing, and application of new knowledge and skills[6].

The Kolba cycle consists of four stages:

1. Experimentation is a stage at which students gain new experience. This experience can be practical, theoretical, or a combination of both.
2. Reflection is the stage at which students reflect on their experience and draw conclusions.
3. Theorizing is a stage in which students try to make sense of their experiences based on theory.
4. Application is the stage where students apply their new knowledge and skills in the real world.

The Kolb Cycle can be used for learning in any context, including education, business, and professional development. For example, in education, the Kolb cycle can be used to develop

training programs that focus on the active participation of training participants; in business, the Kolb cycle can be used to develop the skills of employees; in professional development, the Kolb cycle can be used to improve the skills of employees. The Kolb Cycle is an effective learning tool because it allows employees to acquire new knowledge and skills actively.

The Shewhart-Deming cycle, also known as PDCA (Plan-Do-Check-Act), is a cyclical approach to quality management that William Edwards Deming and Walter Shewhart developed [7]. The cycle consists of four stages:

1. Plan - at this stage, goals are defined, and plans for their achievement are developed.
2. Do - at this stage, plans are implemented into reality.
3. Check - At this stage, it is checked whether the goals have been achieved and whether any problems have been detected.
4. Act - at this stage, the necessary changes are made to improve the results.

The Shewhart-Deming cycle is an effective organizational management tool because it allows organizations to improve their processes and products continuously. In production, the Schuhart-Deming cycle can be used to implement a new process or improve an existing one; in the service sector, the Schuhart-Deming cycle can be used to improve the quality of customer service; in professional development, the Shewhart-Deming cycle can be used to improve the skills of employees. For example, a company may use the Shewhart-Deming cycle to develop an employee training program. During the planning stage, the company defines program goals, such as improving employee productivity or reducing errors. At the implementation stage, the company implements a training program. During the verification phase, the company verifies whether the program goals have been achieved. In the action phase, the company makes the necessary changes to improve the training program results.

The ADDIE model is an acronym for the five stages of the learning process[8]:

- Analysis - at this stage, learning goals, student needs, and learning requirements are determined.
- Design - at this stage, a training plan is developed, which includes goals, content, training methods, and assessment.
- Development - at this stage, educational materials and other resources necessary for training are created.
- Implementation - at this stage, training is implemented into reality.
- Evaluation - at this stage, the effectiveness of training is evaluated.

The ADDIE model is an effective tool for developing and implementing employee training programs. It provides a structured approach to the learning process that helps ensure that learning is effective and meets the needs of the learning participants. An organization can use the ADDIE model to develop a training program for new hires, improving their qualifications, etc. At the analysis stage, it is determined what knowledge and skills employees need to improve productivity or career development. At the design stage, a training plan is developed, including training courses, training, and other forms of training. During the development phase, learning materials such as lectures, exercises, and tests are created. At the implementation stage, a training program for employees is implemented. In the evaluation phase, the organization can assess whether the learning objectives have been achieved. The ADDIE model is a versatile tool that can be applied to training employees in various contexts.

The AIDA model is an acronym for the four stages of the learning process:

- Attention - At this stage, drawing the students' attention to learning is necessary.

• Interest - at this stage, it is necessary to arouse students' interest in learning.

• Desire (Desire) - at this stage, it is necessary to make students want to learn.

• Action - at this stage, it is necessary to stimulate students to action.

The AIDA model is an effective tool for developing and implementing employee training programs. It helps ensure that the training is exciting and motivating for the participants. The AIDA model is an effective tool for staff training as it helps to ensure that learning is exciting and motivating for students. Using the AIDA model in training will help organizations achieve their training goals and improve staff performance.

The Dewey model of learning, also known as the problem-based learning model, is based on the idea that learning occurs through problem-solving. The model was developed by John Dewey, an American philosopher and educator [9].

Dewey's model consists of four stages:

1. Problem formulation - at this stage, students face a problem they cannot solve with the help of their existing knowledge and skills.

2. Formulation of hypotheses - at this stage, students formulate hypotheses that can help them solve the problem.

3. Research - at this stage, students gather information to help them evaluate their hypotheses.

4. Evaluation - at this stage, students evaluate whether their hypotheses are correct.

The Dewey model is an effective tool for employee training because it helps employees develop critical thinking, creativity, and problem-solving skills.

Training methods are how teachers and training providers help employees learn. Learning methods can be divided into different categories, such as attention activation, information acquisition, information application, and information acquisition control methods.

Table 3

Methods of personnel training

Category	Method name	Definition	When it is appropriate to use
Activation of attention	Asking questions	Questions that provoke thought, discussion, and the search for answers.	When it is necessary to draw attention to the topic of study, to arouse interest and motivation to study.
	Problem setting	Problematic situations that encourage the search for solutions.	When it is necessary to develop critical thinking and creativity.
	Creating a problematic situation	Creating conditions that cause discomfort, uncertainty, and the need to find a way out.	When it is necessary to stimulate active thinking and action.
	Use of interesting materials	Videos, presentations, and interactive exercises that arouse interest.	When it is necessary to draw attention to the topic of study, to arouse interest and motivation to study.
	Creating an atmosphere of involvement and interaction	Involvement in discussions, discussions, and group work.	When it is necessary to activate the training participants, encourage them to communicate and cooperate.
Assimilation of information	Lecture	Presentation of information by the teacher.	When it is necessary to acquaint the participants with a large amount of information that requires explanations and clarifications.
	Reading	Independent familiarization of the participants with the information presented in text form.	When it is necessary to get acquainted with information that does not require explanations and clarifications.
	Video viewing	Acquaintance with information presented in video format.	When it is necessary to familiarize with information that requires visibility and demonstration.

	Practical work	Performing practical tasks that allow you to apply the acquired knowledge and skills.	When it is necessary to consolidate the acquired knowledge and skills to develop practical skills.
	Exercises	Completing educational tasks aimed at mastering specific knowledge and skills.	When it is necessary to consolidate the acquired knowledge and skills to develop practical skills.
Application of information	Solving problems	Tasks that require the application of knowledge and skills in a practical situation.	When it is necessary to check whether the training participants can apply the acquired knowledge and skills in a practical situation.
	Execution of projects	Conducting educational tasks that require research work, a creative approach, and applying acquired knowledge and skills.	When it is necessary to develop creative abilities, teach participants to work independently and solve problems.
	Performance of roles	Work in groups, in which participants perform specific roles that require them to apply the acquired knowledge and skills.	When it is necessary to develop communication skills, teach participants to work in a team and solve problems.
Control of assimilation of information	Question	Questions that allow to check whether the training participants have mastered specific knowledge and skills.	When it is necessary to check whether the participants have mastered specific knowledge and skills.
	Testing	Tests that allow to check whether the participants have mastered specific knowledge and skills.	
	Exam	Exams that allow to check whether students have mastered specific knowledge and skills.	

The choice of training methods for the organization's employees depends on the training goals, the characteristics of the employees, and the available resources.

Conclusions. Training of the organization's personnel is a complex and multifaceted process. Factors such as training objectives, staff needs, organizational resources, and business priorities must be considered for successful implementation. It is essential to understand that staff training is not a one-time event. It is a continuous process that should be aimed at developing the knowledge, skills, and abilities of personnel necessary for the organization's successful operation. Different approaches and methods should be used to increase the effectiveness of training the organization's personnel. The individual needs and abilities of each employee should also be considered. By applying theoretical knowledge about taxonomies, types, forms, models, and methods of personnel training, organizations can develop an effective training system that will help them achieve their goals and ensure long-term prosperity.

References:

1. Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. New York, NY: David McKay Company.

2. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., ... & Wittrock, M. C. (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. New York, NY: Longman.

3. Marriott, G. (1992). A taxonomy of educational objectives: A revised and extended version of Bloom's Taxonomy. London, UK: Kogan Page.

4. Davis, B. G. (2006). Learner-centered education: Theory and practice. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

5. Johnson, S. J., Blackman, D. A., & Buick, F. (2018). The 70: 20: 10 framework and the transfer of learning. *Human Resource Development Quarterly*, *29*(4), 383-402.

6. Vince, R. (1998). Behind and beyond Kolb's learning cycle. *Journal of management education*, *22*(3), 304-319.

7. Pietrzak, M., & Paliszkiewicz, J. (2015). Framework of Strategic Learning: The PDCA Cycle. *Management (18544223)*, *10*(2).

8. Trust, T., & Pektas, E. (2018). Using the ADDIE model and universal design for learning principles to develop an open online course for teacher professional development. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, *34*(4), 219-233.

9. Miettinen, R. (2000). The concept of experiential learning and John Dewey's theory of reflective thought and action. *International journal of lifelong education*, *19*(1), 54-72.

ODDÍL 12. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

*§12.1 FORMATION OF BASIC PROFESSIONAL COMPETENCIES OF NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITY STUDENTS USING THE TEACHER'S WEBSITE (***Drozdova I.P.**, **Kirvas V.A.**, **Herasymchuk T.V.**)

Introduction. The peculiarity of modern technological transformations associated with the informatization of society is that fundamentally new prerequisites for the universalization and globalization of human interaction are created. Scientific and technical progress, in particular in the field of communications, contributes to the growth of globalization, interdependence of the world, and creates the basis for the formation of a single global system of economic, political, socio-cultural ties. These processes intensified as a result of the relentless development of information and communication technologies.

An important task in this direction is to review and clarify the existing state programs in the field of education in order to make more use of information technology and electronic means of communication, in particular the methodology of creating websites of higher education teachers in the interests of innovative development of Ukraine. knowledge-based economy (Strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in the conditions of globalization challenges, 2010, p.199).

In the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012-2021, 2013, p.23) it is noted that the priority of educational development is the introduction of modern information and communication technologies to ensure improvement of the educational process, accessibility and effectiveness of education, preparing the younger generation for life in the information society.

The formation of students' competence, i.e. their ability to mobilize knowledge in a real significant situation, is the most pressing problem of modern higher education. Competence approach - an alternative to the traditional; it can overcome the subject-centrism that dominates the learning process, able to bridge the gap between education and the needs of life (Sysoeva, 2011).

The problem of integrating Internet technologies, first of all, as it seems to us, as interesting as a teacher's website, into the process of training future specialists of non-philological specialties with the aim of forming professional competence is urgent and requires further research.

Analysis of scientific sources, empirical materials, our own pedagogical experience and experience of leading Ukrainian teachers shows the lack of systematic theoretical, methodological and scientific and technological support in the context of forming the professional competence of non-philological students by information technology, as evidenced by the contradictions between needs:

- the world and European community in professionally competent specialists and the degree of development of the problem of formation of their professional competence by means of information technologies;

- scientific substantiation of the specifics of the use of such information technologies in the Free Economic Zone of Ukraine as the teacher's website. This is due to the lack of theoretical and methodological support for the formation of professional competence of future professionals.

The research was conducted for the purpose of scientific substantiation and experimental verification of the method of formation of professional competence of non-philological students with the use of information technologies; in particular to determine the specifics of the organization of Web-sites as a way to implement Internet technologies in the educational process. At the

same time, the control of students' educational activities was improved with the help of websites and the prospects of education were further developed in order to form the professional competence of students under the conditions of using information technologies.

Literature Review.

It should be noted that the concept of "professional competence" is relatively new in linguodidactics, it indicates the appropriate professional training of students and is narrower than the concept of "communicative competence", as the criteria of professional activity determine the addressee of speech a number of communication skills.

In domestic science, the problems of the competence approach in education and professional competence are taken care of by many scientists (Demyanenko, 2020; Didkivska, 2014; Ovcharuk, 2004; Pometun, 2004; Lokshina, 2014; Nichkalo, 2002; Sysoeva, 2011; Shatkovskaya, 2014; Yagupov, 2011), define the concept of "professional competence" as a complex of multidimensional phenomenon. Informatization of society and education is considered in the works of Bykov (2012), Breskina (2020), Vorobyova. (2017); Pidgornaya (2017), in which the necessity of using network technologies is thoroughly proven.

In our study, these concepts are demarcated, hierarchically dependent, so we can say that professional competence is a more general pedagogical category than professional competence.

Despite the large number of works on the formation of professional competence of students of non-philological specialties, some important issues regarding the content and structure of the concepts of "professional competence", especially the use of modern information technology (such as website), were not sufficiently covered in pedagogical works. Most researchers of this problem have identified a number of sharp contradictions in the socio-professional development of the individual in the process of

its socialization, which can not be solved by the traditional system of education.

Methods.

To determine the content of the basic concepts of "professional competence" and "teacher's website as a means of organizing student learning", we developed a significant amount of psychological and pedagogical, methodological literature, regulations, took into account our own experience of teaching non-philological students using information technology to determine optimal approaches to solve the problem.

The answers to these questions are changing in the era of informatization of society, which brought new information technologies - technologies for processing, transmission, distribution and presentation of information using electronic computers. Hardware and software required for the implementation of these technologies are called means of new information technologies (Shevchenko, 2014, p.64). The hardware of new information technologies includes a personal computer, and software includes specially developed didactic materials, so-called software and pedagogical tools.

Empirical methods allowed to obtain data on the course of the pedagogical process in the higher school of Ukraine. Written works of students were considered, questionnaires of teachers and statistical analysis of experimental material were carried out.

The methodological support in four institutions of higher education of Ukraine on the possibility of using websites as an organizational tool in the educational process for the formation of basic professional competencies of students of non-philological universities is analyzed. The influence of the teacher's websites on the quality of the formation of the main professional competencies of students has its own peculiarities in different universities. However, there are general patterns inherent in the current level of development of information and communication technologies in Ukraine.

Research Instruments.

The competence approach is the basic idea of education reform in the European Union and it is seen as a core constructive idea of continuing education (Lokshina, 2014). Competence-oriented education involves significant changes in the content, technological, educational, managerial paradigm of the Ukrainian school.

It is not only about updating the content of education, but also about radical changes in the educational and cognitive process and educational technologies. In the structure of education, the role and importance of mastering methods of activity is increasing, increasing their manufacturability, etc. (Zajchenko, 2017).

A detailed review of scientific sources allowed us to conclude that scientists have interpreted the meaning of the terms "competence", "competency", "professional competence", the content of which is constantly updated and new components are added.

In order to solve the problem to determine the content of the basic concepts of "professional competence" and "teacher's website as a means of organizing student learning", we developed a significant amount of psychological and pedagogical, methodological literature, regulations, took into account the experience of teaching non-philological students technologies.

The two terms “competence” and “competency” of foreign origin have one Latin root (Dictionary of foreign words, 2000, p. 541; Dictionary of foreign words, 2005, p.115), but the term “competence” has a broader interpretation in modern methodology as well as linguistic methodology. and linguodidactics [Mikitenko, 2011; Drozdova, 2010].

Ukrainian scientists (Lokshina, 2014, 2014; Ovcharuk, 2003; Pometun, 2004; Shevchenko, 2014; Yagupov, 2011) note that human competence refers to specially structured sets of knowledge, skills and attitudes acquired in the learning process. They allow a

person to identify and solve, regardless of the context, problems specific to a particular field of activity. Formed competencies a person uses for needs in different social and other contexts, depending on the conditions and needs for different activities.

However, in our opinion, along with the main components of the structure, it is necessary to allocate a separate complex the process of formation of information technology communication and, therefore, to single out information competence as one of the elements of the structure of professional competence. This includes computer literacy, electronic, internet technology, etc. (Sysoeva, 2011).

The most important functions of forming the professional competence of students and specialists in a certain field can be reduced to the following functions:

- cognitive, which involves meeting the intellectual, professional, and informational needs of students in the future specialty;
- compensatory, which consists in the elimination of gaps in education, associated, for example, with the lack of knowledge, the need for deeper self-aware mastery of subject-professional knowledge and skills;
- diagnostic, the meaning of which is to determine the inclinations and preferences of students, to identify the level of preparation, the level of individual psychological abilities and directions of personal development;
- project-prognostic, with the help of which the opportunities and readiness of students for professional activities, their future creative potential are determined;
- adaptive, consisting in the development of information culture, the basics of professional management, the ability to predict and design professional technologies and systems (Drozdova, 2010, p. 131)

In Scheme 1 we present the structure of these functions.

Scheme 1.

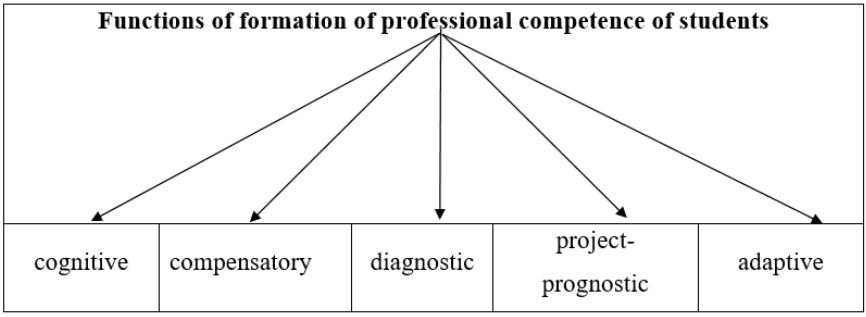

Note that the concept of "professional competence" of the future specialist in non-philology, in our opinion, also implies professional and communicative skills of the individual to communicate in typical conditions of professional activity, possession of the potential of professional discourse through information technology.

The main indicators and criteria of professional competence of students of non-philological specialties are determined by:

a) theoretical and practical professional knowledge;

b) organizational skills of the student;

c) communicative self-control;

d) the ability to productively avoid conflict situations.

This allowed us to rethink the essence and directions of work on the formation of professional competence of future specialists in non-philological specialties as one of the components of their general competence, and also helped to understand the construction of technology for its improvement by information technology in higher education.

In the course of the research the results of the survey of teachers working in the field of organization and implementation of distance learning in the Free Economic Zone of different regions of

Ukraine are summarized (according to the results of the authors' research).

Practitioners expressed their views on the priority issues that hinder the widespread introduction of websites in the educational process: 79% called the lack of modern means of delivery, 87% - problems in teaching and methodological support, 96% - imperfect control over student work.

We believe it is important to follow the position of the "golden mean" in the use of methods of influence at a distance (online) and real pedagogical influence. Such a view of the structure of activity allows us in the pedagogical concept to reconsider the logic of the content of vocational education, as well as to conclude that pedagogical tools and methods are designed, differentiated and saturated with pedagogical potential so as to irrationally (virtually) or rationally (really) develop each activity. which is an element of the linear structure of activity.

This will bring to a new level of formation and development of the personality of the specialist, to develop and improve the socio-applied aspect of the use of Internet technologies for educational purposes and to ensure a continuous professional dialogue.

The main factors influencing the formation of professional competence of a modern professional-non philologist are the requirements for the profession, professional mentality, operational and technical sphere, the possibility of creative self-realization in it, because the formation of the specialist and the development of the intellectual sphere is ontologically the only process (Andrushchenko, 2018 ; Demyanenko, 2020; Mikitenko, 2011).

Thus, the essence of the term "professional competence of the future specialist" is understood as a set of sufficiently formed professional knowledge, communication and organizational skills, ability to self-control, implicit culture of verbal and nonverbal

interaction. However, the concept of "competence" of the specialist is broader and larger in scope.

We understand the category of "professional competence" as one of the components of the competence of the personality of the specialist, his general education and culture.

The effectiveness of using the "enriched" system of teaching methods developed during the study in order to form the professional competence of students largely depends on the quality of constructive and productive activities of the teacher on a pre-created project of the educational process.

The use of the website in the functional system of methods of educational and educational-scientific cognition of the future language profession helps to increase the cognitive independence and intensity of individual group work of students. After all, the structure and services of the website allow you to adapt its content to the goals and objectives of the educational process in higher education, take into account the individual characteristics and specific needs of both students and teachers, as well as provide constant feedback to form a professional competence of students.

The website is addressed to those who use the learning process, primarily to teachers involved in the implementation of information technology in various forms of learning, and students. Creating Web-sites is one of the most important technologies for developing Internet resources.

A website is an information resource consisting of interconnected hypertext documents (Web pages) hosted on a Web server and having an individual address. A web page is a text file with the extension *. htm, which contains textual information and special commands - HTML-codes that determine how this information will be displayed in a browser window. All graphic, audio and video information is not included in the Web-page and are separate files with extensions *. gif, *. jpg (graphics), *. mid, *. mp 3 (sound), * .avi (video).

Teacher's website is a special type of educational website, namely: a specially designed and organized set of web pages, combined with one design in order to organize independent work of students and support the teacher in the process of teaching students to form professional communicative competence of students .

The most common advantages of using the website are the availability of the presentation of educational material, completeness of the presentation for a comprehensive consideration of the subject, lack of unnecessary detail, self-control, clarity, logic, typicality of educational material and more. To describe the level of technical conditions, quality indicators of learning technology are used: design features, user-friendliness of the interface, search time, etc.

The use of the teacher's website allows to identify additional advantages in the formation of professional competence of students, such as:

- development of skills of independent work;
- wide opportunities for true individualization of the educational process;
- expanding the boundaries of the learning environment (learning both classroom and extracurricular);
- organization of intercultural communication on professional issues (in particular on the Internet);
- formation of information and professional competencies;
- providing a significant amount of educational materials for the development of various types of professional activities of students;
- reduction of psychological difficulties (this advantage is realized under the condition of the organization of individual educational activity in extracurricular time);
- providing access to educational and extracurricular materials for training in the specialty;
- Easy to use website.

At the same time, the control of students' educational activities was improved with the help of websites and the prospects of education were further developed in order to form the professional competence of students under the conditions of using information technologies.

Participants.

The purpose of the experimental study was to create an author's method of forming the professional competence of future professionals. Based on the purpose of the study, we have identified the main educational objectives, which involves testing the effectiveness of the application in the educational process of the developed experimental program, presented on the Web-site of the teacher.

More than 300 students from four national universities of Ukraine took part in the experimental training. In order to respect the conditions of confidentiality, we do not provide their names. The formation of professional competence of students by means of information technology is introduced into learning in accordance with three stages.

Research Procedures.

Experimental training was conducted with the division of students into experimental (EG) and control (CG) groups, in which the study load and the level of formation of communicative skills were the same; training in EG was carried out in stages using the Web-site of the teacher. The main role was given to practical classes and independent work with the help of a Web-site.

At the first (communicative and formative) stage, the development of students' communicative abilities and skills took place during the mastering of the discipline "English Language (for Specific Purposes)".

The purpose of this stage is to increase the level of communicative and professional training

The tasks of this stage of training were: to form a sustainable motivation of students to improve their professional communication

skills; ensure compliance with the communicative features of the culture of professional speech; to develop self-control skills in compliance with language norms in professional communication; to develop the skills and abilities of perception, reproduction, creation of coherent texts in oral and written forms, using professional terminology in accordance with the communicative situation.

At the second (professional-activity) stage, attention was focused on improving the acquired communication skills and abilities during the study of "English Language (for Specific Purposes)").

The second stage of experimental training was provided for the further development of communicative abilities and skills during the learning of English in a professional direction (as a professionally oriented discipline), the purpose of which was to correct and improve receptive and productive abilities and skills of professional communication for the further formation of professional and communicative competence .

The main tasks of the professional activity stage were to understand the role and place of communication skills and skills in future professional activity, to ensure perfect mastery of the culture of professional speech and to form creativity and independence of future engineers.

At the third professional activity *stage*, the work on improving communication skills and skills in writing scientific research papers, conducting a final English language test, based on the results of which admission to the master's program took place. The purpose of the third stage of experimental training is the formation of professional foreign language competence and the verification of the level of formation of professional communication skills and abilities.

The main tasks of the stage were as follows: to form a clear understanding of the role and place of communicative abilities and skills in the future professional activity; to improve skills and abilities to work with educational, scientific and professional

information; to master the skills of correct and persuasive speech, argumentative proof; ensure perfect mastery of the culture of professional communication; to form creativity, independence and the further state of development of professional competence of future specialists by means of the English language. The main thing was the acquisition of communicative experience in professional and educational situations and the improvement of communicative abilities and skills. To conduct practical classes, teachers, using the Web site, worked on the formation of students' professional communication skills by presenting educational material in the form of monologues, dialogues and polylogues, competent presentation of thoughts in written works, using various types of text compression (theses, synopsis, abstract, annotation, etc.), assimilation of professional terminology (formation of active and passive vocabulary).

Comparative analysis of the results in CG and EG shows the positive dynamics of increasing the level of professional competence in EG students on all indicators after experimental training. The obtained results are a confirmation of the effectiveness of the method of formation of professional competence of future specialists with the use of information technologies.

As a result, we identified the level of knowledge, skills and abilities of students in professional tasks, checked the level of formation of skills and abilities to navigate in the terminological complex of the specialty of students.

The results of this task by EG students were quite high: 26.67% of students were generally aware of the specifics of the specialty, Students' answers showed that they are free to operate with the terminology of their specialty. The last task caused the greatest difficulty, as the average level of knowledge was found by a minority of students (44.85%). This caused complications in the process of their work on the Web-site, because students did not understand the requirements of the task, did not realize the main

idea. The teacher could not visually adjust the student's activities on the site, adequately pay attention to the correct use of material on professional topics. The results showed that EG students have significantly improved their level of elaboration of professional tasks, mastery of professional terminology, with the help of the Web-site of the teacher, constantly received advice and were in the circle of attention of teachers.

Results.

Indicators of the level of formation of skills and abilities of students in EG and CG after experimental training showed the corresponding positive changes in the professional and communicative training of future professionals. The analysis of the results of the test of knowledge, skills and abilities showed that 2nd year students who worked according to experimental methods have developed professional competence: acquired a theoretical basis in communication in the specialty, skills of control and correction of writing, familiar with professional terminology. This is evidenced by the high performance of test tasks, as well as the final control tasks.

The results of experimental training after the final stage are presented in table. 1.

Table. 1.

The results of the final stage of training			
Performing tests		**Final control tasks**	
EG	**CG**	**EG**	**CG**
High		**High**	
46,67%	35,48%	41,82%	34,19%
Average		**Average**	
50,91%	43,87%	49,70%	44,52%
Low		**Low**	
2,42%	20,65%	8,48%	21,29%

Thus, the final control of the levels of formation of professional foreign language competence of students of EG and CG at the final stage of training revealed the effectiveness of experimental research training. Quantitative and qualitative indicators of the levels of development of EG students were higher than in the control one. During the research it was found that the formation of professional competence of students should be carried out on the basis of traditional teaching methods, on the basis of which actively implementing information methods and teaching methods, develops socio-cultural and professional personality.

Discussion.

Possession of knowledge, communication skills and abilities for the formation of professional competence of future professionals by means of the website is an integral part of modern requirements for the training of specialists defined by the industry standard of higher education in Ukraine.

For the successful implementation of experimental training, it was fundamental to take into account the student's activities for the systematic acquisition of professional knowledge using the latest technologies; directing students to master the content, forms and means of future professional activity.

The experiment proved that the formation of professional competence will be effective if it is carried out on the basis of a combination of competence-activity, professional and oriented approaches and will be the gradual development of professional competence, choose the best forms, methods, techniques, teaching aids; Innovative methods will be used, in particular a website that stimulates active communication and forms the personality of a competitive specialist.

The average indicators of the level of formation of professional competence, the results of control sections, the increase in the coefficient of development of skills and abilities of

professional communication in EG by 8.45% proved the effectiveness of the website. At the final stage of the study, students showed a higher level of skills compared to the result that was before the experimental training. In EG, the majority of students reached an average level of 39.51% of the development of communication skills, and in CG 35.97% of students showed a high level, which indicates a positive trend in the formation of professional competence of EG students. Quantitative and qualitative analysis of the results of experimental training confirmed the sufficient effectiveness of the proposed structural-procedural model and experimental teaching methods.

Of course, as in every form of knowledge, the remote one has its drawbacks, but overcoming them is possible through years of practical use of this form is not only as an auxiliary and one of the side, but as, perhaps, equal to the classical form of education, as evidenced by the use of distance education during a pandemic.

Conclusions .

It is not possible to solve all the problems related to the formation of professional competencies of non-philological students with the help of innovative technologies in one article. Our study is extremely relevant for the current stage of development of higher education in Ukraine. The main guidelines in the work of the teacher's website were indicated, with the help of which high-quality education of modern students is carried out and their professional competence is formed.

Therefore, clarifying the essence of professional competence as a concept and the main characteristic of a student's language personality, outlining its content and structure allows one to understand the task of education in higher education institutions: to substantiate the pedagogical conditions for the formation of professional foreign language competence, to organize the content and to determine the main methods, techniques, means of applying information technologies in the process of training future specialists in the non-philological field.

The problem of integration of Internet technologies, first of all, as it seems to us, as effective as a teacher's website, into the process of training future specialists of non-philological specialties with the aim of forming professional competence is urgent and requires further research. This contributes to the formation of the professional mentality of the individual as a new type of professional with qualities that meet the modern requirements of Ukrainian and world society and the labor market. However, beyond the interest of researchers and developers remains a large complex of issues due to the specifics of learning in the conditions of a developed information and educational environment, in particular, the classification of information technologies of learning.

References:

1. Andrushchenko, V.P. (2018). *Organized society: Problems of social self-organization and institutionalization in the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: The experience of socio-philosophical analysis:* (Vol. 1). From dream to action.

2. Breskina, LV, Rubanska, O.Ya. (2020). Ways to solve current problems of distance learning. *Computer-based learning systems.* 22 (29), 122–133.

3. Bykov, V.Yu. (2012). Problems and prospects of informatization of the education system in Ukraine. *Computer-based learning systems.* 13, 3–18. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2& I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD =1&Image_ file_name=PDF/Nchnpu_2_2 012_13_3.pdf.

4. Demyanenko, N. (2020). Educational innovation studies as a complex system. *Educational innovation studies as a complex system. Interdisciplinary studies of complex systems*. 16, 87–101.

5. Dictionary of foreign words, (2000). [Eds.]. *Kyiv, Dovira,* 1018 pp.

6. Dictionary of foreign words, (2005). *Krakow. GREG Publishing House,* 584 pp.

7. Didkivska, O. (2014). Competence model of competitiveness of graduates of educational institutions of the vocational education system. *Demography and social economy*. 2, 231–243.

8. Drozdova, I. P. (2010). *Scientific bases of formation of the Ukrainian professional speech of students of non-philological faculties of high school.* monograph.

9. Lokshina, O. I. (2014). *"Competence" idea in education abroad: successes and problems of implementation.* Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/7124/ 1/%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D1%88%D0%B8 D0%BD%D0%B0_%D0% 9E._%D0%86pdf.

10. Mikitenko, N. O. (2011). *Theoretical bases of formation of foreign language professional competence of future specialists of natural specialties.*

11. National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012-2021 (2013). http://oneu.edu.ua/wpcontent/uploads/2017/11/nsro_1221.pdf.

12. Podgornaya, T. V. (2017). *Pedagogical informatics: monograph. Pedagogical informatics.* Dragomanov National Pedagogical University Publishing House.

13. Shevchenko, O.A. (2014). New information and communication technologies in teaching physics to high school students. Series: Pedagogical. Vip. 20. pp. 64-67. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ znpkp_ped_2014_20_22.

14. Strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in the conditions of globalization challenges (2010). http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?CurrDir= 48718.

15. Shatkovskaya, G.I. (2014). Competence and competence: views and ideas. *Series Pedagogical.* 2014. 20, 61-64. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_ 2014_20_21.

16. Sysoeva, S.O. (2011). *Interactive technologies of adult education: educational and methodical manual.* https://kubg.edu.ua/ images/stories/ departaments/osvitology/book_sisoeva-internet. pdf.

17. Yagupov, V.V. (2011). Methodological bases of understanding and substantiation of concepts "competence" and "competence". *New technologies of training.* 69 (1), 23–29.

18. Zajchenko, I.V. (2017). *Pedagogy and methods of teaching in high school: Tutorial. (2nd ed.).* http://lirak.com.ua/ preview/12230.pdf.

§12.2 IMPACT OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR ON THE ECONOMIC WELFARE OF UKRAINE (2014-2021) (**Kyrychenko Ye.M.**, Taras Shevchenko National University)

Introduction. Ukraine's economic welfare has been continuously threatened by political uncertainty, external shocks, and military conflict since its declaration of independence. The 2014 Russia-Ukraine war disrupted domestic production, generated a massive state debt, reaching 80% of the country's GDP in 2016, triggered galloping inflation, and eroded national wealth. Estimating the impact of the war on Ukraine's economic welfare is crucial for developing government policies that can effectively support economic recovery and modernisation. This estimation can be done by analysing changes in national assets, budget expenditures, data on income distribution, and data on war damages.

Main Text. National wealth comprises all assets accumulated by households within the country. Assessment of Ukraine's structure of national wealth is taken from the World Bank's Wealth Accounts database, where all the values are measured at market exchange rates in constant 2018 US dollars, using a country-specific GDP deflator. The latest 2018 estimates from the Wealth database revealed that Ukraine's national wealth comprised 59% of produced capital, 30% of human capital, 12% of natural capital, and -1% of net foreign assets [1]. Graph 1 shows that Ukrainian economy lost almost all its wealth generated during 2000-2012. As of 2018, Ukraine possessed 2.47 trillion USD in national assets, only 50 billion USD more compared to 2000. Net foreign assets have never played a significant role in Ukraine's wealth structure and have proved insufficient since 1995. Chronically low foreign investment suggests that external financing is unlikely to compensate for the lack of capital resources needed for technological upgrading, unless Ukraine makes progress on the EU

integration to reassure investors of the optimistic scenario. In general, Ukrainian model of economic development is unsustainable, meaning that Ukrainians consume national wealth faster than generate it.

Graph 1

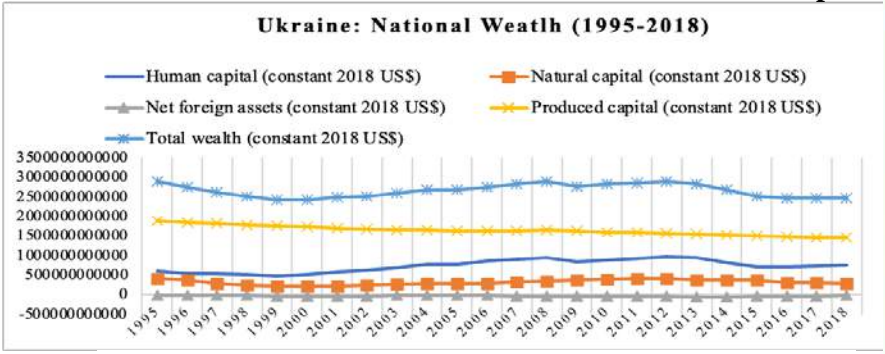

Source: compiled by the author based on Wealth Accounts data [1].

Due to the loss of territories, capital, and people, the whole economy has shrunk in size. Table 1 shows that the outbreak of the Russia-Ukraine war in 2014-2015 inflicted a significant fall in domestic consumption, which was fostered by sharp increase in the key policy rate. The exports of goods and services dropped in 2015-2016 and remained below the pre-war levels. Increased public expenditure in 2015-2018 was attributed to growing military spending financed by cutting social welfare programs. Consumption levels stabilised in 2016 at the cost of expensive external borrowing.

Table 1

Ukraine: GDP Structure (in billion USD, constant 2015 prices)

Indicator	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Household consumption expenditure (including Non-profit institutions serving households)	83.4	76.7	61.7	63.3	69.1	75.6	83.9	85
General government final consumption expenditure	16.7	16.9	17.2	17.1	18	18	15.6	15
Gross capital formation	19.8	12.9	14.5	20.7	21.2	20.6	18.6	10
Exports of goods and services	64.3	55.1	47.9	47	48.7	48.1	51.7	48.7
Imports of goods and services	77.4	60.3	50.3	54.9	61.8	63.7	67.3	60.8
Changes in inventories	2	-0.4	2.2	5.5	3.9	0.8	-3.2	-6.1
GDP total	107.9	100.8	91	93.2	95.6	98.8	101.9	97.9
Average key policy rate (NBU, %)	6.75	12	26.5	17.3	13.2	17.3	16.7	7.3

Source: compiled by the author based on the UN data [2], [3].

Spillover effects of war have exacerbated the weaknesses inherent to Ukrainian economy. One of them is extreme capital deficiency accompanied by negative FDI flows, meaning that

Ukraine faces significant challenges in accumulating enough capital investment for the postwar reconstruction and technological modernisation of its key industries (Graph 2). Since the Great Recession of 2007-2009, Ukraine has been experiencing shortages of capital funds needed to maintain and improve basic infrastructure: railways, bridges, power and nuclear plants, etc. Negative values of changes in inventories in Table 1 also indicate this shortage.

Graph 2

Source: compiled by the author based on the UN data [2].

Manufacturing industry, the main contributor to Ukraine's GDP, is the biggest concern. During 2014-2015, Ukrainian manufacturing industry faced recession and undercapitalisation caused by the loss of CIS markets, reorientation of trade toward the EU, and increased energy prices due to the occupation of coal mines in Donetsk and Luhansk regions. Although heavily subsidised, Donetsk and Luhansk ranked 1st and 5th in volumes of industrial production of goods and services, accounting for 25% of

Ukraine's total in 2013. Before Russian occupation, their gross regional product constituted 14% of Ukraine's GDP [4].

The loss of territories in Donbas, industrial heartland of Ukraine, laid the foundations for deindustrialisation throughout the country, primarily hitting steel, iron and electricity production. Over the past two decades, the growth of industrial production in Ukraine averaged -2.41%, falling to a record low of -53.7% in March 2022 [5]. The annexation of Crimea in 2014 also had a severe negative impact on the economy. Based on 2016 research by Zoryana Olekseyuk and Hannah Schürenberg-Frosch, the annexation contributed to depletion of natural and financial resources, decreased economic productivity, fallen FDI inflows, disrupted production chains, and business closures across Ukraine. Empirical estimates showed that the welfare and GDP losses of Ukraine constituted 7% and 4% respectively, while Russian welfare and GDP gains from the annexation were small but positive: 0.89% and 0.42%, respectively [6]. The authors discovered that negative effects from annexation were compensated by welfare gains from DCFTA agreement with the EU, reaching 7.45%. However, the research doesn't consider economic losses in annual terms, which, according to the Centre for Economics and Business Research (Cebr), account for up to $8.3 billion [7].

The compensatory effect of the DCFTA agreement has somehow smoothed the loss of Russian and CIS markets forcing domestic industries to reorient their production to the West. However, the integration effect was not enough to compensate for the trade losses, as Ukrainian exports have not grown ever since. Imports have also decreased compared to the pre-war levels (Table 1).

External borrowing during 2014-2017 covered the gap between rising state expenditures and decreasing revenues. These years were marked by active negotiations between Ukrainian Finance Minister Natalia Yaresko and the IMF. In 2015, Ukraine's

state debt hit a record 80% of the GDP but gradually decreased due to challenging debt restructuring and partial write-off process (Graph 3).

Graph 3

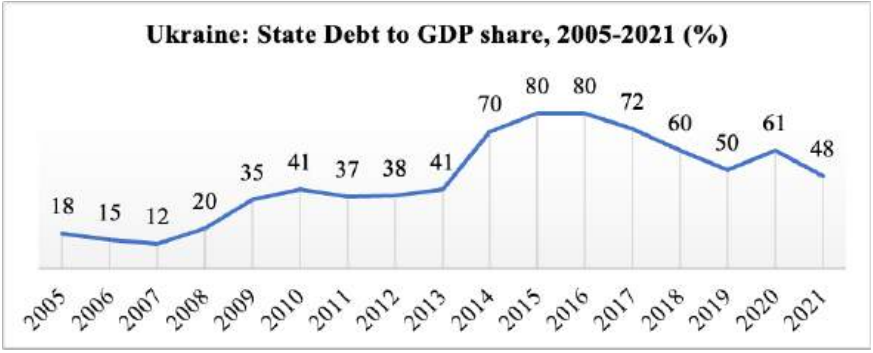

Source: compiled by the author based on the IMF data [8].

Ukraine managed to avoid default by restructuring its foreign debt through the reissuance of Eurobonds totalling $15 billion with a 7.75% coupon rate [9], [10]. As of November 2023, the total amount of outstanding bonds issued in 2015 constituted almost $10.6 billion USD including 3 billion USD Eurobond (ISIN XS1303929894) with zero-coupon rate. Creditors also received VRI or GDP warrants. During 2017-2021, the Ministry of Finance continued to issue Eurobonds in both US and EUR currencies with different maturity dates, ranging from the short term to as far as 2041. The total outstanding value of Eurobonds as of November 2023 was 2.25 billion EUR and 19.7 billion USD [11]. Therefore, before the full-scale invasion by Russia in 2022, Ukraine was already heavily indebted and highly dependent on external financing.

Assessment of budget expenditures. The drop-down in budget expenditures presented in Table 2 suggests that Ukraine could hardly be called a welfare state, given the low government priorities in financing education, housing, healthcare, and spiritual and physical development during the period of 2014-2021. The share of expenditures on education was significantly cut from 6.7% in 2014 to 4.3% in 2021. Expenditures on housing almost reached zero. Healthcare expenditures only raised in 2019 as a response to the spread of COVID-19. Despite the share of public expenditures on pensions remaining unchanged (15-16% from 2014 to 2022), their proportion in households' incomes significantly decreased from 27.1% in 2013 to 17.9% in 2021 (Table 3). On the contrary, military expenditures were growing steadily from 2.89 billion USD in 2013 to 5.9 billion USD in 2021, accounting for 1.6% and 3.2%, respectively, according to the data from the World Bank. The introduction of proportional 1.5% military tax in August 2014 put additional pressure on the household incomes. According to the Ministry of Finance of Ukraine, the total amount of military tax collected since August 2014 amounted to 132 billion UAH in 2021 [12]. Therefore, Ukraine was gradually transforming into a warfare state with militarised economy, despite active military actions mainly taking place in 2014-2015.

The most striking was the record fall of the interbudgetary transfers, which served as the primary sources of funding for regional, district, and self-governed municipalities. The decrease in transfers from 30.4% in 2014 to 5% in 2022 occurred under the state decentralisation reform, which encouraged local communities to find alternative sources of funding. Consequently, budget decentralisation measures caused a significant lack of capital investment and deepened inequalities in regional development.

Table 2

State budget expenditures in Ukraine by functions (2014-2021)

Function*	%								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
State functions (including debt service)	15.3	17.9	17.2	17	16.5	15.7	12.7	13.9	7.8
Defense	6.7	9	8.7	8.9	9.8	9.9	9.4	8.6	42.2
Public order, security, judiciary	10.4	9.5	10.5	10.5	11.9	13	12.3	11.7	16.4
Economic activity	8	6.4	4.6	5.6	6.5	6.7	13	12	3.5
Environmental protection	0.6	0.7	0.7	0.6	0.5	0.6	0.5	0.6	0.2
Housing and communal management	0.03	0	0	0	0.03	0.01	0.01	0.01	0.02
Healthcare	2.5	2	1.8	2	2.3	3.4	9.7	11.4	6.8
Spiritual and physical development	1.1	1.2	0.7	0.9	1	0.9	0.8	1	0.4
Education	6.7	5.2	5	4.9	4.5	4.8	4.1	4.3	2.1
Social protection and social security (including pensions)	18.7	18	22	17.2	16.6	16.7	25	23	15.8
Interbudgetary transfers	30.4	30	28.5	32.5	30.3	24.3	12.4	13.6	5

**Excluding data from temporarily occupied territories of* Donetsk and Luhansk regions and the Autonomous Republic of Crimea.

Source: compiled by the author based on the data from the State Statistics Service of Ukraine [13].

Based on the data from State Statistics Service of Ukraine, the main sources of income for Ukrainian households remain wages, pensions, stipends, and social benefits [14]. The share of income received from entrepreneurship and self-employment remained very low, despite wholesale and retail trade being one of the key contributors to the GDP, accounting for 17% of the total GDP in 2020 [2]. The portion of average monthly income spent on utilities (gas, water, electricity, fuel, housing) grew up from 9.5% in 2013 to

15.6% in 2021 (Table 3). It should be emphasized that household incomes were not growing in real terms, but were largely eroded by inflation. From 2013 to 2021, the share of household spending on food and non-alcoholic beverages varied between 46-50% of their average monthly income, while only 1% was allocated to education, and less than 2% on recreation and culture [15].

Table 3

Ukraine: Structure of household income resources (%)

Category	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Average monthly income (UAH)	4,471	4,563	5,231	6,238	8,165	9,904	12,119	12,432	14,491
Average monthly income saved by one household (%)	14.6	11.3	5.3	8.3	12.6	16.1	20.2	23.4	22.4
Cash income (%)	90.8	91.2	89.4	86.0	87.5	89.9	92.0	93.9	93.9
- labour remuneration	50.6	48.8	47.2	46.7	52.4	54.5	57.3	58.3	59.8
- income from entrepreneurship and self-employment	4.1	5.2	5.5	5.2	4.4	6.0	6.5	5.8	5.7
- income from sales of agricultural products	2.8	3.2	3.4	2.9	3.0	2.5	2.4	2.2	2.5
- cash pensions, stipends and social benefits	27.1	27.0	25.2	23.1	20.2	19.9	19.2	20.8	19.8
- cash support from relatives, other persons and other cash income	6.2	7.0	8.1	8.1	7.5	7.0	6.6	6.8	6.1
Non-cash benefits and subsidies to pay for housing and communal utilities, electricity, fuel	0.4	0.4	1.3	4.7	4.7	2.8	0.7	0.2	0.1

Source: compiled by the author based on the data from the State Statistics Service of Ukraine [14].

Assessment of income distribution. The World Bank defines lower middle-income economies as those with a GNI per capita between $1,036-$4,045. As a low-middle-income economy under the World Bank classification, Ukraine faces the same inequality challenges as the rest of the developing world. In the 1990s, Ukraine belonged to countries with high inequality rates (the Gini index was almost 50 in 1995). Economic growth of 2000-2004 boosted household incomes and pushed the average Gini index down to the 0.2-0.3 threshold. The Great Recession of 2007-2009 also contributed to greater equality among Ukrainian population, mainly hitting the incomes of the top 10%. However, the outbreak of the Russia-Ukraine war in 2014 caused higher polarisation of Ukrainian society, widening the gap between the bottom 40% and the top 10% of Ukrainian elite.

The patterns of income distribution in Ukraine were built based on the decile data from the World Income Inequality Database (WIID) [16]. The latest available data for Ukraine encompasses the period of 1968-2020. Decile groups result from ranking all individuals according to income and dividing them into ten equal social groups, each presenting 10% of population. Table 4 below presents the shares of income by 10 decile groups during 2013-2020. Incomes of all decile groups were negatively affected by the outbreak of the Russia-Ukraine war in 2015, except for the top 30% (deciles 8-10). The share of the top 30% slightly increased compared to the 2013 pre-war levels at the expense of other groups, mainly those in the middle of the distribution (deciles 4-6).

Table 4

Ukraine: Shares of income by decile groups (2013-2020)

Year	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	D10
2013	4.39	5.88	6.83	7.7	8.53	9.4	10.44	11.77	13.98	21.07
2014	4.49	5.97	6.85	7.72	8.55	9.45	10.52	11.84	14.03	20.57
2015	4.22	5.8	6.71	7.56	8.4	9.35	10.5	11.86	14	21.59
2016	4.31	5.76	6.74	7.66	8.51	9.42	10.52	11.93	13.94	21.21
2017	4.14	5.68	6.55	7.45	8.42	9.39	10.45	11.95	14.29	21.68
2018	4.2	5.65	6.6	7.45	8.39	9.36	10.45	11.81	14.06	22.01
2019	4.06	5.6	6.58	7.47	8.3	9.25	10.35	11.84	14.21	22.34
2020	4.25	5.76	6.78	7.53	8.35	9.27	10.34	11.78	14.17	21.77

Source: compiled by the author based on the WIID data.

Table 5 shows calculated rich/poor ratios and Gini index for 2013-2020. The higher the ratios, the higher the inequality. The Palma ratio offers an alternative to the Gini index and traces income inequality between the poorest bottom 40% and the wealthiest top 10%. Based on the values obtained, income inequality between the rich and the lower-middle class was growing in Ukraine.

Table 5

Ukraine: Rich/poor ratios in 2013-2020

Year	Gini index	90/10	90/50	50/10	Palma ratio
2013	24.6	4.8	2.5	1.9	0.85
2014	24	4.6	2.4	1.9	0.82
2015	25.5	5.1	2.6	2	0.89
2016	25	4.9	2.5	2	0.87
2017	26.1	5.2	2.6	2	0.91
2018	26.1	5.2	2.6	2	0.92
2019	26.6	5.5	2.7	2	0.94
2020	25.6	5.1	2.6	2	0.9

Source: compiled by the author.

Graph 4 below shows historical data for the Gini index in 2007-2020. Overall, the Russia-Ukraine contributed to growing income disparities, benefiting the top 30% of Ukrainian population in 2014-2020. On the contrary, the bottom 10% were socially unprotected against extreme poverty due to decreased government support.

Graph 4

Source: compiled by author the based on the WIID data [16].

Effectiveness of government policies. To the author's mind, Ukraine's economic strategies of 2004-2015 ("Through European Integration") and 2020-2023 ("National Economic Strategy – 2030") have proven to be inefficient, as they did not comply with the UN's SDGs and failed to protect the nation's well-being during the war. Inadequate assessment of political and economic risks associated with war, accompanied by weak policy responses to the war shocks, led to depletion of national wealth, natural and capital resources, widening income inequality, growing poverty, and social stratification. Furthermore, irrational use of scarce resources and mismanagement of public funds suppressed household incomes, thereby affecting the economic wellbeing of the population.

The correlation matrix below aims to give an overall assessment of whether sustainable economic policies adhered to by Ukrainian governments in 2013-2020 contributed to Ukraine's economic welfare. Despite correlation not always means causation, it is a valuable exploratory tool, which helps to find potential relationships between economic indicators.The data was taken from the World Bank database at current US dollars for 2013-2020. The chosen macroeconomic indicators and their corresponding abbreviations are listed in Table 6. These are key performance indicators reflecting the progress made towards strategic goals expressed in the National Economic Strategy - 2030, such as improvement of the business environment, attraction of Foreign Direct Investment (FDI), industrial development, and eradication of poverty. Table 7 displays the correlation coefficients between them.

Table 6

Indicators of economic development

Indicator (current US$)	**Abbreviation in the matrix**
Gross national income	GNI
Gross national income per capita	GNI per capita
Gross capital formation	GCF
Net national savings	NNS
Net trade in goods and services	NT
Government consumption expenditure	GCE
Exports of goods and services	EGS
Total external debt	TED
Foreign direct investment, net	FDI
Economic complexity index (Atlas method)	ECI

Source: compiled by the author.

Net national savings are negatively correlated with the GNI indicators since Ukraine is a net borrower and is highly dependent on imports. Net foreign investments and the index of economic complexity also have an inverse relationship with GNI, showing that Ukraine experiences increased capital outflow, and its low economic complexity negatively affects income generation. The correlation coefficient between total external debt and GNI is high and positive, suggesting that Ukraine relies on external borrowing to ensure its economic growth. However, the growing debt burden has negative implications for economic welfare in general.

Table 7

Correlation matrix of Ukraine's indicators of economic development (2013-2020)

	GNI	*GNI per capita*	*GCF*	*NNS*	*TD*	*GCE*	*EGS*	*TED*	*FDI*	*ECI*
GNI	1									
GNI per capita	0.996	1								
GCF	0.743	0.705	1							
NNS	-0.314	-0.301	0.087	1						
NT	-0.790	-0.781	-0.802	0.241	1					
GCE	0.965	0.957	0.807	-0.314	-0.861	1				
EGS	0.957	0.945	0.852	-0.197	-0.821	0.960	1			
TED	0.943	0.960	0.621	-0.257	-0.758	0.899	0.899	1		
FDI	-0.551	-0.510	-0.901	-0.191	0.641	-0.641	-0.699	-0.446	1	
ECI	-0.439	-0.486	-0.152	-0.033	0.368	-0.376	-0.331	-0.578	0.048	1

Source: compiled by the author.

Conclusions. Whereas the costs of war were escalating, the nation's economic welfare was dramatically decreasing. The Russia-Ukraine war during 2014-2021 led to diminishing economic welfare through depletion of national wealth, militarisation of

economy, raising inequalities in income distribution, growing state debt, and suppressed household incomes. Ukrainian economic policy largely failed to respond to war shocks to ensure economic stability and preserve national assets. During the war, the government's income redistribution policy led to a widening income gap between the bottom 40% and the top 10% of Ukraine's population.

References:

1. The World Bank. 2023. *Wealth Accounts Database*. Accessed November 30, 2023. https://databank.worldbank.org/source/wealth-accounts.

2. The National Accounts Section of the United Nations, Statistics Division. 2023. *Downloads.* Accessed November 30, 2023. https://unstats.un.org/unsd/snaama/Downloads.

3. National Bank of Ukraine. 2023. *NBU Key Policy Rate*. Accessed November 30, 2023. https://bank.gov.ua/en/monetary/archive-rish.

4. Simon Saradzhyan. 2022. *Donbas: What's Ukraine Losing—Industrial Hub, Breadbasket or Both?*. July 7. Accessed November 30, 2023. https://www.russiamatters.org/blog/donbas-whats-ukraine-losing-industrial-hub-breadbasket-or-both.

5. Trading Economics. 2023. *Ukraine Industrial Production*. Accessed November 30, 2023. https://tradingeconomics.com/ukraine/industrial-production.

6. Olekseyuk Zoryana, Hannah Schuerenberg-Frosch. 2016. *Ukraine's unconsidered losses from the annexation of Crimea: What should we account for in the DCFTA forecasts?*. April 14. Accessed November 30, 2023. https://gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/7921.pdf.

7. Cebr. 2022. *Ukraine's unconsidered losses from the annexation of Crimea: What should we account for in the DCFTA*

forecasts?. London: Centre for Economics and Business Research. Accessed November 30, 2023. https://cebr.com/wp-content/uploads/2022/02/Cost-to-Ukraine-of-Conflict-with-Russia-a-Cebr-report-February-2022.pdf.

8. International Monetary Fund. 2023. *Ukraine Datasets*. Accessed April 18, 2023. https://www.imf.org/external/datamapper/profile/UKR.

9. Ministry of Finance of Ukraine. 2019. *Ukraine returned to the euro debt market after a 15-year hiatus.* June 14. Accessed November 30, 2023. https://www.emeafinance.com/live/actual/news/3013-ukraine-makes-triumphant-bond-return-after-15-year-hiatus.

10. Taras Kotovych. 2015. Bond Market Insight. *Debt restructuring: Ukrainian version.* 8 December. Accessed November 30, 2023. https://icu.ua/en/research/bonds.

11. Ministry of Finance of Ukraine. *Eurobonds.* Accessed November 30, 2023. https://mof.gov.ua/en/ozdp.

12. Minfin. 2023. Ukraine: *Military tax.* Accessed November 30, 2023. https://index.minfin.com.ua/ua/finance/treasury/military.

13. Minfin. 2023. *State Budget of Ukraine.* Accessed November 30, 2023. https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/.

14. State Statistics Service of Ukraine. 2023. *The structure of household income resources.* Accessed November 30, 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/ssr/arh_ssr_u.htm.

15. State Statistics Service of Ukraine. *The structure of total household expenses.* Accessed November 30, 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvdg/ssv/arh_ssv_u.htm.

16. United Nations University World Institute for Development. 2022. *World Income Inequality Database - WII*. Accessed November 30, 2023. https://www.wider.unu.edu/database/world-income-inequality-database-wiid.

*§12.3 DIGITAL MARKETING AS A NEW MARKETING PARADIGM OF INDUSTRY 4.0 (***Mushka D.V.,** Uzhgorod National University)

Introduction In the modern conditions of Industry 4.0, the main trends in the development of the global international business environment are total digitalization (mobile telecommunications, cloud technologies, business process analytics, etc.), robotization, virtualization of world markets for goods/services, the use of artificial intelligence, technology convergence. Today, according to the 'Digital 2023: Global Overview Report', there are 5.16 billion Internet users in the world (64.4% of the total population of the planet are connected to the Internet), 4.76 billion users of social networks (about 60% of the total population), and by the beginning of 2024, 5.44 billion people (68% of the total population) will use mobile phones [1].

A number of modern companies have quickly achieved the leading position in their markets thanks to the introduction of information and communication technologies (ICT), which, *firstly*, have provided the opportunity to reduce the number of intermediary links in supply chains (retailers, brokers, etc.), thereby increasing competitiveness. *Secondly*, they changed the structure of value formation (methods for developing a new product, production technologies; implementation methods; methods of distribution and promotion of manufactured goods/services by companies). *Thirdly*, approaches to the marketing mix and forms of managing commercial activities were optimized, making them convenient and more effective (less costly in the process of promoting products). *Fourthly*, we turned digitalization into an effective business tool that performs a wide range of communication functions, regardless of distances and borders, influencing the behavior and preferences of potential customers.

Results and discussion Presently, the share of the digital economy in the GDP of industrialized countries of the world economy ranges from 6 to 15%, and by 2030 it will increase to 50-60% [2]. Four decades ago, the famous futurist E. Toffler predicted in his book 'The Third Wave' that the future post-industrial society would depart from market principles of management and functioning of economic entities, mass markets would disappear, a large number of mini-markets would appear, and new professions and forms of activity would emerge, fundamentally changing the nature of social life [3].

Since the publication of the book, fundamental changes in the technological structure have occurred – by the end of the 20th century, increasing competition between various brands for the attention and loyalty of customers was accompanied by an increase in the number of resources for interacting with an ever-decreasing number of potential consumers. It was during this period that many specialists in the field of marketing [4; 5; 6; 7] noted a tendency towards a decrease in the effectiveness of traditional marketing strategies and tools and called for rethinking the fundamental principles of classical marketing in order to adapt to the new external conditions of post-industrial society and the characteristics of consumer behavior. The concepts of *customer satisfaction, market orientation and customer value* began to play a leading role in the implementation of transactional marketing, which was consistent with the Internet era, digital technology and online environment. As a result, this type of marketing has become known as digital marketing.

Approaches to defining digital marketing in academic sources are different, which is explained by its accelerated development as a multidimensional economic phenomenon. Authors of domestic studies use different terms: *digital marketing, e-mail marketing, online marketing, web marketing, Internet marketing, targeted marketing, interactive marketing, new marketing* and etc. In

Western literature, the definition of *digital marketing* is mainly used (especially after 2013 [8]), which we will use in this study. We also consider it necessary to make a brief overview of the definition of *digital marketing*. Thus, Wikipedia defines 'digital marketing as a general marketing term that uses digital technologies to attract potential customers and retain them as consumers' [9]. The other definitions include:

- *Digital-marketing* is a set of methods for promoting and selling goods and services using digital channels that cover online and offline audiences [10].
- *Digital marketing* is a term that generalizes marketing for services and goods that use digital technologies to attract customers [11].
- *Digital marketing* is any form of marketing or advertising that is delivered through digital channels: websites, social networks, mobile applications, email, search engines, and so on [12].
- *Digital marketing* is the promotion of brands through interaction with users in digital channels [13].

Despite the apparent terminological chaos', many marketing specialists are unanimous in one thing that digital marketing implies [14; 15]:

1) the use of various digital channels/tools to reach the user audience and introduce various methods of using the potential of digital technologies,

2) interaction with consumers and transmission of marketing messages to create relevant communications and satisfy public and private interests,

3) a set of methods and methods for reducing costs, distribution and promotion, creating a brand image and managing business processes of the company's marketing services, carried out in offline and online spaces, based on various digital technologies.

Ukrainian authors, such as: Piletska S.T., Petrovska S.V., Oklander M.A. [16], Romanenko O.O., Kostyuk-Pukalyak O.M. [17], Ruban V.V. [18], Novitska I.V. [19] studied the theories of digital marketing, in particular, the definition of the main types of digital marketing based on a systematic approach. However, in our opinion, one of the reasons for the gap between the theory and practice of digital marketing is that the authors' declaration of a 'systemic approach' does not mean its use. Therefore, sometimes many studies and attempts cannot be linked with each other in their practical application. In order to effectively use the concept of digital marketing and its tools, in our opinion, it is necessary to start with an analysis of the so-called *sales funnel*, to find out exactly where users first come into contact with the business. This will provide an opportunity to get an idea of possible 'points of contact' with potential consumers, where it is most rational to build relationships with the client audience, rather than using repetitive transactions.

The 'trouble points' in the theory and practice of digital marketing also include the fact that many market participants still do not take advantage of the tools that have emerged during digital transformations, partly because the use of these tools has not been properly systematized and interpreted in the scientific literature. Any one-sided interpretation of the systematic approach principles or only their nominal use (without connection with real practice) also lead to the fact that the same tools are used differently and give different results, which causes mistrust in the ideas of digital marketing among market participants.

The variety of theoretical concepts, definitions and types is associated with the ever-growing set of digital marketing tools and the non-linear development of modern means of communication. To form the author's chain of reasoning, let us turn to some of the main historical stages in the development of digital marketing.

In the first decade of the 21st century, the emergence of the concept of 'Internet marketing' was accompanied by the practice of using all the tools of traditional Internet marketing to manage customer relationships. This happened by establishing and automatically recording technical indicators (clicks, orders, payments, requests, registrations, visits, display of advertising messages, etc.). Reducing material costs for physical contact was the main incentive and motive for the development of a set of techniques on the Internet in order to obtain feedback from the audience. These techniques included both the creative and technical aspects of online work, including design, development, advertising and marketing itself.

The second decade of the XXI century was marked by the formation of a set of IT technology tools that radically changed the ways of promoting goods and services to the market, introducing the concept of complexity (Social Media Optimization). The latter includes direct and content marketing, contextual and media (banner) advertising, social media marketing, online branding, search engine optimization, e-mail marketing, viral marketing. And although the general inherent principles of marketing activity remain unchanged, in the conditions of mass informatization of society and development of the Internet, the concept of 'market' itself is shifting from the real to the virtual plane. Complex business processes and procedures involving key interactions with partners and clients are being replaced by digital marketing methods and tools that are simple and easy to use. 'Digitized' startup companies (*unicorn companies*) that work exclusively with cloud technologies and artificial intelligence are emerging, with a market value estimated at billions of dollars. The use of digital marketing allows such companies to plan many aspects of their business activities for the long term, use modern effective tools and technologies to predict future demand in markets [20].

An analysis of the stages of the evolution of digital marketing and the specifics of the marketing activities of modern business entities in general showed that digital marketing is a set of diverse and interconnected processes. They are unique in relation to both the macroeconomic environment and the specifics of individual companies, enterprises and organizations within the framework of the transition to the fourth technological order. Moreover, digital marketing is not only methods of promoting and selling information products, but also trade in information spaces, business models and other services of modern Industry 4.0.

Digital marketing, like digital communications, are by their nature targeted and interactive, and the main thing in understanding the unity of communications on the Internet and the digital environment is that they have the same marketing focus and have an integrative nature. The concept of 'digital marketing' is broader than the concept of 'internet marketing', as it includes channels that do not require the use of the Internet [21].

According to P. Kennan, the prompt and effective interaction of companies with consumers is based on such channels and tools as digital broadcasting technologies, social services, electronic media, mobile technologies, high-speed Internet access, various types of gadgets and devices. It defines digital marketing as the process of using digital technologies and electronic media to promote brands or products and attract consumers [22].

Thus, D. Tapscott believes that the new technologies and digital strategies not only transform business processes, but are ways of creating and selling different types of products and defining the rules for effective operation [23]. The researchers K. Wertheim and J. Fenwick also note that the main concept of digital marketing lies in a customer-oriented approach, when marketing is quite capable of absorbing new and most effective marketing methods and becoming the main marketing concept of the 21st century [24]. According to other world experts, during the

period of intensive development of mobile technologies and social services (2000-2010s), the term ‘digital marketing’ began to mean cooperation with consumers [25; 26].

Some experts note that the methods of digital marketing to influence consumers are different from Internet marketing due to the boundaries of target audiences. The latter is aimed at reaching Internet users, and digital is aimed at attracting all possible consumers through the digital media space [27], within which different channels are used. They provide companies and clients with significant advantages: various types of advertising, expansion of audience and awareness, acceleration of sales, automation of payments, prompt feedback and service capabilities. Therefore, digital marketing can be classified as a variety of market methods that occur in online and offline spaces using different types of hardware and software tools that are part of the IT infrastructure (network technologies and digital media space).

In scientific sources, digital marketing is presented in many types: promotion in search engines, contextual, media, viral advertising, email newsletters, affiliate marketing [28]. According to other experts, digital marketing should be divided into two types: presented in the online and offline environment, which correspond to certain means of implementation, often combined in the process of digital marketing [29].

However, a common point of view on understanding digital marketing channels and tools has not yet been developed. Thus, some researchers call the Internet and electronic devices that provide access to it (computers, tablets, smart phones, etc.) its most important tool, as a means of obtaining information, communication and human self-realization [30].

Others understand digital marketing channels as the Internet and other access devices, local networks of companies and territorial entities that are gradually integrating with the Internet – mobile devices; digital television, which is successfully replacing

analogue and is gradually integrating with Internet applications; interactive screens; and POS terminals [31]. Still others believe that these are affiliate, search, e-mail marketing, display advertising placed on banners, social networks, video games, video advertising, infographics [32].

The main two conditions for functioning of the special technological essence of digital marketing are: a) the effective use of the entire set of methods, techniques, forms and methods of market management aimed at creating consumer value and b) achieving high results of entrepreneurial activity while maximizing the possibilities of meeting customer needs. In turn, communication operations related to demand generation, sales promotion and product promotion are based on the concept of managing the marketing technologies of a company/enterprise and lie in the plane of feedback with recipients of communication messages that take into account consumer demand. The features of digital marketing are [33]:

- decentralization of the information provider – the customer's choice is determined in a dialogue with the seller;
- a fundamental change in the nature of information transfer due to the interactive nature of the communication environment – 'from vertical to horizontal';
- multimedia ability of communicative traffic for transmitting content (from text, numbers, graphs, photos and video images to visual and verbal, tactile, and olfactory elements of communications);
- high demand for professional competencies of employees, which presupposes knowledge of methods, tools and models of digital marketing related to the transfer and use of new technical and information means and innovative technologies of a targeted and interactive nature (involves feedback from the target audience).

The essential difference between the two types of marketing – digital and Internet marketing – is that digital marketing involves the use of digital technologies online and offline, while Internet marketing uses only online technologies and the Internet [34]. Expanding the range of information transmission channels in digital marketing compared to Internet marketing is based on the use of the following tools: applications such as WOW calls for smart phones, SMS and MMS mailings, second screen technology, local intranets of companies (extranet), innovative POS materials (digital media, which are gradually replacing standard outdoor advertising). Consequently, digital marketing differs from internet marketing in that it uses not only the World Wide Web, but also offline tools (smart gadgets, POS terminals, etc.). As for communications, marketing digital communications differ significantly from traditional communications both in the channels of information transmission and the characteristics of the tools used, as well as in the content and impact of messages on consumers.

A number of researchers define the key principles of digital marketing as follows [35]:

• synergy (interconnection and complementarity of all elements of the digital marketing communications complex and their coordination for the successful implementation of the marketing strategy);

• openness (orientation to the development of partnerships, willingness to cooperate, search for alliances);

• personalization (building individual relationships with each client based on the development of special tools and professional skills of staff);

• efficiency (readiness to use specially initiated, as well as involuntarily occurring events for communications).

These principles allow, *firstly*, to carry out more detailed, individualized market segmentation, coordinated and organized application of the components of the promotion complex; s*econdly*,

build long-term effective cooperation with other companies to attract and retain customers; and *thirdly,* move to a single multi-channel synchronized communication. The latter is associated with the establishment of bilateral relations with various target audiences (coordinated and planned address), and for each of which an appropriate model is built. Consequently, we are talking about a new unique paradigm for marketing promotion – digital promotion of the communication marketing mix. It has made fundamental changes in trade, commercial, production and communication activities, as well as in the relations of market participants – marketers of companies/enterprises and consumers.

In real commercial practice, the availability of various offline and online channels is limited, as a rule, by the budget and competence of specialists in marketing and advertising services. Companies strive to obtain a synergistic effect from the use of various channels for delivering marketing messages to their target audiences, making maximum use of all channels and methods of informing consumers available to them. Therefore, several digital marketing tools are most often used together effectively. So, while search engine marketing is used when trying to get a better position for a business in search engines (for example, a new visitor attracted by texts or calls to action (CTAs) must stay on the site for a long time and navigate through the marketing tunnel), then affiliate marketing brings a certain niche income from the operation of many small sites.

Another trend that is also worthy of attention is the active development and expansion of the boundaries of digital marketing and the expansion of its tools beyond the computer and the Internet. An example is DOOH advertising, with the help of which users can manage outdoor advertising from their personal account - in fact, billboards are ‘moving’ from traditional marketing to digital.

In general, the typology of digital marketing tools depends on the type of market:

- *for the B2B market*: corporate portal, CRM systems, online supply systems (purchases) and trading systems (EPR resource planning system);
- *for the B2C market* (retail sales): web showcase (a simplified system for posting price lists with the ability to accept orders), online store (a fully functional online trading system with individual schemes for interacting with consumers); Internet auctions; electronic trading platforms; directories provided by search engines; various types of portal sites designed to attract different types of audiences.

As for Internet marketing as an integral part of digital marketing, there are three groups of tools [36]:

1) *external tools* – website optimization in search engines, contextual advertising, teaser networks, media branding. These tools provide initial contact with the Internet user;

2) *internal tools* – intranet promotions, internal banners, corporate mailings, electronic discount cards, etc. These tools are used at the stage of managing visitors on the site;

3) *providing tools* – online advertising management systems. This group of tools allows for comprehensive management of online advertising based on activity automation software products.

To determine the effectiveness of tools (both from a communicative and commercial point of view), it is necessary to consider such a parameter as the conversion of digital traffic of an advertising platform, which is defined as the ratio of the number of clients to the number of visitors attracted to the website of a company/organization from a certain platform. There are 2 types of conversion:

1) *external conversion* as the share of the audience of an advertising platform (advertising system), who are capable of turning into customers within a limited time as a result of standard marketing influence;

2) *internal conversion* as the ability of an Internet site (corporate website of an organization) to convert Internet traffic (marketing digital communications) into customers.

In our opinion however, it is necessary, to supplement the consideration of communication methods (forming contact with the audience), which form digital marketing technologies, with conversion and analytical methods of digital marketing. They contribute to the transformation of the user audience into a 'field of practical actions' that is valuable to the company/organization. In this regard, it should be noted that the conversion process is inseparable from the communication process, since any communication causes a reaction from the audience: actions either increase conversion, or ignoring communication reduces conversion.

Currently, there are four stages and four communication channels associated with the use of digital marketing methods, depending on the corresponding message formats. The stages include:

1) awareness – any information on websites or banner advertising;

2) comparison, preference and analysis of goods – advertising on social networks, search, contextual advertising, website, forums, online conferences;

3) action – promotions in online stores, discount for contacting through the website;

4) loyalty – social networks, subscription to mailing lists.

The communication channels used include: website web pages (format – banners and pop-ups), search engines (format – text links), promotional sites (format – website, mini-site, collage) and email (format – email).

A characteristic feature of digital marketing is that a consumer on a digital network can, *firstly*, either return to previous levels of the presented forum countless times, or can be immediately redirected to the last level using retargeting methods.

Secondly, they can position themselves on the platform in his chosen communication component, within which the methods of influencing the message recipient are ranked according to their degree of effectiveness. This is confirmed by the latest research in the field of digital marketing communications, especially regarding their classification according to the criteria of time of occurrence, coverage of the target audience, the means of communication used and the type of feedback [37]. *Thirdly*, they can use site search engines within the same (or similar) set of search phrases aimed at specific landing pages of sites, which in itself is a tool that increases the number of site visitors.

The modern system of digital marketing support is based on a consistent set (chain) of marketing messages through the channels of Internet marketing communications, digital marketing activities and operations that ensure the promotion of a product (service) of a certain type.

When classifying a company's digital and Internet resources today, it is appropriate to highlight:

- *the company's own Internet resources* (official Internet sites of the company and unofficial Internet resources – blogs, forums, chats, etc.);
- *external digital resources* (communication tools, trading platforms and advertising platforms).

The analysis of the accelerated development of digital technologies is currently aimed at increasing the loyalty of message recipients to digital resources of companies in three areas:

1) *psychological technologies* (neuromarketing tools: design, music, video, photo, color);

2) *functional technologies* (personalization and customization of the site, increasing the level of service for visitors and improving the quality of their service;

3) *financial technologies* (savings cards, discounts, bonuses for purchases, gifts).

Currently, the development of digital marketing communications is a consequence of a new stage of change in the evolution of mass media, a change in marketing paradigms and changes in consumer behavior. The multichannel nature of the media and development of their highly specialized channels, the high price of television advertising, and protracted promotions of goods/services lead to a decrease in profitability and objectively require transformation of marketing philosophy and development of an integrated communication policy by companies.

Modern digital marketing, on the one hand, differentiates points of contact with the target audience, at which the process of conversion and transformation of the target audience's requests into sales occurs. On the other hand, it is characterized by specific high-speed interaction with users via electronic communication means (usually the Internet), the main the purpose of which is to target consumer behavior.

Conclusions Further research into the theoretical and practical aspects of the functioning of modern digital marketing as a new marketing paradigm of Industry 4.0 requires, first of all, an in-depth analysis and classification of its tools (element base). As part of a company's integrated marketing communication, digital marketing is currently at the stage of changing the historical stages of development of the Internet Web3.0–Web4.0, which is characterized by a combination of Internet marketing and classical marketing methods. Its technological essence must be considered from the perspective of two main approaches: the first is based on technological know-how in the use of information, the second – on methods of transformation and methods of using information in the processes of the production cycle, product quality control and management models. These two elements of the semantic structure of the concept of 'digital marketing technologies' presuppose a certain form of management activity that exists within the framework of a functioning information base (the source of which

is marketing information obtained in the course of various marketing research).

References:

1. Digital 2023: Global Overview Report. 26 January 2023 – URL: https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report (last accessed: 27.08.2023)

2. Hlobal′na Didzhytalizatsiya (Global Digitalization) [in Ukraine] – URL: https://biz.nv.ua/ukr/markets/globalna-didzhitalizaciya-50011033.html (last accessed: 27.08.2023)

3. Toffler A. (1980) The Third Wave. New York: Bantam Books, 539 p.

4. Williamson O. (1985) The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. New York: Macmillan, 450 p.

5. Kotler Ph. (1986) The Prosumer Movement: a New Change for Marketers // *NA-Advances in Consumer Research*, (13), 510—513.

6. Mazzaroi T. (1998) Critical Success Factors for International Education Marketing // *International Journal of Educational Management*, (12), 163–175.

7. Haubi G. (2000) Consumer Decision Making in Online Shopping Environments: The Effects of Interactive Decision Aids // *Marketing Science*, (1), 4-21.

8. Sathya P. (2015) A Study on Digital Marketing and its Impact // *International Journal of Science and Research*, (6)2, 866—868.

9. WIkipedia. Tsyfrovyy Marketynh (Wikipedia. Digital Marketing) [in Ukrainian] – URL: https://ua.wikipedia.org/wiki/ (last accessed: 15.09.2023)

10.Shcho Take Digital-marketynh: Osnovy, Kanaly ta Instrumenty (What is Digital Marketing: Basics, Channels and Tools) [in Ukrainian] – URL: https://wizeclub.education/blog/shho-take-digital-marketing-osnovi-kanali-ta-instrumenti/ (last accessed: 15.09.2023)

11. Digital-marketynh *(*Digital Marketing) [in Ukrainian] – URL: https://drozd.red/glossary/digital-marketing/ (last accessed: 15.09.2023)

12. Digital-marketynh Dlya Biznesu *(*Digital Marketing for Business) [in Ukrainian] – URL: https://wezom.com.ua/ua/blog/digital-marketing-6-preimuschestv-dlja-biznesa (last accessed: 15.09.2023)

13. Digital-marketynh: Osnovni Ponyattya ta Instrument (Digital Marketing: Basic Concepts and Tools) [in Ukrainian] – URL: https://elit-web.ua/ua/blog/digital-marketing-chto-ehto (last accessed: 15.09.2023)

14. Michael Rachinger, Romana Rauter, Christiana Müller, Wolfgang Vorraber, Eva Schirgi. (2018) Digitalization and Its Influence on Business Model Innovation // *Journal of Manufacturing Technology Management,* (20)7, 95–124.

15. Sydorovych, O., Perchuk, O., Fedyk, M., Klymenko, S. (2021). Digitization of the Financial System in the World Economy // *International Journal of Computer Science and Network Security*, (21)12, 611–619.

16. Tsyfrovyy Marketynh – Model′ Marketynhu 21 Storichchya: Monohrafiya / avt. kol.: M.A. Oklander, T.O. Oklander, O.I. Yashkina [ta in.]; za red. d.e.n., prof. M.A. Oklandera. — Odesa: Astroprynt, 2017. — 292 s. (Digital Marketing - the Marketing Model of the 21st Century: Monograph / author. col.: M.A. Aucklander, T.O. Aucklander, O.I. Yashkin [and others]; under the editorship Doctor of Economics, Prof. MA. Aucklander. – Odesa: Astroprint, 2017. 292 p.) [in Ukrainian].

17. Kostyuk-Pukalyak O. M. (2021) Hroshovi Potoky Elektronnoho Biznesu. Dysertatsiya. L′viv: L′vivs′ka politekhnika (Kostyuk-Pukalyak O. M. (2021) Cash Flows of Electronic Business. Dissertation. Lviv: Lviv Polytechnic) [in Ukrainian] – URL:https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/radaphd/10464/kostyuk-pukalyak-disertaciya-na-sayt.pdf (last accessed: 18.09.2023)

18. Ruban V. V. (2017) Tsyfrovyy Marketynh: Rolʹ ta Osoblyvosti Vykorystannya. *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi Derzhavnoyi Inzhenernoyi Akademiyi* // 2–2(08), 20–25 (Ruban V. V. (2017) Digital Marketing: Role and Features of Use. Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy // 2–2(08), 20–25) [in Ukrainian].

19. Novytsʹka I. V. (2019) Digital-marketynh Yak Tekhnolohiya Prosuvannya Orhanichnoyi Produktsiyi. *Visnyk Ekonomichnoyi Nauky Ukrayiny* // 2(37), 196-200 (Novytska I. V. (2019) Digital Marketing as a Technology for Promoting Organic Products. Bulletin of Economic Science of Ukraine // 2(37), 196-200) [in Ukrainian].

20. Fedyk M., Kudyn S., Bondarchuk M. (2022). Digitalization of the World Business Environment under the Conditions of Global Instability // *Economics & Education*, 7(1), 34–41.

21. Kotler Ph. (2019) Marketing from A to Z. 80 Concepts that Every Manager Should Know. [In Russian] Moscow: Alpina Publisher, 35 p.

22. Kannan P. K., Hongshuang L. (2016) Digital Marketing: A Framework, Review and Research Agenda // *International Journal of Research in Marketing*, 34, 22–45.

23. Tapscott D, Tapscott A. (2028) The Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World, Penguin Books, 432 p.

24. Wertime K., Fenwick I. (2012). DigiMarketing: The Essential Guide to New Media and Digital Marketing. John Wiley & Sons Inc, 406 p.

25. Keszey T. (2018) Trust, Perception, and Managerial Use of Market Information // *International Business Review*, 27(6), 1161-1171.

26. Hallikainen H., Laukkanen T. (2018). National Culture and Consumer Trust in E-commerce // *International Journal of Information Management*, 38(1), 97-106.

27. Rita Paulo, et al. (2019). The Impact of E-service Quality and Customer Satisfaction on Customer Behavior in Online Shopping // *Heliyon*, (5)10, 1-14.

28. Basimakopoulou M., Theologou K., Tzavaras P. (2022). A Literature Review on Digital Marketing: The Evolution of a Revolution // *Journal of Social Media Marketing*, 1(1), 30-40.

29. Burke P. A (2020) Social History of the Media / P. Burke, A. Briggs, E. Ytreberg. – 4th ed., Cambridge: Polity, 360 p.

30. Huang M.-H., Rust R. T. (2021) A Strategic Framework for Artificial Intelligence in Marketing // *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49(1), 30–50.

31. Kaabi S., Jallouli R. (2019). Overview of E-commerce Technologies, Data Analysis Capabilities and Marketing Knowledge. In R. Jallouli, M. A. Bach Tobji, D. Bélisle, S. Mellouli, F. Abdallah, & I. Osman (Eds), Digital Economy. Emerging Technologies and Business Innovation, Springer International Publishing, 183–193.

32. Parasuraman A. (2019) A Conceptual Model of Service Quality and its Implications for Future Research // *Journal of Marketing*, (49), 41 - 50.

33. Davenport T., Guha A., Grewal D., Bressgott T. (2020) How Artificial Intelligence will Change the Future of Marketing // *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(1), 24–42.

34. Atshaya S., Sristy R. (2016) Digital Marketing VS Internet Marketing: A Detailed Study // *International Journal of Novel Research in Marketing Management and Economics*, (3)1, 29-33.

35. Madan, P., (2021). Digital Marketing: A Review. Paradigm Shifts in Management Practices in the Era of Industry 4.0, Archers & Elevators Publishing House, 54 p.

36. Doyle P. (2008) Value-based Marketing: Marketing Strategies for Corporate Growth and Shareholder Value, 2nd Edition, Prentice Hall, 384 p.

37. Lopez-Garcia J. J. (2019) Digital Marketing Actions that Achieve a Better Attraction and Loyalty of Users: an Analytical Study // *Future Internet*, (11)6. – URL: https://www.mdpi.com/1999-5903/11/6/130 (access data: 20.09.2023)

ODDÍL 13. PSYCHOLOGICKÉ VĚDY

§13.1 МЕТАМЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ *ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ* **(Савчин М.В.**, Дрогобицький державний педагогічний універ-ситету імені Івана Франка, **Заміщак М.І.**, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, **Зимянський А.Р.**, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка, **Ожубко Г.В.**, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)

Вступ. У наш час існує багато загроз для особистісного та психічного здоров'я, зокрема, війна та її наслідки, низький рівень духовності та моральності в суспільстві, некультивування здорових стилів життєдіяльності та культури здоров'я взагалі, інтернет-загрози (виникнення залежностей, шахрайство, спам, кібер-булінг, популяризація насильницької моделі поведінки тощо). Значний відсоток здобувачів вищої педагогічної освіти перебували чи перебувають за межами України і здобувають освіту в режимі онлайн та потребують соціально-психологічної підтримки. У наш час існує проблема запобігання торгівлі людьми, що вимагає підвищення рівня правової свідомості студентів, оволодіння навичкам безпечної поведінки підчас подорожей та життя у новому місці.

Особливо гостро поблема стану особистісного здоров'я здобувачів освіти та викладачів постали в умовах війни російської федерації проти української держави. Звичайно, першу допомогу потребуючим надають викладачі психологічної кафедри та інші особистісно здорові викладачі. Війна внесла корективи в діяльність психологічної служби

педагогічного університету. Психологічні травми, що спричинені військовими діями, порушують автентичне функціонування особистісної та психічної сфер суб'єктів освітнього процесу, зокрема, спричиняють виникнення межових станів (тимчасове відчуття дискомфорту), станів зниження навчальної працездатності та імунітету, порушення когнітивних та особистісних процесів, акцентуації переживання провини за події, виникаючі страхи, зниження рівня комунікації, надмірну турботу про захист та навіть різноманітні клінічні стани. Усе це деструктивно впливає на рівень освітньої діяльності.

Сучасна психологічна наука і практика володіють потужним ресурсом вирішення проблем неекологічності життєдіяльності та особистісно-професійного розвитку різних категорій учасників освітнього процесу вищої школи. Зараз існує відповідна нормативна база та позитивно-конструктивний досвід діяльності практичних психологів у цій сфері [1; 2; 3]. Так, відповідно до положення про психологічну службу в системі освіти України затвердженим наказом МОН (22.05.2018 р., №509) психологічна служба формується і функціонує в усіх освітніх закладах різного рівня, яка має надавати послуги в постійному режимі, налагоджуючи постійну взаємодію із суб'єктами освітнього процесу з допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій, надавати психологічну допомогу через електронний «кабінет психолога» на веб-сайті університету. Передбачено здійснення постійного інформування усіх учасників освітнього процесу про роботу та потенціал служби.

У межах психологічної служби практичний психолог сприяє особистому та професійному розвитку суб'єктів освітнього процесу та надає першу психологічну допомогу у форматі особистої підтримки та практичної допомоги в життєдіяльності потребуючому, який переживає духовне,

моральне, психологічне чи тілесне напруження, переживає втрату чи інші страждання тощо. Завдання практичного психолога полягає в поєднанні індивідуальної та групової роботи залежно від гостроти духовної, моральної чи психологічної проблеми, рівня спроможності потребуючого долати негативні наслідки.

Загальноприйнято, що основними напрямами діяльності служби є психоконсультування, психодіагностика, психокорекція, психотерапія та просвітницька діяльність практичних психологів закладу вищої школи [4 - 11]. Конкретно діяльність психологічної служби стосуються таких форм:

1) індивідуальне консультування учасників освітнього процесу з проблем особистісного розвитку (проблеми дитинства, конфліктів з батьками, однокурсниками та викладачами) в кабінеті психологічної служби. Цей напрям роботи стосується допомоги потребуючим, у яких виникли духовні, моральні, соціальні чи психологічні труднощі. При цьому вважається, що учасники освітнього процесу можуть впоратися з більшістю психологічних та особистісних проблем, але за складних умов не завжди здатні відрефлексувати реальні чинники виникаючих проблем, а також застосувати способи їх вирішення, а тому потребують допомоги фахівців. У процесі спеціально організованої взаємодії (професійно спрямованого спілкування) психолог актуалізує додаткові особистісні ресурси студента чи викладача у знаходженні нових чи додаткових ресурсів виходу із складних ситуацій. Аналіз показує, що початково студент чи викладач звертаються до психолога із симптомами проблеми (виникнення страхів, невпевненість у собі, надмірне критичне ставлення до себе, апатія, депресія, втрата сенсу життя тощо), а вже в процесі роботи виявляється справжня проблематика;

2) попередження виникнення особистісних проблем і труднощів учасників освітнього процесу, психологічна

просвіта та онлайн-консультування. Цей напрям роботи може розглядатися як незалежний чи як додатковий до індивідуального консультування. При проведенні просвітницької (пропедевтичної) роботи працівники психологічної служби розглядають уявлення про здорову людину в єдності духовного, особистісного та тілесного здоров'я, про здоровий стиль життя в єдності усіх його складових, зокрема, духовної, моральної, соціальної, психологічної та фізичної, а також про методи ефективного оволодіння професійними компетенціями та здоровим стилем професійної діяльності [12;13].

Психологи мають звертати увагу на оволодіння учасниками освітнього процесу навичками надання першої психологічної самодопомоги і допомоги іншим, усвідомлення суті феномену депресії, апатії чи стресу у суб'єктів освітнього процесу шляхом оволодіння комунікативними навичками і включення у віртуальну систему комунікацій, попереджуючи, інколи долаючи інтернет-залежність. Окрім того, в межах психологічної служби студентам та викладачам повинні надаватися поради як пережити окремі сезони року, наприклад, як попередити осінню депресію, пережити складний період екзаменаційних сесій, навчитися самостійно вчитися. Першокурсникам даються поради щодо адаптації до навчання у вищій школі та ін., про особливості поведінки у кризових ситуаціях. Служба інформує студентів та викладачів про можливість отримання психологічних послуг (індивідуальна бесіда, консультація, психокорекція, психотерапія тощо).

Одним із напрямів роботи психолога у плані інформаційно-просвітницької роботи є сприяння оволодіння студентською молоддю здоровим способом життя. Зауважимо, що на кафедрі психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка розроблена така модель, яка стосується оптимізації усіх складових життєдіяльності людини, зокрема, фізичної, соціально-

психологічної та духовно-моральної [14]. Через інтернет із застосуванням інтерактивних форм студенти можуть одержувати необхідні поради щодо підтримки і допомоги в складних життєвих ситуаціях, насильства, торгівлі людьми тощо.

Важливим напрямом роботи психологічної служби є діагностична діяльність, завданням якої є своєчасне виявлення та вивчення проблем суб'єктів освітнього процесу. При проведенні, наприклад, анкетування психолог інформує студентів та викладачів про те, яким чином буде здійснювати опитування, про дотримання конфіденційності, добровільну участь в анкетуванні, зрозумілу форму результатів анкетування та використання його результатів. Психолог має переконатися, що учасники опитування є в стабільному стані, адаптовані до освітнього простору, мають позитивні настанови на участь в опитуванні.

Працівники психологічної служби здійснюють психокорекцію відхилень у психологічному та особистісному розвиткові та поведінці, подоланні різних форм девіантної поведінки, а також реабілітацію суб'єктів освітньої діяльності, які перебувають у кризових та важких життєвих ситуаціях, і профілактикою та прогностикою життєдіяльності різних спільнот та індивідуального особистісно-професійного розвитку. Завдання психологів служби полягає у здійсненні психолого-педагогічної експертизи освітніх інновацій, супровідів заходів оцінювати їх ефективність, сприяння конструктивних соціально-психологічній та особистісній взаємодії студентів та викладачів.

Психологічна служба має організовуватись на засадах розв'язання існуючих проблем, попередження виникнення нових та розв'язання актуальних складних ситуацій. Це означає, що психологічний супровід освітнього процесу передбачає роботу з профілактики виникнення проблем,

корекції та консультування. Так, важливим завданням психологічної служби є профілактика серед молоді шкідливих звичок (вживання наркотичних речовин, алкоголізм, ігроманія, залежність від соціальних мереж та ін.). За час воєнних дій ця проблема стала актуальною, оскільки частина студентів та навіть викладачів знаходяться в хронічному стресі, депресії, значній частині притаманний посттравматичний стресовий розлад, зумовлених втратою близьких, домівки тощо. Частина студентів живуть із спотвореним уявленням про повноцінне життя, зокрема про його автентичні ідеали та цінності.

Виклад основного матеріалу. У наш час виникла необхідність переосмислення і здійснення системних заходів, спрямованих на збереження, зміцнення та відновлення особистісного (духовного, морального, соціального, психологічного та психічного) здоров'я студентів та викладачів [15; 16]. Метаметодологічний аналіз показує, що науковими основами діяльності психологічної служби є уявлення про особистість, зокрема, здорову особистість та особистість з акцентуаціями і відхиленнями, а також про повноцінно функціонуючі спільноти (студентська група, кафедра), зміст та особливості освітнього процесу у вищій школі в єдності процесів навчання, самонавчання і взаємонавчання, виховання, самовиховання і взаємовиховання, розвитку, саморозвитку і взаєморозвитку науковими уявленнями про психоконсультування, психодіагностику, психокорекцію та психотерапію. Психологічна служба функціонує на засадах адресності персональності допомоги, позитивності (екологічності), конструктивності та випередження виникнення проблем, активної взаємодії із сумісними інституціями.

Основне завдання психологічної служби педагогічного університету полягає у підтримці, зміцненні та розвитку духовно-морального соціально-професійного та психологічного потенціалів освітнього простору педунівер-ситету, а

також соціально-психологічному супроводі усіх суб'єктів освітнього процесу, організованого на наукових засадах.

В діяльності психологічної служби виділяються два рівні: стратегічні та тактичні завдання. До першого рівня належать:

1) забезпечення функціонування духовного, морального, соціально-психологічного здоров'я освітнього простору педагогічного університету та його суб'єктів [17; 18]. Це зумовлено тим, що завданням педагогічного університету є створення умов для професійного розвитку майбутніх педагогів (оволодівання професійними компетенціями), оволодіння особистісними здатностями, здоровим стилем професійної діяльності та здоровим стилем життям взагалі. Для цього необхідно створити здоровий професійний простір, на становлення якого окрім інших суб'єктів (керівництво, кафедри, викладачі), впливає психологічна служба, коли окремі учасники освітнього процесу потребують психологічної допомоги та емоційної підтримки, сприяння забезпеченню професійного та особистісного розвитку. Психологічна служба має пропонувати суб'єктам освітнього процесу модель позитивної освітньої взаємодії, згідно якої кожен учасник усвідомлює власну гідність та одночасно поважає гідність іншого, причому, це стосується не тільки стосунків в системі «викладач-студент», але й в системі «студент-студент», що значно підвищує мотивацію та ефективність освітнього процесу [19]. Як показують фундаментальні емпіричні дані за таких умов актуалізується процес взаємоосвіти (взаємонавчання, взаєморозвитку, взаємовиховання); зміцнення духовного, морального та соціально-психологічного здоров'я учасників освітнього процесу.

2) постійне вивчення запитів та актуальних та потенційно можливих проблем суб'єктів освітнього процесу (студентів, викладачів, освітніх колективів);

3) супровід особистісно-професійного розвитку учасників освітнього процесу шляхом реалізації студентами відповідної запропонованої програми;

4) профілактична робота працівників психологічної служби спрямована на оздоровлення освітнього простору університету, що сприяє особистісно-професійному розвитку майбутніх педагогів, реалізації позитивної освітньої взаємодії між викладачами та ін. Наприклад, студентам може бути запропонована така тематика: а) особливості освітнього процесу у вищій школі; б) стосунки учасників освітнього процесу та попередження міжособистісних конфліктів (неконфліктологічна та конфліктологічна компетентність учасників освітнього процесу); в) здоровий стиль життєдіяльності студентів; г) труднощі студентів в адаптації до освітнього процесу; ґ) ресурсність особистості у подоланні життєвих та особистісних криз; д) зумовленість проблем дорослої людини проблеми дитинства та ін.;

5) надання студентам та викладачам постійної допомоги з попередження втоми, перевтоми, емоційного, професійного та особистісного вигорання, зміцнення усіх складових особистісного здоров'я.

До категорії тактичних завдань належать:

1) надання оперативної психологічної допомоги суб'єктам освітнього процесу у ситуаціях виникнення особистісних проблем та труднощів в освітньому процесі та в особистому житті. Відповідальне ставлення до надання цієї допомоги неминуче передбачає турботу про власне особистісне здоров'я та благополуччя психолога;

2) вирішення проблеми адаптації першокурсників до навчання в університеті та допомога в адаптації до освітнього процесу взагалі;

3) виявлення та допомога студентів з ПРСР та тих, що перебувають в інших кризових життєвих ситуаціях, переживають депресію та інші негативні стани;

4) вивчення ситуативно виникаючих проблем, завдань і труднощів особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів та надання відповідної допомоги.

5) ведення телеграм-каналу «Психологічна служба університету», за що відповідає конкретний працівник служби;

6) проведення тренінгів, лекцій, бесід з студентами та викладачами (тренінг з тайм менеджменту, вебінари, тренінги особистісного розвитку, тренінг професійного розвитку);

7) проведення огляду-конкурсу програм особистісно-професійного розвитку, конкурсів на кращого куратора, лектора, викладача-методиста;

8) організація на факультетах тижнів психології;

9) супровід зустрічей керівництва університету з студентським самоврядуванням;

10) представлення матеріалів роботи психологічної служби на сайті університету та в соціальних мережах.

Організаційно психологічної служби університету може включати такі структури: 1) консультативний центр; 2) кафедри психології, викладачі-консультанти якої працюють на факультетах; 3) просвітницький центр; 4) телеграм-канал; 5) телефон довіри та ін.

Психологічна служба університету взаємодіє з іншими органами управління, зокрема

1) ректоратом; 2) студентським самоврядуванням; 3) психологічними кафедрами; 4) студентськими громадськими організаціями та професійними об'єднаннями працівників університету; 5) територіальними органами, соціальними службами та ін.

Нормативною базою діяльності психологічної служби університету є 1) Закон про вищу освіту; 2) нормативні документи міністерства; 3) положення про психологічну службу університету; 4) концепція психологічної служби університету та ін.

Вивчення досвіду функціонування психологічної служби та результатів її діяльності показує, що ефективність функціонування психологічної служби педагогічного університету залежить від ефективності організаційно-методичної роботи в межах самої служби, метою якої є постановка цілей, визначення завдань, організація, корекція та самоствердження власної діяльності, узагальнення набутого досвіду та моделювання нового, постійне зростання власного професіоналізму шляхом самоосвіти та взаємоосвіти. Це стосується усіх напрямів роботи, зокрема, психологічної просвіти, психодіагностики, психоконсультування, освітньої діяльності, аналіз результатів вивчення тощо. Важливим напрямом роботи є підготовка до проведення заходів, оформлення робочої документації, планування, звітність, самоосвіта, робота в навчально-методичних та наукових центрах, молодіжних громадських організаціях тощо.

На ефективність діяльності психологічної служби впливає дотримання працівниками кодексу професійної етики: 1) пріоритетності інтересів потребуючої (травмованої) особистості щодо суспільних, групових та особистих інтересів; 2) наявність персональної згоди особи, що зазнала насильства, про оприлюднення її історії, відповідальність за оцінку ситуації тощо; 3) компетентність втручання: відповідальність за наявність відповідної кваліфікації (спеціалізації); 4) конфіденційність та анонімність (нерозповсюдження відомостей, світлин, фактів біографії, що можуть бути використані для негативних наслідків потерпілого); 5) наявність необхідного і достатнього обсягу відомостей, наприклад, про обставини злочину чи катастрофи тощо; 6) уникання упередженого і дискримінуючого висвітлення та уникання оціночних суджень чи коментарів; 7) зосередження на просвіті суб'єктів освітнього процесу, надання переважно узагальнених рекомендацій, що стосується пояснення причини та наслідків

тих чи інших подій, а в умовах війни – уникнення травматизації українського суспільства, сприяння зміцненню його солідарності та ресурсності у чиненні ефективного опору ворогу.

Як показує аналіз, важливим резервом підвищення ефективності діяльності психологічної служби є циклограмний підхід. Згідно цього підходу діяльність психолога організовується з орієнтацією на циклограми як ефективного інструменту, що допомагає відрефлексувати обсяг завдань, які виконуються психологічною службою за певний період, наприклад, впродовж навчального року. Це дозволяє орієнтуватися у відповідному управлінському циклі періодично повторюваних, але обов'язкових завдань, напрямів та видів діяльності. Наприклад, циклограма психологічної служби педагогічного університету включає вирішення таких завдань: 1) адаптація першокурсників до навчання в університеті та здійснення заходів з попередження дезадаптації; 2) складання та супровід реалізації програми особистісно-професійного розвитку; 3) взаємодія із студентським самоврядуванням; 4) участь в різноманітних конкурсах та ін. Слід зауважити, що циклограма не орієнтує практичного психолога в поточній діяльності та оформленні документів.

Ще одним резервом підвищення ефективності психологічної служби університету є добре організована супервізія як інструмент професійного розвитку та підтримки, що передбачає роботу фахівця з високим рівнем кваліфікації та позитивним досвідом роботи з початкуючими, ще недосвідченими працівниками. Психолог-супервізор виконує функції модератора, фасилітатора, наставника і консультанта, а його професійна та особистісна рефлексія стосується усвідомлення значущості та особистої відповідальності за свою діяльність як фасилітатора, наставника, консультанта, сприяння та підтримки суб'єктів супервізії щодо оволодіння

ними професійною та особистісною рефлексією, здатністю адекватно оцінювати результати діяльності, аналізувати перспективи особистісно-професійного розвитку.

Супервізор організовує свою діяльність на засадах проблемоцентризму, поваги особистісної гідності, поваги права і свободи суб'єктів супервізії, надання можливості на висловлення власного погляду кожному учаснику, неупереджене ставлення до особливостей та результатів роботи, труднощів, потенційних проблем колег-психологів. У своїй діяльності він реалізує особистісно-професійну взаємодію з недосвідченим працівником у спільному вирішенні проблем і пошуку засобів покращення результатів діяльності. Відповідально ставлячись до учасників супервізії, супервізор надає консультативну допомогу у вирішенні виявлених професійних проблем, спрямовує процес та результати супервізії, зокрема, на підтримку їх професійно-особистісного розвитку, покращення якості надання освітніх послуг. Важливою умовою ефективності цього напряму роботи є мотивація суб'єктів супервізії, яка має носити розвивальний характер, бути спрямованою на активізацію професійно-особистісного розвитку, використання потенціалу інтернету, самоосвіти та взаємоосвіти. Важливою вимогою до діяльності супервізора є надійність та валідність вимірювання результатів власної діяльності, зокрема, використання сучасних валідних та надійних методик вивчення, об'єктивність оцінювання результатів, передбачення фіксації процесу та результатів супервізії.

Висновки. Застосований метаметодологічний аналіз до проектування діяльності психологічної служби педагогічного університету дозволив системно представити уявлення про цілісний зміст її діяльності з врахуванням нових реалій; вичленувати нові напрями діяльності, зокрема, спрямованість на оздоровлення освітнього простору педагогічного

університету, діяльності на забезпечення попередження виникнення соціально-психологічних проблем у цьому просторі, забезпеченні особистісно-професійного розвитку студентів та викладачів. В організаційному плані акцентується увага на методичній роботі служби, на дотриманні професійної етики працівниками психологічної служби. Обґрунтовано доцільність застосування циклопрограмного підходу до організації роботи та організації системної супервізії. Зазначено, що працівники психологічної служби мають активно взаємодіяти з іншими організаційними структурами педагогічного університету та реалізувати нормативні вимоги інстанцій різного рівня, щоб суб'єкти освітнього процесу мали постійну можливість одержувати кваліфіковану допомогу.

Список використаних джерел:

1. Положення про психологічну службу у системі освіти України / Наказ Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року № 509, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 липня 2018 року за № 885/32337.

2. Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України / Лист Міністерства освіти і науки України від 24 липня 2019 року № 1/9–477.

3. Етичний кодекс психолога. Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 4. С. 2-4.

4. Бенера В. Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум: навч. посіб. Тернопіль: ВАТ «ТВПК «Збруч», 2008. 560 с.

5. Ващук Ф., Козубовська І. Психологічна служба у вищих навчальних закладах США і України (порівняльний аналіз). Порівняльна професійна педагогіка. 2012. № 2. С. 14-22.

6. Гасюк М. Б., Гринів О. М. Модель психологічної служби вищого навчального закладу. Психологічні перспективи. 2012. Вип. 20. С. 30-36.

7. Науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби системи освіти в умовах децентралізації (моделі, досвід): колективна монографія / наук. ред. В. Г. Панок. Київ: Ніка-Центр, 2020. 152 с.

8. Панок В. Г. Концепція психологічного супроводу освітніх реформ у діяльності психологічної служби. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2020. 2 (1). С. 1-16.

9. Панок В. Г., Острова В. Д. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти). Київ: Освіта України, 2010. 230 с.

10. Панок В. Г. Психологічна служба: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня Рута, 2012. 488 с.

11. Шпак М. Теоретико-методичні засади викладання курсу «Психологічна служба вищої школи» для майбутніх психологів. Методологічні, теоретичні та практичні проблеми психологічної науки: зб. статей учасників III Міжнародної наукової інтернет-конференції (16 березня 2021 р., м. Дрогобич) / редактори-упорядники: М. В. Савчин, А. Р. Зимянський. Дрогобич: ТзОВ «Трек ЛТД», 2021. С. 336-342.

12. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: ВЦ «Академія», 2016. 288 с.

13. Савчин М.В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія. – Дрогобич: ПП «Посвіт», 2019. 232 с.

14. Теорія і практика психологічного супроводу особистісно-професійного зростання майбутніх педагогів при викладанні психологічних дисциплін: монографія / за ред. проф. М.В. Савчина – Дрогобич, "Швидкодрук", 2020. 269 с.

15. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи: монографія. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. 414 с.

16. Фурман А., Надвинична Т. Психологічна служба університету: від моделі до технології. Психологія і суспільство. 2013. № 2. С. 80-104.

17. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: ВЦ «Академія», 2016. 288 с.

18. Савчин М.В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія. – Дрогобич: ПП «Посвіт», 2019. 232 с.

19. Савчин М.В. Позитивна освітня взаємодія викладача і студента: філософський та психолого-педагогічний аналіз / Освітня діяльність працівників соціально-психологічної сфери: виклики сьогодення та реалії Всеукраїнська науково-практична конференція 26 травня 2022 //Кам'янець-Подільський державний інститут. Кам'янець-Подільський, 2022р. 240с. С. 192 – 195.

§13.2 ЕМОЦІЙНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У СТОСУНКАХ: СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ, ТИПОЛОГІЯ (**Сметаняк В.І.,** Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Вступ. Особливе значення серед поведінкових залежностей відводиться емоційній залежності, що ґрунтується на унікальному за якістю та інтенсивністю зв'язку між індивідами, які перебувають у близьких відносинах. Цей зв'язок, в розумінні соціально-психологічної науки, є складним та неоднозначним явищем. Його інтенсивність може зробити людей більш життєздатними та стресостійкими, або ж, навпаки, - вразливими, безпорадними і неспроможними впоратися зі стресом. Цей взаємозв'язок може впливати на підсилення або послаблення індивідуальної системи ресурсів людини. Однак очевидно, що усі міжособистісні відносини базуються на зв'язку та взаємозалежності між людьми. Сам термін "відносини" визначається як відображення суб'єктивно переживаних зв'язків і взаємозалежностей між особами. Таким чином, залежність у взаємних відносинах виходить за межі виключно деструктивної феноменології і може розглядатися як явище як ненормативне, так і нормативне.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне обговорення та емпіричні дослідження залежності в близьких відносинах залишається фрагментарним і не охоплюють даного явища у повному обсязі. Як і у випадку закоханості та любові, їй приділяється велика увага, але виникає проблема складності проведення досліджень.

Залежна поведінка представляє собою специфічну форму девіантної поведінки, яка проявляється у непереборній підпорядкованості власних інтересів інтересам іншої особи або групи. Вона також включає в себе переважну та довготривалу увагу до певних видів діяльності або предметів, які стають

об'єктом особливого значення, що може вести до обмеження чи порушення здатності до здійснення різноманітних дій, а навіть призводити до втрати самостійності та свободи у виборі поведінки» [1]. Терміни "залежна поведінка" та "залежність" традиційно використовуються взаємозамінно.

Міжособистісна залежність означає тенденцію людини звертатися до інших для отримання турботи, керівництва, захисту та підтримки, навіть у ситуаціях, коли вона може самостійно функціонувати. У сфері психології здоров'я та благополуччя цей вид залежності іноді асоціюється з пасивністю, незрілістю та соціальною дисфункцією. Проте дослідження свідчать, що в певних контекстах залежні люди можуть вести себе активно, іноді навіть агресивно. Навіть якщо залежність пов'язана із певними формами дисфункції, вона також може бути виражена в безлічі адаптивних форм поведінки.

У повсякденній свідомості існують усталені уявлення про залежну людину: її часто сприймають як пасивну, боязку та слухняну особу, готову підкоритися будь-яким вимогам і запитанням, навіть якщо вони є необґрунтованими. Це стандартний «портрет» залежної людини в міжособистісних відносинах.

Однак нові дослідження свідчать, що таке уявлення про залежних людей, хоча й поширене, є правильним лише в певному контексті. Міжособистісна залежність має багатогранний характер. Зазвичай дорослі залежні особи можуть виявляти покірливу та слухняну поведінку у багатьох ситуаціях, проте в певних обставинах вони можуть бути досить активними і вправно маніпулювати оточуючими. Навіть при тому, що висока міжособистісна залежність асоціюється із соціальними та психологічними проблемами в різних сферах, конкретні аспекти цієї залежності можуть фактично поліпшувати адаптацію та функціонування особи. Отже,

залежність в міжособистісних стосунках – складний феномен, який має соціально-психологічну природу. Вона може бути представлена нормативним типом (здорова залежність), що сприяє ефективності соціальної адаптації людини, та ненормативним типом, що заважає їй.

Важливо відзначити, що за думкою О.Е. Самари, емоційну залежність можна зустріти в різних видах відносин, таких як дитячо-батьківські, дружба, виробничі (між керівником і підлеглим), діада вчитель-учень і навіть у віртуальних відносинах. Можна припустити, що, у кожному типі відносин феномен емоційної залежності має унікальні особливості [2].

Близькі міжособистісні відносини обов'язково включають елемент "позитивної", "творчої" залежності, оскільки вони базуються на тісному взаємозв'язку між партнерами. Проте "позитивна" залежність не порушує особистісних меж та залишає психологічний простір кожної особи. У конструктивних відносинах кожен з партнерів зберігає власну унікальність у присутності іншого. Завдяки партнерові відносини людини з самою собою набувають стійкого та позитивного контексту.

Аналіз емоційної залежності через призму психології близьких відносин та психології прихильності дозволяє визначити основні категорії дослідження та побудувати понятійну вертикаль.

Однією з ключових концепцій у теорії близьких відносин є міжособистісний зв'язок, що визначає суть цих відносин. Загалом, особливості об'єднання людини з оточуючим світом та іншими особами вважається однією з центральних проблем соціальної психології.

Міжособистісний зв'язок представляє собою складний і неоднозначний феномен. Українське слово "зв'язок" означає взаємну залежність, взаємодію, спільність чи пов'язаність будь-

яких об'єктів. У психології термін "зв'язок" (англ. connection, relation) визначається як взаємозумовленість існування об'єктів чи явищ, які можуть бути відокремлені в просторі та/або часі.

Отже, міжособистісний зв'язок слугує індикатором спільності, односторонньої чи взаємної залежності суб'єктів близьких відносин. Визнання того, що близькі відносини ґрунтуються на суттєвому та значущому зв'язку, ставить питання про міру цього зв'язку – його силу та інтенсивність. Очевидно, що міра завжди виражена в певному діапазоні (від – до), проте її неможливо точно виміряти в кількісних категоріях, таких як довжина, об'єм, вага і т. д.; отже, її опис можливий лише через якісні, суттєві характеристики.

Наш підхід до вивчення емоційної залежності в близьких відносинах полягає у розгляді її насамперед як соціально-психологічного явища. Залежність становить частину поведінкового компонента близьких відносин і включає внутрішні та зовнішні аспекти.

Внутрішня складова емоційної залежності, традиційно включена в трикомпонентну структуру відносин, визначається соціальними установками, що визначають реакцію об'єктів на соціальну ситуацію та безпосередню поведінку, яка відповідає цим установкам.

Внутрішня складова емоційної залежності у якості поведінкового компонента близьких відносин включає низку конкретних установок:

- На афіліацію, яка пов'язана зі страхом втрати значущого іншого;
- На індивідуацію, що виникає з почуття провини;
- На сприйняття значущого іншого як об'єкта задоволення потреби у зміцненні сили власного «Я»;
- На сприйняття сили/слабкості власної особистості.

Зовнішню складову емоційної залежності можна визначити через активні дії та поведінкові стратегії, спрямовані

на встановлення та зміцнення зв'язку зі значущим (реальним) іншим. Це включає такі стратегії самопрезентації, які сприяють розвитку зв'язків з іншими людьми, такі як пошук допомоги, отримання схвалення чи готовність поступатися своїми інтересами у процесі взаємодії.

Теоретичний аналіз джерел щодо проблеми дослідження дозволяє розглядати емоційну залежність в близьких відносинах як соціально-психологічний феномен, пов'язаний як з якістю близьких відносин, так і з психологічним благополуччям особистості; це виступає як поведінковий компонент близьких відносин.

Емоційна залежність є формою соціальної поведінки особистості, спрямованою на встановлення та підтримання спеціального зв'язку особистості зі значущим іншим, а її головна мета - задоволення потреб людини в захисті власного «Я», тобто зміцнення її сили або компенсація слабкості.

Характерні ознаки емоційної залежності як соціальної поведінки включають векторизованість, вибірковість, результативність, установки на сприйняття себе та значущого іншого, а також схильність та готовність до конкретних дій у процесі взаємодії та спільної активності суб'єктів близьких відносин. Специфічні категоріальні риси емоційної залежності можуть бути визначені наступним чином:

1. **Міжособистісний зв'язок як основа емоційної залежності:** Він вимірюється через співвідношення особистих тенденцій до афіліації та індивідуації. Як вказівник спільності та близькості партнерів, а також їх односторонньої або взаємної залежності, він стає ключовою умовою формування та розвитку емоційної залежності в близьких відносинах.

2. **Структурна та функціональна організація:** Установки для сприйняття значущого Іншого як об'єкта задоволення потреби у зміцненні сили свого «Я» та установки для сприйняття сили/слабкості власної особистості визначають

структурні та функціональні аспекти емоційної залежності. Ці установки сприяють виконанню трьох функцій: стабілізуючої, захисної та компенсаторної.

3. **Варіативність прояву:** Кожен тип емоційної залежності, несучи загальні закономірності формування та розвитку, проявляється через специфічні зовнішні вияви, які можуть описувати його індикатори.

4. **Динамічність:** Тип емоційної залежності не є сталою характеристикою особистості і може змінюватися в процесі соціального розвитку. Крім того, він має контекстуальну специфічність і може змінюватися в ситуаціях загрози втрати значущого Іншого, таких як ситуації серйозних захворювань близьких осіб.

В феноменології емоційної залежності важливим є розуміння та опис тих конкретних функцій, які вона виконує. Поняття "функція" в психології пов'язується з активністю соціальної системи, спрямованої на задоволення важливих потреб її складових.

Розуміння потреб особистості, що лежать в основі емоційної залежності, дозволяє виділити ряд її функцій:

1. **Стабілізуюча функція:** Емоційна залежність служить для встановлення та зміцнення зв'язків, стабілізуючи близькі відносини. Зберігає баланс між афіліацією та індивідуацією, що гарантує стійкість відносин. Дисбаланс може призвести до їх розпаду.

2. **Захисна функція:** Емоційна залежність виявляється у зверненні за допомогою, підтримкою, опікою, заступництвом, що надає захист власному "Я". Це особливо важливо в ситуаціях загрози, де вона забезпечує відчуття безпеки та захищеності.

3. **Компенсаторна функція:** Оскільки емоційна залежність виникає з потреби в захисті власного "Я" або компенсації його

слабкостей, вона надає можливість компенсувати ці почуття шляхом розвитку самостійності та ефективності.

У психології розрізняють три основних типи емоційної залежності, а саме: здорова залежність, деструктивна надзалежність і дисфункціональне відділення. Коли ми розглядаємо проблему залежності, виникає питання про те, як визначити межу між нормальною та патологічною поведінкою. Фахівці вважають, що для кожного патологічного патерну існує відповідний нормативний патерн. Розуміння норми є ключовим для визначення того, що вважається нормальним, і виступає важливим орієнтиром.

Щодо емоційної залежності, за цією логікою, її можна розглядати не лише як патологічний, але й як нормативний патерн. Однак відсутність чіткого опису нормативної залежності створює труднощі у наданні психологічної допомоги та корекції залежної (чи навіть контрзалежної) поведінки. Однак, враховуючи, що близькі відносини ґрунтуються на взаємозалежності і існує певний рівень обумовленості між людьми, опис нормативної залежності стає критичним завданням дослідження.

Р. Борнштейн підкреслює, що позитивний потенціал емоційної залежності, або явище здорової залежності, є важливим для розуміння та опису сутності цього явища. Нормативна «здорова» залежність представляє собою «гнучку середину» між деструктивним відділенням та надзалежністю. Вона відзначається здатністю до балансу між близькістю та автономією, спираючись на інших і одночасно зберігаючи власне почуття гідності. Здорова залежність має позитивний вплив, такий як задоволення від близьких відносин, успішне професійне зростання, поліпшення сімейних та батьківських навичок, а також позитивне психологічне та фізичне самопочуття, і дружба [3].

Отже, здорова залежність є соціальною поведінкою, що базується на взаємності емоційної, когнітивної та поведінкової підтримки, представляючи зрілу та активну форму поведінки. Деструктивна надзалежність, натомість, виявляється у ригідних, маніпулятивних, невзаємних зусиллях отримати допомогу та підтримку, що призводить до постійного відчуття безсилля та несамостійності. Суб'єкт такої залежності може використовувати маніпуляції та зниження своїх якостей для отримання допомоги в будь-якій ситуації.

Дисфункціональне відділення представляє амбівалентний тип надзалежності, характеризуючись нездатністю чи небажанням особи розвивати соціальні зв'язки та взаємодіяти у адаптивних поведінкових відносинах. Суб'єкт цього типу надзалежності схильний до створення ілюзорно-близьких відносин, маючи внутрішню відстороненість від "самого себе". Така людина може уникати соціальних зв'язків та активно ускладнювати формування та підтримку близьких відносин [4].

Т. Г. Світлична, Л.І. Меньшикова та Є.А. Смирнова зауважують, що обидва полюси емоційної залежності виникають внаслідок психологічної травматизації на ранніх етапах розвитку особистості, а саме на етапах злиття та сепарації [5]. Отже, при здоровій залежності особистість може відчувати свою слабкість та безпорадність у певних ситуаціях (наприклад, під час стресу, захворювання чи кризових моментів), а також у конкретних аспектах життя (побутовому, фінансовому, емоційному тощо). У разі деструктивної надзалежності особистість тенденційно сприймає себе як слабку та таку, що постійно потребує близьких відносин, незалежно від ситуації. При дисфункціональному відділенні, навпаки, особистість відштовхується від власної слабкості та безпорадності, уникаючи емоційних зв'язків та близьких відносин з іншими людьми [6].

Важливо відзначити, що здорова залежність базується на усвідомленні нормативності таких форм поведінки, як звернення за допомогою до інших людей (партнера) при наявності власного сильного "Я", впевненості в власній компетентності та здатності самостійно вирішувати життєві завдання. При цьому особистість може розуміти свою потребу чи бажання виявити залежну поведінку і не вважати це ознакою власної слабкості чи невдачі.

Здорова залежність проявляється вибірково (в певних контекстах, а не в усіх) та гнучко (в способах, які підходять до конкретної ситуації). Таким чином, суб'єкт здатний самостійно визначати ступінь та контекст своєї залежності від партнера на підставі своїх переконань, цінностей, потреб [7].

Висновки. Отже, залежність в міжособистісних стосунках – складний феномен, що має передусім соціально-психологічну природу. Вона може бути представлена нормативним типом (здорова залежність), що сприяє ефективності соціальної адаптації людини, та ненормативним типом, що перешкоджає їй. У здоровій залежності присутні елементи вибору та оцінки об'єкта залежності, проявів власної залежності та звернення за допомогою при наявності об'єктивної необхідності. В разі дисфункціональних форм емоційної залежності особистість має обмежені можливості контролю та регуляції власної залежної поведінки

Список використаних джерел:

1. Строяновська О. Вплив профілактики та психокореції емоційної залежності майбутніх психологів на формування їх психологічної культури. Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій : збірник наукових праць / за заг. ред. Л.В. Помиткіної, О.М. Іванської. К. : ТОВ «Альфа-ПІК», 2020. С. 246-253

2. Самара О.Е. Особенности переживания эмоций стыда и вины у созависимых женщин. Сучасні підходи та технології соціально-психологічної та корекційної роботи з різними віковими групами населення : збірник матеріалів міжнародної наук-практичної конференції, 20-22 червня 2014 року / ОНУ ім. І.І. Мечникова, Ін-т інноваційної та післядипломної освіти [та ін.]. Одеса : Одеський нац. ун-т, 2014. с. 302-306

3. Huerta, R., Ramírez, N., Ramos, J., Murillo, L., Falcón, C., Misare, M. Sánchez, J. Esquemas cognitivos disfuncionales y dependencia emocional en mujeres con y sin violencia en la relación de pareja de la ciudad de Lima. Revista De Investigación En Psicología, 2017. 19(2), 145-162.

4. Фролова Є.В. Психологічні чинники і динаміка формування стосунків міжособистісної залежності у жінок – Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01/ Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Х., 2008. 19 с.

5. Широка А.О. Брух І.І. Емоційна залежність у романтичних стосунках: роль несприятливого дитячого досвіду та ранніх дисфункційних схем. Психологія і особистість. 2021. № 2, С. 143-158.

6. Такмакова М.Ю. Вплив стилю прихильності на особливості побудування міжособистісних стосунків у дівчат / М.Ю. Такманова // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ. – 2014. – № 5.- с.217-218

7. Бородіна Н. А. Психологічна причинність адиктивної поведінки особистості: дис. …канд. псих. наук. Харків, 2017.

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XXXVIII mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 11. prosinec 2023
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.